

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

В.А. Вдовічен, Л.І. Вдовічена, О.В. Меленко

**МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПРАВНИЧИХ ДИСЦИПЛІН
Навчально-методичний посібник**

Чернівці

**Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

2022

УДК 378:005(075.8)

Друкується за ухвалою вченої ради
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
Протокол № 1 від 31 січня 2022 р.

Рецензенти:

БОГАТИРЬОВ Іван Григорович – доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки

ФЕДІНА Аліна Василівна – суддя Першотравневого суду м. Чернівці,
кандидат юридичних наук

Вдовічен В.А., Вдовічена Л.І., Меленко О.В.

Методика викладання правничих дисциплін: навч.-метод. посіб. Чернівці:
Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, 2022. 144 с.

Навчально-методичний посібник містить матеріал про дидактичні основи викладання, основні правила і принципи навчання, види, форми і засоби організації освітнього процесу, методику підготовки та проведення лекційного, семінарського та практичного занять, організації самостійної роботи здобувачів освітніх рівнів бакалавр та магістр спеціальності 081 Право.

Для викладачів закладів вищої освіти, здобувачів юридичних факультетів ЗВО.

УДК 378:005(075.8)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЛЕКЦІЇ.....	7
СЕМІНАРСЬКІ ФОРМИ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ.....	37
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ТА ЗАСВОЄННЯ ПРАВОВИХ ТЕРМІНІВ.....	73
ПІДГОТОВКА ТА ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	76
МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	91
РЕФЛЕКСІЯ.....	97
ДОДАТОК 1.....	101
ДОДАТОК 2.....	107
ДОДАТОК 3.....	127
ДОДАТОК 4.....	140
ЛІТЕРАТУРА.....	143

ПЕРЕДМОВА

Основним та найважливішим завданням вищої школи завжди була підготовка конкурентоздатних, висококваліфікованих фахівців. Особливо сьогодні, коли життя стрімко наповнюється невідомим раніше змістом, коли відбуваються зміни у поглядах та підходах у навчанні та вихованні, з'являються незвичайні сценарії поведінки людей, які вимагають нестандартних дій та рішень. Така динаміка сприяє необхідності ґрунтовного навчання, швидкого, оперативного сприйняття інформації, її аналізу та оцінки. Вчитися сьогодні потрібно не лише ретельно й ефективно, а й потрібно набувати звички професійно мислити та діяти.

Таким чином, освітній процес у світі, та й в державі зокрема, переживає період переосмислення підходів, прийомів, методів освіти, необхідності відмовитися від низки усталених традицій і стереотипів. Нова дійсність визначає основні завдання та шляхи розвитку сучасної вищої школи. І кожному викладачеві вищої школи нині необхідна особистісна та професійна абілітація (фр. *habile* – майстерний, спритний, вправний), яка означає набуття кваліфікації, що відповідає сучасним вимогам, або корекція власної професійної діяльності, вироблення принципово нової, сучасної, можливо авторської методики викладання та педагогічної технології і майстерності.

Беззаперечно, що правова освіта – одна з найважливіших умов успіху в сучасному житті. Проте для того, щоб здобувачі засвоїли досить складний матеріал, потрібно сформувати в них інтерес до навчальної дисципліни. Тому, з точки зору досягнення мети навчання, викладач з особливою відповідальністю повинен підходити до методики викладання правових дисциплін – сукупності методів і прийомів практичної діяльності, що приводить до чітко визначеного та заздалегідь планованого результату.

Науковці вважають, що ефективно, корисне та цікаве для здобувачів заняття залежить від: особистості викладача, змісту навчального матеріалу,

методів і прийомів навчання. Якщо перші дві умови підвладні викладачу, то остання залежить від його творчої діяльності.

На сьогоднішній день від викладачів правничих дисциплін вимагається цілеспрямоване використання активних та інтерактивних методів навчання, тестових завдань, прийомів проблемного навчання тощо, щоб через активну пізнавальну діяльність здобувачі аналізували й досягали суперечливі процеси державних перетворень.

Отже, крім загально відомих причин зміни підходів до освітнього процесу у вищій школі, необхідно зацентувати і на особливостях методики викладання правничих дисциплін, яка досліджує сукупність взаємозалежних засобів, методів, форм навчання. Саме при підготовці правників.

Що відрізняє цю методику? Це те, що юридична освіта тісно пов'язана із правовим життям кожної людини, суспільства, держави. Такі знання є знаннями правових термінів, законів, розуміння їх суті, особливостей застосування норм права, використання механізмів їх втілення.

Тому для того, щоб здобувачі пізнавали не тільки теоретичну сторону правових дисциплін, а й їх прикладний характер, необхідне використання поряд із традиційними формами та методами навчання (лекції, семінарські заняття, практичні роботи тощо), активні й інтерактивні методи навчання, такі як рольові та ділові ігри, навикові тренінги, проблемні ситуації тощо.

При цьому активні методи – це методи навчання, застосування яких об'єктивно неможливе без високого рівня зовнішньої та внутрішньої активності здобувачів. Інтерактивні методи, своєю чергою, – це методи, в результаті застосування яких здобувачі перебувають у взаємодії один з одним (наприклад, бесіди, діалог). На відміну від активних методів інтерактивні орієнтовані на більш ширшу взаємодію здобувачів один з одним, ніж викладач і здобувач.

У свою чергу, традиційні (пасивні) методи навчання, які використовуються в освітньому процесі, швидше передбачають відтворення,

тиражування інформації шляхом передачі знань від викладача до здобувачів. Активні ж та інтерактивні методи передбачають отримання знань завдяки самостійній роботі здобувачів, взаємодії здобувачів і викладача та здобувачів між собою.

Незважаючи на осучасненість освітнього процесу, нові виклики, які стоять перед вищою школою, не вважається за необхідне взагалі вилучення з освітнього процесу традиційних методів навчання. Звичайно, тільки збалансоване використання методів є важливою умовою ефективності методики викладання правових дисциплін.

Особливістю методики викладання правових дисциплін є також широке залучення даних статистики, фактів і цифр, що дозволяє розкрити не лише окремі сторони процесів та явищ, але й виробити для тих, хто навчається, правила поведінки в умовах правової держави. Представлені факти мають бути перевірені, доведені, але вони можуть викликати сумніви у здобувачів, що дозволить використовувати проблемні методи навчання, такі як мозковий штурм, круглий стіл, дискусії тощо. Ці та деякі інші форми й методи навчання будуть розглянуті далі.

У запропонованому навчально-методичному посібнику представлені дидактичні основи навчання, основні принципи та правила навчання, види, форми й засоби його організації, методи й технології навчання, методика підготовки та проведення лекційних, семінарських, практичних занять; розглянуто питання, пов'язані з організацією самостійної роботи здобувачів. Довідковий апарат посібника містить об'єднаний список основної та додаткової літератури з усього теоретичного матеріалу, приклади кейсів, презентації, термінологічний словник методів освітнього процесу.

МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЛЕКЦІЇ

За своєю сутністю освітній процес – це цілеспрямований, соціально зумовлений та педагогічно організований процес розвитку («створення») особистості здобувачів та їх професійного становлення, що відбувається на основі оволодіння ними систематизованими науковими знаннями та способами діяльності, які відображають склад духовної та матеріальної культури людства (тобто змісту).

Сучасна освіта на сьогодні не буде ефективною, якщо основні споживачі її послуг не будуть належним чином умотивовані, зацікавлені і переконані в її якості, корисності та можливості застосування набутих знань, в професійності та інтересі до своєї роботи викладачів. Таким чином, мотивація навчальної діяльності може бути сформована за допомогою наступних правил:

1. Якщо здобувач не прагне до знань або предмет навчання не викликає у нього інтерес, розумова праця не приносить йому задоволення, то марно чекати від нього активної діяльності. Необхідність, потреба мислити, готуватися, аналізувати буде викликати в нього лише негатив. Потрібно поглиблювати мотивацію навчання.

2. Поступовість введення інтерактивних методів у навчальний процес. Дотримуватися послідовності введення методів від простих до складних.

3. Інтерактивні методи не можна використовувати для засвоєння базових теоретичних знань. Такі знання здобуваються здобувачами на лекціях, під час роботи з підручниками, відповідними джерелами інформації. За відсутності у здобувачів базових знань інтерактивні методи втрачають сенс.

4. На перший погляд, проблему можна вирішити на інтуїтивному рівні, але це лише на перший погляд. Зловживання методами може привести здобувача до хибних уявлень про те, що все можна вирішити на інтуїтивному рівні. Але ж інтуїція не дозволяє вирішити проблему без глибоких професійних знань. Саме тому необхідно використовувати інтерактивні

методи в комплексі з іншими методами формування знань, з активною самостійною роботою здобувачів.

5. Уміння не можливо виробити одномоментно. Епізодичне введення інтерактиву в навчальний процес не дасть ефекту. Тому, для формування вміння аналізувати проблему, знаходити та виділяти її сутність, будувати алгоритм вирішення, працювати колективно, приймати рішення, не достатньо лише один чи два рази організувати «мозковий штурм» чи запропонувати ділову гру.

6. Використання інтерактивних методів повинно мати певну систему, технологію, логіку впровадження в освітній процес, алгоритм накопичення складності вирішення задач.

7. Викладач повинен пам'ятати про актуальність знань та необхідність зв'язку із сучасним соціально-економічним життям. Адже неможливо зацікавити здобувачів, пропонуючи їм застарілі ситуації, відірвані від життя, завдання, умови вирішень яких описані в підручнику.

8. Ефективне впровадження інтерактивних методів прямо пропорційно залежить від ступеня володіння ними викладачем. Бажання викладача відійти від традиційних методик, високий рівень його професійних знань, готовність викладача не просто озброїти знаннями з предмету, а зорієнтувати на кінцевий результат – це запорука підготовки висококваліфікованого спеціаліста.

9. Наявність партнерських стосунків між викладачем та здобувачем. Відсутність авторитарного нав'язування власних думок.

Таким чином, мотивація здобувачів буде високою у разі:

1. Ентузіазму викладача.
2. Релевантності матеріалу.
3. Організації курсу.
4. Належного рівня складності.
5. Активного залучення здобувачів.
6. Різноманітності.

7. Взаєморозуміння між здобувачами та викладачем.

Оволодіння знаннями, способами діяльності (тобто вміннями) може відбуватися у двох основних варіантах побудови навчального процесу (В.І. Загвязинський):

1. Репродуктивний варіант (відтворює) – передбачає, що знання даються у «готовому вигляді», що включає сприйняття здобувачами фактів та його наступне осмислення (встановлення зв'язків, виділення головного тощо), і це приводить до розуміння навчальної інформації. Основне із зрозумілого (провідна теза, аргументація, підтвердження, основні висновки) здобувач повинен утримати у пам'яті, відбувається процес запам'ятовування, що в свою чергу приводить до засвоєння матеріалу (рис. 1).

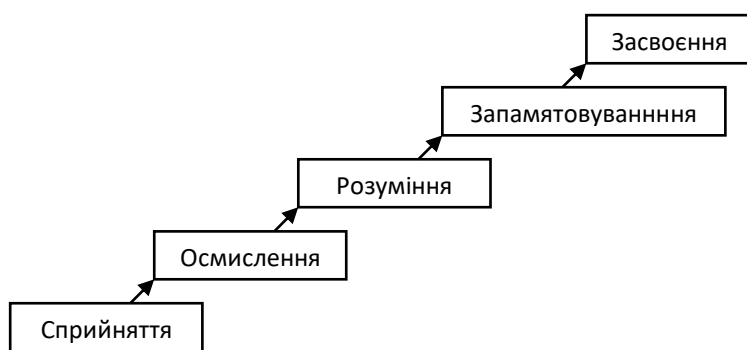

Рис. 1 Репродуктивний варіант побудови освітнього процесу

2. Продуктивний варіант (творчий) – складається з орієнтовного, виконавського та контроль-систематизуючого етапів (рис. 2).

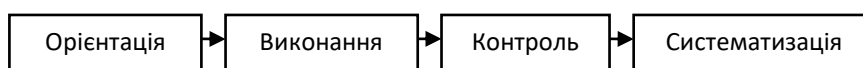

Рис. 2. Продуктивний варіант побудови освітнього процесу

У разі застосування творчого процесу, здобувачі самостійно або під керівництвом викладача здобувають знання, при цьому:

- відшукування та застосування знань носить пошуковий, творчий характер;

- стимулюються самоаналіз, саморегуляція, ініціатива здобувачів.

Освітній процес у даному контексті є ланцюгом освітніх ситуацій, пізнавальним ядром яких є навчально-пізнавальні завдання, а змістом – спільна діяльність викладача і здобувача з вирішення цих завдань із залученням різноманітних засобів пізнання та особливих способів навчання. Цікавим є те, що завдання розуміється або як ціль, яку треба досягти в даній ситуації, або як необхідність, вимога перетворення, зміни ситуації для отримання потрібних результатів.

В освітньому процесі варто взяти до уваги, що розумова діяльність здобувача стимулюється п'ятьма видами відчуттів:

1. Зором – 75%
2. Слухом – 13%
3. Дотиком – 6 %
4. Смаком – 3 %
5. Нюхом – 3 %

І з цього поєднання відчуттів:

10 % – прочитано

20 % – почутого

30 % – побаченого

40% – побаченого та почутого

50 % – обговорено

70 % – випробуваного на досвіді

90 % – того, чому ми навчили

визначається вибір форми і методу проведення заняття.

В своїй роботі і викладач і здобувач, враховуючи **ефективне використання пам'яті, яка** поділяється на два типи: КСП – короткострокова пам'ять (від 5 до 7 біт. Інформації за один раз) та ДСП – довгострокова пам'ять

(необмежена), повинні підбирати кількість і об'єм матеріалу, який реально можна буде відтворити, адже понад 69% фактичної інформації втрачається впродовж 48 годин.

Проте будь-яке пізнавальне завдання суперечливе за своєю природою, тому що воно, з одного боку, синтезує досягнуте, з іншого – націлює на оволодіння ще непізнаним. Вирішення та подолання цієї суперечності (між досягнутим і ще непізнаним) стимулює інтерес, породжує прагнення діяльності і є рушійною силою освітнього процесу.

Визначені варіанти побудови освітнього процесу насамперед враховуються при побудові та проведенні лекції як основної форми освітнього процесу.

Так, історично, ще на початку XIII століття лекцією вважали «читання з певними коментарями наукових трактів чи повідомлень». Саме це слово походить від латинського «lectio», що означає «читання», і є найдавнішою формою організації навчання у ЗВО і на сьогодні посідає одне із чільних місць серед інших організаційних форм навчання.

Основними перевагами лекції є:

- 1) творча комунікація лектора з аудиторією, співтворчість, психологічна, емоційна взаємодія;
- 2) лекція є лаконічним, економним способом отримання здобувачами у вигляді основ знань;
- 3) якщо лекція добре зрозуміла і уважно прослухана, то вона активізує розумову діяльність здобувачів. Таким чином, завдання лектора – розвивати активну увагу здобувачів, спонукати думати і слідкувати за думкою лектора, а деколи й слідувати думці лектора.

Хоча, в окремих випадках, і цього варто уникати, лекція може бути позбавлена зворотного зв'язку зі здобувачами; може мати середній рівень складності змісту; може схилити до пасивного сприйняття чужих думок, гальмування самостійного мислення здобувачів; може стати причиною різного

осмислення лекційного матеріалу (наприклад, через механічне записування слів лектора).

Основними вимогами до вузівської лекції є:

1) науковість та інформативність, тобто відповідність сучасному науковому рівню;

2) доказовість та аргументованість, тобто наявність достатньої кількості яскравих, переконливих прикладів, фактів, обґрунтувань, документів та наукових доказів;

3) емоційність форми викладу;

4) активізація мислення здобувачів через постановку запитань для роздумів;

5) чітка структура та логіка розкриття послідовно викладених питань;

6) методичне оброблення, тобто виведення основних думок і положень, підкреслення висновків, повторення в різних формулюваннях;

7) виклад доступною і чіткою мовою, роз'яснення нових термінів, понять і назв;

8) використання інтерактивних методів навчання.

Не будь яка лекція зацікавить здобувача, тому для того, щоб здобувач дійсно проявив інтерес до лекції, необхідно, щоб вона відповідала декільком психологічним умовам.

Перша умова: усвідомлення і розуміння здобувачем користі запропонованих лектором знань особисто для себе.

Друга психологічна умова: усвідомлення аудиторією новизни матеріалу, що викладається. Проте поданий матеріал відразу пов'язується у свідомості здобувачів з наявними знаннями, істотно їх доповнюючи і прояснюючи. Як правило, така новизна відноситься до випадків, коли знання, що знову здобуваються, служать поясненням раніше відомого факту, явища. Наприклад, коли викладач звертає на це увагу, то дуже часто здобувач уперше дізнається, що запам'ятовування є не засобом засвоєння знань, а його результатом,

підсумком. Тобто за допомогою пам'яті здобувач чітко запам'ятовує тільки те, що зрозумів, у чому розібрався. На лекції він зустрічається з новими для себе знаннями, які пояснюють у загальному відомі випадки, зокрема, чому буває важко зберігати в пам'яті численні факти і цифри, імена і дати, низку подій і їхню хронологію, які раніше добре вивчив і запам'ятав. Йому цікаво довідатися, що поясненням багатьох труднощів підготовки до іспитів є саме прагнення не стільки зрозуміти і засвоїти, скільки прагнення запам'ятати нехай навіть не до кінця зрозуміле. Новизна отриманого під час лекції знання, яке пояснює справжню роль і місце пам'яті в навчальній діяльності здобувача, і є психологічною умовою інтересу до лекції.

Третя психологічна умова: спонукання і стимулювання роботи мислення здобувачів. Перш ніж довідатися з вуст лектора, «що і як», у них повинно виникати питання, «чому і звідки». Тому лектор не відразу приступає до викладу навчального матеріалу, наприклад, про пам'ять, а спочатку задає питання: «Чому, чим більше наукової інформації, тим важче учитися?» Цим він спонукає здобувача мислити, шукати, бажаючи знайти у власній голові відповідь на поставлене питання.

Оскільки на лекції для обдумування над такими питаннями у здобувача часу мало, то викладач не може занадто часто користуватися даним прийомом активізації мислення і в такий спосіб приваблювати інтерес до своєї лекції. Однак, приступаючи до викладу будь-якої нової проблеми, що містить принципове положення, йому ліпше почати лекцію із запитання. Саме питання, звичайно, потрібно заздалегідь передбачити, хоча й можлива імпровізація.

Підвищити інтерес здобувача до теми лекції можна, якщо, *по-перше*, сам викладач певен, що вона корисна для здобувача, так само як і корисні всі інші теми навчальної дисципліни, про що не тільки викладач повинен наголошувати, а й здобувачі повинні відчувати і розуміти. Якщо цього

дотримуватися, то їм буде цікава кожна лекція, тому що вони усвідомлюють особистісний зміст оволодіння знаннями;

по-друге, потрібна така сучасна, актуальна новизна матеріалу, яка би сприяла глибшому усвідомленню і розумінню раніше відомих явищ, фактів, теоретичних положень. З іншого боку, абсолютна новизна, яка зовсім не пов'язана зі старими знаннями, може «зависнути в повітрі», не знайшовши підґрунтя в пам'яті здобувачів, і тому залишиться несприйнятною і незрозумілою;

по-третьє, цікава та інформація в лекції, що не просто повідомляється для запам'ятовування, а викликає активне мислення, мобілізує творчий потенціал особистості і викликає моральне задоволення.

Виходячи з розуміння ролі й місця лекції в освітньому процесі, можна відповісти на запитання про зміст лекції — про що в лекції потрібно говорити обов'язково, а про що — ні. Тому доказовість, як показують дослідження, стоїть на першому місці серед усіх інших ознак методично правильної лекції.

Спеціальні дослідження показують, що серед основних критеріїв якості лекційного виступу доказовість, на думку різних здобувачів, далеко випереджає за значущістю всі інші (як, наприклад, емоційність, популярність, зв'язок теорії з життям, культура мови і т. д.). Доказовість у мові лектора служить зростанню переконаності здобувача у своїх знаннях, формуванню в нього почуття впевненості в них. Звичайно, і недоведене теоретичне положення може бути сприйнято здобувачем за істину, але не на рівні переконання, а на рівні віри в авторитетну думку викладача.

Лекція як метод навчання реалізує такі функції, як інформаційну, орієнтовну, пояснювальну, переконуючу, виховну.

Основні функції лекції.

1. Інформаційна. Лекція повідомляє здобувачам про нові досягнення науки, основні засади навчальної дисципліни, розкриває особливості кожної теми або знайомить їх із проблематикою, яка розв'язана

наукою, чи розв'язується на даний час.

Лекція для здобувачів — це джерело дозованої, адаптованої наукової інформації для того, щоб вони зрозуміли і відчували її так само, як викладач, щоб вони переконалися в істинності сказаного, мали підґрунтя для подальшого самостійного опрацювання інших питань теми, роботи з літературою, поглиблюючи і розширюючи своє розуміння почутого на лекції.

2. Орієнтуюча. Орієнтує здобувачів на генезис розвитку різних теорій, у яких літературних джерелах можна їх знайти й ознайомитися. Зрозуміло, орієнтовним є список літератури, яка рекомендується лектором.

3. Роз'яснююча, пояснююча. Перш за все пояснення понять, які є складовими (стрижневими) даної теми. Роз'яснюючи і пояснюючи квінтесенцію теорії, необхідно домагатися адекватного розуміння здобувачами наукового змісту понять. Це не тільки розкриття змісту термінів, але й формування поняття у свідомості здобувача.

4. Переконуюча. Вона здійснюється насамперед через доказовість тверджень лектора. Проголошення навіть найочевидніших істин з підкресленням їх «потреби», «важливості», навіть «надзвичайної важливості» у кращому випадку запам'ятовується чи сприймається здобувачами на віру з вуст авторитетної для них людини — лектора, фахівця в даній галузі. Здобувачі вірять сказаному, але це ще не свідчить про те, що вони переконані в істинності сказаного. Щоб переконати, треба довести, що все так і є, а інакше не може бути.

5. Заохочувальна або запалювальна. Тобто лекція має бути цікавою і захоплюючою. Це не значить, що вона має бути розважальною, хоча дозволяється використовувати жарти і гумор.

Важливим є те, що її сенс не в односпрямованій участі викладача, а у взаємодії із здобувачем, саме активній, цілеспрямованій діяльності, орієнтованій на спільний навчальний пошук, а не в механічному поєднанні цих двох діяльностей. Основну мету, яку переслідує лектор — це створити

необхідні умови для того, щоб здобувач відчув потребу, виявив бажання отримати те, що пропонує викладач на лекції, це створення умов для зустрічної активності, а не тільки повідомлення певного обсягу матеріалу викладачем чи передача знань.

Лекції бувають за своїм змістом: вступні, тематичні, оглядові, заключні. За способом викладу та засвоєння матеріалу здобувачами: пояснювально-ілюстративні, проблемні, лекції-прес-конференції, лекції-консультації, лекції-бесіди, лекції-дискусії. За характером передачі змісту: академічні або традиційні, інноваційні, бінарні.

Оскільки у закладах вищої освіти провідними формами організації освітнього процесу є лекції та практичні (семінарські) заняття, то їм, однозначно, варто приділяти достатньо уваги у процесі розробки методики викладання правових дисциплін.

Лекція як основна з форм освітнього процесу може бути традиційною і нетрадиційною.

Якщо в традиційній лекції використовуються переважно роз'яснення, ілюстрація, опис, приведення прикладів, то у нетрадиційних видах лекцій – різнобічний аналіз правових явищ та науковий пошук істини.

Традиційно виділяють такі види лекцій:

- 1) вступна лекція;
- 2) мотиваційна лекція;
- 3) оглядова лекція;
- 4) настановна лекція.

Поряд із традиційними існують такі **нетрадиційні лекції**, як:

- 1) проблемна лекція;
- 2) лекція-візуалізація;
- 3) лекція із заздалегідь запланованими помилками;
- 4) бінарна лекція (лекція-діалог, лекція «в двох»);
- 5) лекція-консультація;

б) лекція-прес-конференція;

7) лекція-розмова.

1. Проблемна лекція

Як відомо, вчити можна лише невідомому. Тому викладач зобов'язаний вишукувати нове, пропонувати новий метод викладу матеріалу, власну концепцію. Цьому найкраще сприяє проблемна лекція.

В основі проблемної лекції є логічне вирішення проблемних ситуацій, які поступово поетапно моделюються, шляхом постановки проблемних питань або пред'явлення проблемних завдань.

Проблемна ситуація – це нелегка, проблематична, суперечлива обстановка, що створюється на заняттях шляхом постановки проблемних питань (вступних), що спонукає до активної пізнавальної діяльності здобувачів для її належної оцінки та вирішення.

Для вирішення проблемного питання необхідно не відтворення відомих знань, а роздуми, порівняння, пошук, опанування новими знаннями або застосування знань, отриманих раніше. Проблемне питання включає діалектичну суперечність. Таким чином, проблемне завдання, на відміну від проблемного питання, містить додаткову вступну інформацію та за необхідності деякі орієнтири пошуку для її вирішення.

Вирішення проблемних завдань та пошук відповідей на проблемні питання здійснює викладач (іноді спільно із здобувачами, організовуючи обмін думками). Обов'язок викладача – показати не лише розв'язок непорозумінь, а й продемонструвати логіку, методіку, прийоми розумової діяльності, що виходять із діалектичного методу пізнання складних явищ.

Отже, на проблемній лекції здобувачі постійно думають, міркують, припускають і пропонують варіанти вирішення проблеми разом з викладачем і, звичайно, стають співавторами у вирішенні проблемних завдань.

Крім цього, проблемні лекції створюють обстановку реальної практики вирішення конкретних завдань і ставлять здобувача у взаємодію з представниками реальних рольових позицій – фахівців у галузі права.

Структура проблемної лекції (табл. 1).

Табл. 1

Стадії (етапи)	Мета	Прийоми та засоби викладача
1. Вступ	Зосередження уваги здобувачів; зацікавлення аудиторії	Розпочати лекцію з несподіваної фрази, виразу, цікавого факту, актуальної новини
2. Постановка проблеми	Продемонструвати її актуальність; проаналізувати протиріччя; виокремити дрібні проблемні питання і проблему загалом	Пряме звернення до аудиторії, до її інтересів, потреб; посилання на конкретні факти, нормативну базу, міжнародну практику, авторитетні думки вчених, аналітиків, статистичні дані; аналіз типових, але значно суперечливих на думку викладача позицій науковців, практиків, з даної проблеми
3. Розподіл проблеми на підпроблеми, завдання, питання	Скрупульозне виділення проблеми; перелік проблем, завдань, питань і розкриття їх суті	Обґрунтування логіки вирішення проблеми; вибудовування загальної схеми вирішення проблеми (ідеї, гіпотези); демонстрація вирішення проблеми, досягнення можливих результатів; аналіз можливих наслідків

Продовження табл. 1

4. Виклад власної позиції, підходів і способів вирішення	Демонстрація в порівняльному аналізі авторських, власних підходів, точок зору	Представлення доказової бази, суджень, аргументів; застосування прийомів критичного аналізу, порівняння, співставлення
--	---	---

проблеми		
5. Узагальнення. Підсумок	Сконцентрувати увагу аудиторії на головному; резюмувати викладене протягом лекції	Твердження, яке інтегруватиме основну ідею, думку; використання найсильнішого аргумента чи «крилатої фрази»; демонстрація перспектив розвитку подій

Таким чином, за допомогою проблемної лекції забезпечуються:

- розвиток теоретичного мислення здобувачів;
- спонукання та виникнення пізнавального інтересу до змісту предмета, що вивчається;
- професійна мотивація здобувача;
- корпоративність.

2. Лекція-візуалізація (лекція-презентація) – виникла як результат пошуку нових, сучасних можливостей реалізації принципу наочності, оскільки наочність сприяє успішнішому сприйняттю і запам'ятовуванню навчального матеріалу, дозволяє глибше проникнути в суть пізнавальних явищ. Цей процес є наслідком роботи обох півкуль головного мозку, а не тільки однієї – лівої, логічної, що зазвичай працює при опануванні нових знань. Права півкуля, яка відповідає за образно-емоційне сприйняття інформації, яка надається, починає активно працювати саме при її візуалізації.

Візуалізована лекція є усною інформацією, перетвореною на візуальну форму. Відеоряд, будучи сприйнятим та усвідомленим, зможе служити опорою для адекватних думок та практичних дій здобувачів.

Викладач повинен підготувати такі демонстраційні матеріали (презентація), такі форми наочності, які не лише доповнюють словесну інформацію, а й самі виступають носіями змістовної інформації. Підготовка такої лекції полягає у реконструюванні, перекодуванні змісту лекції або її частини у візуальну форму для пред'явлення здобувачам через технічні засоби навчання (слайди, малюнки, схеми тощо).

Вибір виду і форми лекції залежить від змісту теми навчальної дисципліни (не кожна тема може бути належним чином розкрита саме за допомогою наочності), мети і завдань, які охоплює навчальний матеріал, готовності аудиторії, майстерності викладача. Проведення лекції-презентації, зокрема, формування презентації – це творчий підхід кожного викладача і саме він повинен чітко усвідомлювати, що сприйняття лекційного матеріалу буде ефективним саме через наочність. У практиці існують декілька слухних порад, спираючись на які лекція-презентація досягне поставленої мети.

1. Перед створенням презентації викладач повинен визначити тему й призначення презентації, спосіб демонстрації, розробити сценарій, обов'язково продумати зміст кожного слайду, його стиль та оформлення.

2. Правило 30 секунд. Вступна частина повинна бути не більше 20-30 секунд. Це достатньо часу, щоб з'ясувати, чи викладач цікавий співрозмовник. За цей час необхідно встановити контакт з аудиторією, заінтригувати її, і, що основне, старатися втримати її увагу.

3. Чітка позиція. Вся презентація повинна переслідувати одну мету. Це саме відноситься і до слайдів. Один слайд – одна думка. Не допустимо в одному слайді включати відразу декілька ключових фраз і багато тексту. У цьому разі або аудиторія буде зачитуватися текстом і не слухати викладача, або взагалі не буде читати текст, тобто робота викладача буде абсолютно непотрібною.

4. Достатньо 12-18 слайдів.

5. І знову лаконічність інформації, ретельність, структурованість інформації з акцентом на правові питання, проблеми, завдання. Наявність лаконічних, коротких заголовків. Наприклад, важливу інформацію, заголовки треба подавати виділеним та великим шрифтом і розміщувати в лівому верхньому кутку слайда.

6. Текст повинен складатися з коротких слів та простих речень. Рядок має містити 6-8 слів. Всього на слайд має бути не більше 6-8 рядків,

загальна кількість слів не повинна перевищувати 50 слів.

7. Не потрібно ускладнювати KYSS – Keep Your Slide Simple. Не завжди потрібно використовувати складний дизайн, головне текст і фон, на якому його зображено.

8. Найкраще поєднання фону та шрифту – білий на темно-синьому, чорний на білому, жовтий на синьому.

9. Необхідно бути обережним з малюнками. Якщо картинка занадто складна, здобувач буде думати над її змістом, а не про лекційний матеріал. Адже правильно підібране зображення сприяє підсиленню почуттів, які лектор намагається викликати словами.

10. Якщо лектор використовує малюнки, то не слід забувати і про те, що чіткі, яскраві малюнки, які швидко змінюються, легко вхоплює підсвідомість здобувача, і вони краще запам'ятовуються.

11. Неприпустимо викладачу зчитування тексту з презентації, надрукований і вимовний текст повинні бути різними, не дублювати один одного! Краще придумати, чи використати заздалегідь підготовлені приклади, факти, новини тощо, які надихнуть та запам'ятаються. Історії ненадовго запам'ятаються, правильні картинки будуть асоціюватися з матеріалом лекції. Спрацює візуальна пам'ять у майбутньому.

12. Ціннішим є постійний контакт з аудиторією, зворотний зв'язок через уточнюючі питання, навіть риторичні питання. З одного боку – розрядити обстановку, переключити увагу, розсосередити її, з іншого боку – перевірити сприйняття інформації, її розуміння.

13. Доцільно враховувати особливості аудиторії і урізноманітнювати форму викладу матеріалу та зміст слайдів, враховуючи рівень підготовки здобувачів, курс, наявність базової підготовки, попередній рівень знань, підготовку здобувачів до вивчення саме цього навчального матеріалу.

14. Для самоперевірки викладач повинне дати відповіді на наступні питання: Як сприймається презентація? Чи повно розкрита тема? Чи відсутні

помилки (фактичні, граматичні, орфографічні)? Наскільки презентація є оригінальною? Наскільки корисною буде презентація для аудиторії? Чи підтверджуються основні питання, висвітлені в презентації, та факти? Чи зрозумілі й доречні малюнки, чи достатньо вони ілюструють дану тему? Терміни, які використовуються, чи зрозумілі вони аудиторії? Чи запам'ятається здобувачам завершення презентації? Чи задоволений сам викладач своєю презентацією?

3. Лекція із задалегідь запланованими помилками сприяє:

- 1) активізації уваги здобувачів;
- 2) розвитку їх розумової діяльності;
- 3) формуванню вміння виступати у ролі експертів, рецензентів тощо.

Підготовка до лекції із задалегідь запланованими помилками полягає в тому, щоб включити в неї певну кількість помилок різного виду змістовного, методичного, поведінкового характеру, список яких викладач оголошує здобувачам наприкінці заняття. Підбираються найбільш типові помилки, які зазвичай непомітні, «замасковані». Завдання здобувачів полягає в тому, щоб протягом лекції почути помилки, зафіксувати їх на полях та озвучити ці помилки наприкінці лекції. На аналіз помилок відводиться 10-15 хвилин. В цьому разі правильні відповіді називають і самі здобувачі, і викладач. Така лекція одночасно виконує стимулюючу, контрольну та діагностичну функцію, сприяє виявленню труднощів засвоєння навчального матеріалу.

4. Лекція вдвох – «Бінарна лекція» (від лат. Binarius – такий, що складається із двох частин) – це сучасна форма проведення лекції, що передбачає викладання матеріалу декількома лекторами, які взаємодоповнюють один одного. Розкриваючи та обговорюючи одну тему, вони між собою дискутують та залучають до участі в роботі аудиторію. Тут моделюються реальні правові ситуації обговорення теоретичних та практичних питань двома фахівцями (різних спеціальностей, однієї спеціальності різних професійних спрямувань, науковцем і практиком,

прихильником та противником того чи іншого підходу, методу). При цьому необхідно, щоб:

1) спілкування двох викладачів демонструвало культуру дискусії, спрямованої на спільне вирішення проблеми;

2) діалог викладачів втягував в обговорення здобувачів, спонукав їх ставити питання, висловлювати власну точку зору, рефлексувати на те, що відбувається.

Перевагами такої лекції є:

- актуалізація наявних у здобувачів знань, які необхідні для розуміння суті діалогу та участі у ньому;
- моделювання проблемної ситуації, пошук та збір доказів;
- наявність двох викладачів з можливо полярними точками зору змушує здобувачів порівнювати різні точки зору, робити вибір, схилитися до тієї чи іншої з них, виробляти власну позицію;
- практика проведення і дотримання культури дискусії, способів ведення діалогу, спільного пошуку та прийняття рішень;
- виявлення професіоналізму викладача, розкриття його особистості яскравіше та глибше.

Підготовка до бінарної лекції передбачає попереднє обговорення теоретичних питань плану лекції лекторами. Ефективність такої лекції залежатиме від наступних критеріїв:

- 1) спільна інтелектуальна та особистісна складові;
- 2) розвинуті комунікативні вміння;
- 3) швидка реакція та здатність до імпровізації.

5. Лекція-консультація

Враховуючи, що більшість тем правничих дисциплін мають практичне спрямування, така форма лекцій як лекція-консультація проводиться найчастіше. Як правило, найпоширенішими варіантами проведення подібних лекцій є:

Варіант 1. Початок вивчення навчальної дисципліни розпочинається із вступної лекції, де викладач звертає увагу здобувачів на низку проблем, пов'язаних з практикою застосування тем, які охоплені предметом вивчення. Потім здобувачі задають запитання з тем навчальної дисципліни. Основна частина заняття (як правило до 50% навчального часу) приділяється ґрунтовним відповідям на запитання. Наприкінці заняття проводиться обговорення, можлива невелика дискусія, вільний обмін думками, що завершується підсумком викладача.

Варіант 2. Напередодні лекції викладач збирає запитання здобувачів у письмовому вигляді. Перша половина заняття проводиться у вигляді лекції, в ході якої викладач відповідає на зібрані запитання, доповнюючи та розвиваючи їх на свій розсуд. Друга частина лекції проходить у формі відповідей на додаткові запитання здобувачів, вільного обміну думками та завершується заключним словом викладача.

Варіант 3. Здобувачі заздалегідь отримують навчальний матеріал для заняття. Як правило, він носить не лише теоретичний, а й інструктивний характер, тобто є свого роду методичними рекомендаціями до практичного застосування. На підставі цього матеріалу здобувачі повинні підготувати свої запитання лектору-консультанту. Заняття проводиться у формі відповідей на запитання та вільного обміну думками. Завершується лекція підсумком викладача або заключним словом, у якому узагальнюється практика застосування теорії, що розглядалася.

Варіант 4. Перша частина заняття проводиться у формі короткого повідомлення по темі лекції, аналізується практика застосування, вирішення проблемних питань, можливо відбувається перегляд уривку фільму, судового засідання, процедури вирішення спору тощо. Друга частина заняття будується у формі відповідей на запитання, які виникли з приводу перегляду відеоматеріалу.

Варіант 5. Лекція проводиться у формі групової консультації, в якій беруть участь уже не один викладач, а кілька висококваліфікованих фахівців у галузі права. Використання такої форми групової консультації є ефективним при розгляді найбільш актуальних та комплексних проблем, наприклад, питання реєстрації підприємницької діяльності, створення приватного акціонерного товариства, укладення адміністративних договорів, ліцензування, сертифікації видів діяльності. Ефективність такої лекції залежатиме від питань здобувачів, актуальності проблеми, яка вивчається, різних точок зору фахівців-консультантів, стану практичного застосування.

Різновидом лекції-консультації є лекція-прес-конференція.

6. Лекція-прес-конференція

Лекція-прес-конференція призначена для ліквідації прогалин у знаннях здобувачів та діагностування рівня їх підготовки. Організаційно вона проводиться в такий спосіб. Викладач, визначивши тему заняття, просить здобувачів ставити йому письмово декілька запитань щодо проблеми, яка досліджується. Протягом двох-трьох хвилин здобувачі формулюють найцікавіші запитання та передають їх викладачеві. Допускається, звичайно, що питання можуть бути підготовлені здобувачами на прохання викладача напередодні лекції. Викладач протягом декількох хвилин сортує питання відповідно до їх змісту та розпочинає лекцію. Вона може викладатися як сукупність і послідовність відповідей на ці запитання або як зв'язковий текст, у процесі викладу якого сформулюються відповіді.

В кінці заняття викладач уточнює, чи отримали здобувачі відповіді на свої запитання, переконується, що відповіді відобразили інтереси та знання здобувачів. Якщо відповіді на окремі запитання їх не задовольнили, то викладач розкриває їх докладніше за час, залишений для цього спеціально або пропонує розглянути відповіді на ці питання на семінарському чи практичному занятті.

Лекцію подібного типу доцільно проводити:

1) на початку вивчення розділу програми з метою виявлення потреб, кола інтересів групи, його моделі, установок здобувачів та їх можливостей;

2) у середині вивчення, коли лекція спрямована на залучення здобувачів до вузлових моментів курсу та систематизації знань;

3) наприкінці вивчення дисципліни (визначення перспектив розвитку засвоєного змісту).

7. Лекція-розмова (лекція-бесіда)

Найпоширенішою та порівняно найпростішою формою залучення здобувачів до освітнього процесу є проведення лекції-розмови. Вона передбачає максимальне залучення здобувачів в інтенсивну бесіду з лектором шляхом професійного застосування псевдодіалогу, діалогу та полілогу. Саме тут засобами активізації є окремі питання аудиторії, організація дискусії з поступовим переходом її у диспут, створення умов виникнення альтернатив. Розрізняють декілька різновидів такої лекції: лекція-діалог, лекція-дискусія, лекція-диспут, лекція-семінар (полілог).

Перевага такої форми перед класичною лекцією полягає в тому, що вона привертає увагу здобувачів до найважливіших питань теми, диктує зміст, прийоми, методи і темп викладання навчального матеріалу з урахуванням особливостей аудиторії.

Така форма лекції буде ефективною при незначній чисельності аудиторії, в цьому разі вдасться залучити кожного здобувача обговорення до обміну думками. Така групова бесіда дозволяє «назбирувати» величезну кількість думок та залучити колективний досвід і знання здобувачів.

Для залучення усіх здобувачів та забезпечення їх активної участі у лекції-бесіді доцільно враховувати, що:

➤ питання до аудиторії на початку лекції та під час її проведення призначені не для перевірки знань, а для з'ясування думок та рівня поінформованості здобувачів з цієї проблеми, ступеня їх готовності до сприйняття наступного матеріалу. Запитання адресуються до всієї аудиторії.

Здобувачі відповідають із місць.

➤ викладач буде свої подальші міркування з урахуванням розбіжностей чи одностайності у відповідях, отримуючи при цьому можливість найбільш доказово викласти чергову тезу виступу. Питання можуть бути як елементарними, так і проблемного характеру.

➤ здобувачі, продумуючи відповідь на запитання, самостійно доходять тих висновків та узагальнень, які повинен був повідомити їм викладач, розуміють глибину й важливість проблеми, що, у свою чергу, підвищує їх інтерес до матеріалу та рівень його сприйняття.

При такій формі проведення занять викладач повинен стежити за тим, щоб його питання не залишалися без відповідей, інакше вони матимуть риторичний характер і не забезпечать достатньої активізації мислення здобувачів.

Прийоми активізації уваги на лекційних заняттях

Якою б формою не проходило лекційне заняття, необхідно пам'ятати, що інтерес до дисципліни, що вивчається, залежить від того, як почати заняття. У перші хвилини увага здобувачів найвища. Необхідно використати цей момент, розповідаючи щось особливо цікаве. Можна поставити запитання, яке змусить здобувачів замислитись, навести дані статистики або розповісти цікавий факт.

НАПРИКЛАД

1. Починаючи тему **«Загально-психологічні та соціально-психологічні основи в юридичній психології»** можна зацентувати увагу на тому, що правнича професія включається в категорію професій «людина-людина» і володіння психологічними знаннями сприятиме налагодженню комунікації в колективі, в професійному середовищі, добре розвинута пам'ять, мислення, увага, сприйняття допоможуть слідчому належним чином провести

слідчі дії, а експертам-криміналістам сформувані правильні висновки, які ляжуть в основу обвинувального висновку.

2. В межах теми «Психологія судової діяльності» можна запропонувати здобувачам проглянути уривок судового засідання і уточнити, які емоції викликає цей процес в аудиторії, що впливає на поведінку судді, як він формує свою думку, як впливає суддівський угляд на прийняте ним рішення.

3. Розглядаючи тему «Пенітенціарна психологія» доречно залучити працівника пенітенціарної установи і провести бінарне заняття, а перед цим дати можливість здобувачам сформувані питання, які їх цікавлять. Проведений на лекції аналіз статистичних даних про кількість ув'язнених, засуджених до довічного позбавлення волі, стану та умов утримання ув'язнених, правила внутрішнього розпорядку для ув'язнених покаже реальну картину пенітенціарної системи в державі і спонукатиме здобувачів до роздумів, матиме не тільки освітній вплив, а й психологічний.

4. Питання Регламенту Верховної Ради України можна розпочати з огляду чергового сесійного засідання парламенту і тим самим звернути увагу на законотворчу діяльність депутатів, створення коаліції, комітетів, комісій, розгляду депутатських звернень тощо.

5. Матеріал, запропонований здобувачам на лекції, необхідно подавати у проблемному вигляді. Наприклад, розпочати лекцію з прикладу із повсякденного життя (розлучення, складання заповіту, укладання трудового договору, придбання квартири тощо), сформулювати питання, які здобувачі, напевно, ставлять собі самі. Під час заняття постійно залучати аудиторію до діалогу.

Здобувачі з великим задоволенням сприймають питання на кшталт:

- Як ви вважаєте, що з тієї чи іншої теорії може бути застосовано на практиці?
- Як ви вважаєте, що має теоретичне/практичне значення і чому?
- Які приклади Ви можете навести?

➤ На Вашу думку, чи вірна теорія...

За спостереженнями психологів на 15-20 хвилині лекції виникає «криза уваги», тобто якщо викладача перестали слухати, для пожвавлення уваги аудиторії доцільно задавати риторичні запитання.

Занадто довгий монолог стомлює. Викладати матеріал потрібно переконливо, використовуючи при цьому різні прийоми (аналіз, порівняння, протиставлення, аналогію, приклади з життя).

Якщо здобувачі під час лекції зрозуміють, що матеріал безпосередньо їх стосується і може бути корисним для них – це викличе неабиякий інтерес і посилену увагу до лекції.

Активізації здобувачів на лекції сприятиме техніка «дай собі відповідь», яка полягає в тому, що на питання, яке цікавить здобувача, він сам пробує дати відповідь, при цьому намагається привести приклад чи згадати ситуацію, яка б стосувалася проблемного питання.

Манери, одяг, жести, міміка, інтонації — усе промовляє до слухачів і все або посилює вплив сказаного, або, навпаки, послаблює його. Тут варто згадати *настанови* юриста, оратора, письменника А.Ф. Коні:

«1. Коли йдеш в аудиторію, одягнутися треба просто й пристойно. В одязі не повинно бути нічого вишуканого і крикливого: психологічна дія на слухачів починається до першого слова – з появи перед аудиторією.

2. Говорити треба голосно, ясно, чітко, немонотонно, по можливості виразно й просто. У тоні повинна вчуватися впевненість, переконаність, сила. Не потрібно повчального тону: нетактовного – для дорослого, нудного – для молоді.

3. Лекцію не треба вести «одним махом»; вона повинна бути «живим словом». Тон мовлення варто змінювати – підвищувати й знижувати його залежно від змісту і значення конкретної фрази, адже тон завжди виділяє. Не можна забувати про паузи між окремими частинами усного мовлення (вони – як абзац у писемному вигляді).

4. Ефективно оживлюють лекцію жести, але користуватися ними треба обережно: жести повинні відповідати змісту й значенню даної фрази або окремого слова, повинні співпадати з тоном, тільки тоді вони підсилюють мовлення. Не потрібно частих метушливих, різких рухів рук – це набридає і дратує.

5. Викладач не повинен «прикипати» поглядом до однієї точки (наприклад, до відкритих, допитливих очей одного здобувача або стіни, у яку впирається погляд, понад головами слухачів) – це призведе до втрати контакту з аудиторією, контролю над її налаштованістю на тему тощо.

6. Лектор повинен мати витримку, володіти собою в будь-якій несприятливій ситуації.

7. У мовленні недопустимий шаблон, штампи особливо небезпечні на початку й наприкінці тексту. Простота і ясність викладу – найвищі його якості. Щоб досягти мети, добитися успіху, потрібно: а) завоювати увагу; б) утримати увагу до кінця комунікативної ситуації; цьому сприяє лаконізм, добрий темп мовлення, короткі свіжі відступи, обрамлення тексту та ін.

8. Якщо не вистачає власної «глибокої думки», можна скористатися «мудрістю древніх», зберігаючи при цьому міру, щоб не втратити своєї особистості між Лермонтовими, Толстими, Діккенсами».

Таким чином, з метою привернути увагу аудиторії викладачу необхідно:

- активізувати увагу здобувачів, постаратися відволікти їх від буденності;
- зацікавити здобувачів, переконати з перших слів, що лекція буде свіжою, яскравою, корисною, образною;
- дати зрозуміти, що факти, які викладаються, зрозумілі та цікаві;
- не піддаватися ілюзіям, що аудиторії добре відома основна думка лектора, тому саме викладач повинен детально й аргументовано розкрити її;
- зловживати під час розкриття думок запитальними формами, оскільки це може ввести в оману здобувачів;

- плутати головну думку з доказами та ілюстраціями;
- в разі виникнення сумніву, зробити паузу, пояснити детально основну думку і лише потім продовжувати далі.

Способи швидкого реагування на екстремальну ситуацію

Щоб «виграти» час і вирішити, як бути в тому чи іншому випадку, потрібно:

- запитати, чи добре чути в протилежному кінці аудиторії;
- попросити присутніх навести приклади з їхнього досвіду;
- поцікавитися, що було незрозуміло;
- запитати, чи є в когось заперечення;
- відчинити вікно;
- проінформувати, що ті, кого зацікавлять додаткові факти, після виступу зможуть взяти у вас перелік літератури чи інші джерела, в яких розглянуті питання глибоко висвітлені;
- поділитися спогадом, як інша аудиторія реагувала на цю саму ситуацію.

Далі наведено кілька прикладів успішно підібраних афоризмів, гумору, логічних завдань по праву.

НАПРИКЛАД

Вивчаючи питання ліквідації та банкрутства юридичних осіб, можна навести висловлювання Д.Валентайнка, який казав, що «Всі компанії, що припиняють займатися підприємницькою діяльністю, роблять це з однієї і тієї ж причини: у них закінчуються фінанси».

Розглядаючи питання суб'єктивних прав та юридичних обов'язків з теми «Правові відносини», доцільно процитувати Юстиніана, який сказав, що «свобода – це здатність кожного робити те, що йому завгодно, якщо це не заборонено правом».

Вивчаючи теми «Конституційні права, свободи та обов'язки людини та громадянина» здобувачам пропонується процитувати Юргена Хабермаса: «Права людини не конкурують із народним суверенітетом».

Вивчаючи психологію адвокатської діяльності з навчальної дисципліни «Юридична психологія» перевести увагу можна розповівши наступний анекдот:

«– Підсудний, ви визнаєте свою провину?»

– Після промови свого адвоката я зрозумів, що я взагалі не винний!»

Тему «Заробітна плата та нормування праці» також можна урізноманітнити вдало підібраним гумором. Наприклад, співробітник начальнику: «Я впевнений, що моя заробітна плата не відповідає моєму досвіду роботи, стажу та освіті». Начальник: «Цілком згоден. Але я не можу змусити вас голодувати».

Активізувати увагу аудиторії можливо не тільки за допомогою реальних фактів, дійсних правових ситуацій, а й за допомогою прикладів логічних завдань правового характеру.

НАПРИКЛАД

Логічне мислення здобувачів під час вивчення теми «Спадкування за заповітом» можна розвивати, надавши можливість вирішити наступну логічну конструкцію:

1. Після смерті чоловіка виявилось, що за життя він склав заповіт і крім вагітної дружини інших спадкоємців у нього не залишилося. В заповіті зазначалося, що у разі народження сина, він успадковує $\frac{2}{3}$ майна, а мати – $\frac{1}{3}$. У разі народження дочки вона успадковує $\frac{1}{3}$ спадщини, а мати – $\frac{2}{3}$. Вдова спадкодавця народила двійнят: хлопчика та дівчинку. Як поділити спадщину, щоб виконати всі умови заповіту?

Відповідь: Згідно із заповітом, мати повинна отримати вдвічі більше, ніж дочка, а син – вдвічі більше, ніж мати, тобто частки спадщини мають становити 4:2:1. Отже, майно треба поділити на сім рівних частин. Чотири

частини має отримати син, дві – мати та одну – дочка. (Це завдання вирішив знаменитий римський юрист Сальвіан Юліан).

2. У кав'ярню зайшли два юристи, сіли за стіл, дістали свої бутерброди і почали їх їсти. До них підійшов офіціант і сказав: «В нашій кав'ярні заборонено їсти свою їжу». Що зробили юристи?

Відповідь: Вони обмінялися бутербродами.

3. В якій казці жінка використовує добрий вчинок свого чоловіка для збагачення і кар'єрного росту, але згодом втрачає все через безмірну тягу до користі?

Відповідь: відома з дитинства казка про рибалку та рибку.

4. В якій казці один довгожитель, який не користується успіхом у жінок, робить викрадення молодої та красивої дівчини з метою одруження, а інший персонаж, який не має достатнього життєвого досвіду, розкриває секрети довголіття і повертає собі законну дружину?

Відповідь: Казка «Царівна-жаба».

Високий професійний рівень, педагогічна майстерність, науково-педагогічний досвід, постійне удосконалення кваліфікації, психологічна готовність, емоційний інтелект, високі моральні якості, ціннісні орієнтири стануть запорукою високого професіоналізму викладача, в якого з роками виробиться і власний індивідуальний стиль читання лекцій.

Однак враховуючи зазначене, не зайвим при викладанні лекційного матеріалу скористатися порадами-рекомендаціями, які пропонуються не в чіткій академічній, а в дещо доступнішій, можливо навіть іронічній формі:

1) зі всією серйозністю необхідно поставитися до вступної лекції, вона не повинна бути абстрактною, розмитою, узагальнюючою;

2) намагайтеся переконати здобувачів поважати ваш предмет, але не за рахунок знецінення інших навчальних дисциплін;

3) з першої ж лекції не намагайтеся скласти враження занадто строгого чи доброго – залишайтеся самим собою;

4) зробіть усе, щоб здобувачі відчували систему у викладі лекції; експромти, звичайно, допустимі і навіть необхідні, але в ілюстраціях, прикладах, відповідях на питання, міркуваннях, діалогах;

5) при виборі темпу викладу не орієнтуйтеся ні на здобувача з уповільненою реакцією, ні на спринтера, бо перший змусить більшу частину аудиторії, та й самого викладача нудьгувати, а з темпом другого ви самі можете не впоратися;

6) читайте лекцію не так швидко, щоб слова випереджали думку, але й не так повільно, щоб думки губилися без слів;

7) не переоцінюйте міри зацікавленості здобувачів вашими лекціями – це може завадити вам краще готуватися до них;

8) не дозволяйте здобувачам спізнюватися на лекцію;

9) не сподівайтесь, що, не поважаючи ваш предмет – здобувачі поважатимуть вас;

10) не заощаджуйте час на поясненні загальних основ предмета (тобто його методології) – читайте краще менше, але глибше та ґрунтовніше;

11) з першої ж лекції дайте зрозуміти здобувачам, що у них має бути добрий конспект для підготовки до практичних та семінарських занять – стимул уважно вас слухати може бути не найкращий, але потужний;

12) ведіть лекційне заняття по можливості пристрасно, щоб не було такої ситуації: «Лектор повільно, але вірно засинав – аудиторія його раніше обігнала»;

13) на лекції не займайтеся ораторством, не читайте, не повчайте, виберіть тон і манеру бесіди, діалогу тощо;

14) демонструйте свою захопленість вашим предметом, але без хибного пафосу та зайвих відступів – не забувайте про програму;

15) звертаючись до тексту лекції, давайте зрозуміти, що робиться це не тому, що ви не знаєте матеріал, а щоб не порушувати логіку викладу конспекту, який веде аудиторія;

16) намагайтеся висловлювати своє ставлення щодо питань, які викладаються, де і коли це можливо, показуйте свою точку зору та інтерпретуйте питання з позицій власного погляду на проблему;

17) пропонуйте інформацію не тільки про минуле та сьогодення, але й про прогнози та проекти майбутнього;

18) намагайтеся імпровізувати, коли це доречно. Неважливо, якщо аудиторія здогадається, що імпровізація чи експромт були заздалегідь продумані та підготовлені;

19) навчання повинно відповідати принципу студентоцентризму, прагніть зробити здобувачів «співучасниками» освітнього процесу – звертайтеся до них із питаннями, цікавтеся думками, обговорюйте варіанти відповідей, пропозицій, рішень, провокуйте на дискусію тощо;

20) безперервно вчіться самі – інакше будете вчити лише тому, що самі знаєте в даний момент, а цього, як правило, недостатньо;

21) не дублюйте свій матеріал, не повторюйте факти, приклади, цитати; тим більше не повторюйте себе у жартах, іронічних зауваженнях;

22) у будь-якій ситуації «не виходьте з себе», якщо не хочете зробити аудиторії задоволення переконатися в тому, що викладач теж людина зі своїми недоліками;

23) завжди намагайтеся бути господарем становища – пам'ятайте, якщо ви не володієте аудиторією, вона володіє вами;

24) не намагайтеся на лекції розважати здобувачів (бо розважати – не захопити!) – повірте, що в них це виходить набагато краще;

25) зробіть усе, щоб у «штатних» дотепників, які практично завжди перебувають в аудиторії, не було бажання ставити вас у незручне становище;

26) не радійте і не розчулюйтеся, якщо один-два здобувачі з потоку або групи виявляють інтерес до вашого предмета і поставлять кілька запитань перед заліком або іспитом;

27) усвідомлюйте межі вашої педагогічної компетенції – тобто не намагайтеся проникнути в душу здобувача, поки він сам вас туди не запросить;

28) не попереджайте здобувачів «зустріччю на іспиті» – це заборонений прийом;

29) якщо не можете запалити у здобувачів «факел знань», то намагайтеся принаймні сумлінно «заповнити знаннями посудину».

Освітні стандарти підготовки здобувачів різних рівнів визначають мінімальні універсальні та фахові компетентності, програмні результати навчання, для досягнення і оволодіння якими повинен працювати і викладач, і здобувач. Тобто визначення мети, завдань, тем, форм і методів проведення аудиторних занять, організація самостійної роботи, використання різних методів проведення занять – є, безумовно, обов'язком викладача. Проте не слід ігнорувати інтереси здобувача як споживача освітніх послуг, він також є безпосереднім активним учасником освітнього процесу і врахування його думки щодо змісту навчальної дисципліни є не тільки доречним, а й у край необхідним. Аудиторія, до якої заходить викладач, повинна також бути готовою і до виконання різного виду робіт, і вміти включитися в освітній процес у межах запропонованої методики і способу проведення заняття. Проведення занять за допомогою активних чи інтерактивних методів буде залежати і від того, наскільки аудиторія готова сприймати засвоєння знань саме в такий спосіб. Крім того відповідно до стандарту питома вага занять, що проводяться в інтерактивних формах, визначається головною метою основної освітньої програми, особливістю контингенту здобувачів, змістом конкретних дисциплін, і загалом в освітньому процесі вони мають становити не менше ніж 30 % аудиторних занять.

СЕМІНАРСЬКІ ФОРМИ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ

1. *Семінар* (лат. *seminarium* – розмноження знань) є одним із основних методів обговорення навчального матеріалу у закладі вищої освіти. Успіх семінару, активність здобувачів на ньому закладаються на лекції, яка, як правило, передує семінару. Семінари проводяться з найбільш складних питань (тем, розділів) навчальної програми з метою:

- поглибленого вивчення навчальної дисципліни;
- прищеплення здобувачам навиків самостійного пошуку та аналізу інформації;
- формування та розвитку творчого, наукового мислення;
- формування вміння активно брати участь в творчій дискусії, робити правильні висновки, аргументовано висловлювати і відстоювати власну точку зору.

Кожне семінарське заняття має внутрішньою структуру і етапи його підготовки та проведення. *Так, підготовка семінару* починається з вивчення викладачем вихідної документації, визначення (уточнення) цілей та завдань семінару, часу підготовки здобувачів. У результаті цієї роботи у викладача має скластися чітке уявлення про дидактичні та виховні цілі семінару, обсяг робіт, який має виконати кожен його учасник, проблеми, які слід поставити в лекції, щоб мати можливість глибоко в них розібратися під час семінару. Тільки після цього можна розпочинати розробку плану проведення семінарського заняття.

● Залежно від обраної методики план семінару може мати різну структуру, але його основні компоненти повинні обов'язково бути присутніми. Це:

- тема;
- дидактичні та виховні цілі заняття;
- організаційно-методичні вказівки;
- навчальні питання, що підлягають розгляду;
- теми доповідей, повідомлень, рефератів;

- рекомендована література.

Обсяг матеріалу, що виноситься на семінар, визначається часом, що відводиться для цього, і кількістю питань. Для стандартного двогодинного заняття як правило включають 3-4 питання. З цих позицій необхідно продумувати й обсяг рекомендованої літератури. При цьому важливо враховувати, що до одного двогодинного семінару здобувач може готуватися трохи більше 4-6 годин, і за цей час прочитати, осмислити, в окремих випадках та за необхідності й зручності запам'ятовування законспектувати може в цілому трохи більше 60 сторінок тексту. Тобто, обсяг літератури, що опрацьовує здобувач під час підготовки до семінару, має бути мінімальним та доступним. Інакше викладач сам наштотує здобувачів на шлях поверхневої та формальної підготовки.

Перед кожним семінарським заняттям викладачу рекомендується продумати не тільки форму проведення такого заняття, види робіт, які виконуватиме аудиторія, а й розподіл часу. Дотримання правил тайм-менеджменту дасть можливість раціонального розподілу часу відповідно до кількості питань, виду роботи, це також сприятиме активізації роботи здобувача, планомірному, нехаотичному перебігу семінару і досягнення дидактичної мети.

Розрахунок часу для двогодинного семінару буде різним. Як правило, викладач орієнтовно виходить з того, що під час семінару час витрачається так:

- на вступне слово – не більше 5 хвилин;
- на основну доповідь одного із здобувачів – до 15-20 хвилин;
- на виступи з місць – до 10 хвилин;
- на постановку нових питань, виправлення допущених здобувачами неточностей та помилок – у межах 20-25 хвилин;
- на підбиття підсумків, обґрунтування отриманих результатів, заключне слово викладача з усього семінару – до 10 хвилин.

Таким чином, на організацію, управління ходом семінару та підбиття підсумків загалом витрачається близько 25% відведеного навчального часу. Решту часу викладач розподіляє залежно від складності цих питань.

Звичайно, враховуючи власний стиль проведення занять, специфіку кожної теми, форми проведення заняття, наявність питань, які могли виникнути у здобувача під час підготовки до семінару, актуальні новини, які прямо чи опосередковано стосуються навчальної дисципліни або теми заняття, можуть бути внесені корективи і щодо розподілу часу на семінарському занятті. Основне, про що повинен пам'ятати викладач, що кожне заняття повинно підійти до логічного завершення і отримані здобувачем знання стануть підґрунтям для отримання нових, навіть з іншої навчальної дисципліни.

В умовах кредитно-трансферної системи організації освітнього процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів), особливо важливим є забезпечення якісної ступеневої освіти, її особистісної орієнтації, створення умов для осучаснення змісту та форм організації освітнього процесу, впровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій, формування логічного, критичного, системного мислення і професійної самосвідомості. Саме накопичувальна система оцінювання здобувачів стимулює їх до постійної активної діяльності, тому питання відпрацювання пропущених семінарських занять також не повинно випадати з уваги і викладача, який продумує форми відпрацювання семінарського заняття, і здобувача, який зацікавлений отримати комплексні знання з навчальної дисципліни і бути належним чином оціненим.

Форма і порядок відпрацювання матеріалу з питань семінару залежить від творчого підходу, від форми семінарів та тих цілей, які необхідно досягнути. Практика показує, що найчастіше використовуються три схеми проведення відпрацювання семінарського заняття:

1) реферативно-довідна – за якої на будь-яке питання на розсуд здобувача чи викладача готується реферат, доповідь чи презентація;

2) відповіді на запитання, що включає не тільки репродуктивне відтворення теоретичного матеріалу здобувачем, а й належна аргументація, аналіз, власна думка щодо предмету обговорення;

3) виконання завдань, які були включені саме на це семінарське заняття.

Типові структурні елементи семінарського заняття:

1) вступне слово викладача (місце теми семінару в системі навчальної дисципліни, мета та завдання заняття; мобілізація та активізація уваги здобувачів);

2) основна частина (виступи здобувачів);

3) підсумок заняття (викладач в цілому за заняття, або за окремими виступами робить висновки та оцінює діяльність здобувачів, робиться акцент на наступні теми, міжпредметні зв'язки тощо).

Щоб семінар був по-справжньому активним, він повинен мати дискусійний, але керований характер. І тому сценарій дискусії продумується викладачем заздалегідь, у плані намічаються відповідні питання, приклади, сюжети.

Роль викладача на семінарському занятті творча і не може бути завжди заздалегідь продумана до дрібниць і відповідати конкретно визначеним методичним рекомендаціям. Проте практикою вироблені певні правила, поради викладачам для успішного проведення семінарського заняття. Зокрема, викладачу пропонується:

1. Створити невимушену обстановку для обговорення поставлених запитань. При цьому необхідно, щоб здобувач на семінарі виступаючи з власною точкою зору, деколи неоднозначною, спірною був впевнений, що викладач і колеги правильно його зрозуміють, звернуть увагу на його позицію, вкажуть на позитивні моменти і тактовно на недоліки. Тому викладачу не рекомендується пояснювати свою точку зору з даного питання, поки не буде

обговорено відповідь здобувача. Тільки тоді, коли виявляється, що здобувач іде хибним шляхом, робить грубі помилки, викладач повинен зупинити здобувача і дати можливість виступити іншим.

2. Розвивати і заохочувати активність здобувачів. Для цього викладач повинен створити умови, щоб здобувачі зрозуміли, що активність – це не тільки виступи і дискусія, але й вміння вислухати. Здобувачів необхідно на прикладах переконувати, що вміння слухати є не менш важливим, ніж вміння вправно говорити.

3. Створювати умови для уважного і критичного відношення аудиторії до здобувача, який виступає. Для цього потрібно націлювати здобувачів на те, що змістовний аналіз виступу, доповіді чи реферату має не меншу цінність, ніж сама доповідь, виступ чи реферат. У всіх випадках необхідно добитися вільного виступу студентів у великій, різній за поглядами, думками аудиторії. Здобувач, який виступає, повинен звертатися до аудиторії, не до викладача, контактувати з аудиторією, а не зосереджувати погляд в порожнечу.

4. Уважно слухати кожного, хто виступає, при потребі робити замітки, які в подальшому використовуються викладачем під час проведення підсумку заняття.

5. Спрямовувати обговорення питання в потрібне русло і залучати аудиторію до творчої дискусії, тобто демонструвати вміння організувати розгорнуту бесіду.

6. Під час виступу здобувача, дивитися на нього і по можливості ні словом, ні жестом, ні мімікою не виказувати свого відношення до слабких аргументів здобувача, таким чином, щоб «не збити його з думки». Вдалі моменти варто заохочувати кивком голови чи поглядом. Якщо спонтанно виникла дискусія, викладач повинен уміти використати її в інтересах вирішення основної проблеми.

Таким чином, методична тактика викладача має на меті вирішення наступних завдань:

1) створення невимушеної обстановки в аудиторії шляхом організації обміну думками, полеміки та дискусії з основних питань плану семінарського заняття;

2) постійний розвиток і заохочення активності здобувачів, а також їх уважного і критичного відношення до виступаючого;

3) забезпечення проблемної постановки питань і вирішення їх шляхом розкриття протиріч реального життя;

4) створення умов вільного виступу здобувачів, здатності до критичного аналізу й оцінки власного виступу і виступів інших здобувачів.

Семінарські заняття тематично пов'язуються з лекційними та сприяють поглибленому вивченню окремих найважливіших тем.

Педагогіка наука визначає різні форми семінарських занять, зокрема:

- проблемний семінар;
- розгорнута бесіда на підставі плану;
- усне опитування на тему семінару;
- прослуховування та обговорення доповідей;
- обговорення письмових робіт, заздалегідь підготовлених та вивчених усіма членами групи;
- теоретична конференція;
- семінар-колоквіум (бесіда викладача зі здобувачами з метою визначення рівня засвоєного теоретичного матеріалу);
- семінар-екскурсія (в суд, правоохоронні органи, центр безоплатної правової допомоги, слідчий ізолятор, органи місцевого самоврядування, в приватні установи, на підприємства, в організацію тощо);
- семінар дослідження та аналізу документів;
- семінар вирішення завдань;
- семінар за матеріалами наукового дослідження, проведеного

здобувачами під керівництвом викладача та ін.

Як показує практика, правник повинен вміти мислити критично, логічно, оперативно приймати рішення, ефективно виконувати професійні обов'язки, складати різного роду документи, сприяти вирішенню чи самому вирішувати спір тощо. Тому всі запропоновані далі форми проведення семінарських занять якраз спрямовані на набуття відповідних фахових компетенцій.

«Проблемний» семінар – це семінар, на якому робота здобувачів за наперед спланованими питаннями, проблемними ситуаціями, які розробив викладач, спонукає здобувачів самостійно розмірковувати, опрацьовувати варіанти вирішення проблеми з обґрунтуванням і аргументацією та активно відшукувати рішення і давати відповіді на поставлені питання. Проблемний семінар може бути продовженням проблемної лекції з тієї ж теми, або бути самостійним видом семінарського заняття.

Основними структурними елементами проблемного семінару є:

- навчальна проблема;
- проблемна ситуація;
- проблемне питання.

Виділяючи вузлові питання теми семінару, викладач послідовно поєднує їх так, щоб активізувати увагу аудиторії, забезпечити спільний пошук рішення.

Проблемність питань, які розглядаються на семінарі, може бути забезпечена ігровим початком семінару, в основі якого використовується реальна ситуація, життєво важлива для майбутньої діяльності фахівця.

Проблемні питання, що використовуються у цих випадках, можуть бути двох видів:

1) що орієнтують здобувачів на з'ясування методологічних висновків, які впливають із змісту теми, що розглядається на семінарі, а також на осмислення історичного досвіду. Постановка та вирішення таких проблемних питань і завдань найчастіше дає початок навчально-дослідній роботі здобувачів;

2) пов'язані з виробленням у здобувачів умінь і навичок самостійного застосування теоретичних засад як методологічних принципів для аналізу подій та явищ. Цей вид питань та завдань вже знаменує перехід до науково-дослідної діяльності. Внаслідок цього з'являються доповіді, реферати, дослідницькі роботи здобувачів.

У ході семінарського заняття часто для підтримання або поживлення дискусії з будь-якої проблеми, яка обговорюється, викладач може ставити здобувачам навідні та уточнюючі питання. Індиферентна форма питань типу «Хто хотів би доповнити?», зазвичай, не досягає мети. За формою такі питання також повинні мати проблемний характер. Головне, чого досягає викладач при постановці проблемних питань, – уміння здобувачами критично мислити, вирішувати будь-які протиріччя.

Тому при організації, підготовці та проведенні проблемних семінарів необхідно звертатися до діалектики та розкриття протиріч реального життя. Семінар, побудований на розкритті таких протиріч, ніколи не буде нудним, а, швидше за все, буде цікавим та повчальним.

Постановка проблемних питань та створення проблемних ситуацій висувають додаткові вимоги до наукової ерудиції і методичної майстерності самого викладача. При цьому викладачеві необхідно постійно пам'ятати, що проведення проблемних семінарів не повинно ставати самоціллю, а використовуватися як найважливіший засіб поглибленого вивчення предмета. Проблемні семінари виключають пасивність здобувачів на заняттях.

Семінар з використанням «сократівського» методу навчання – своєю назвою зобов'язаний давньогрецькому філософу Сократу, який вчив мислити, залучаючи співрозмовника до бесіди.

Такі семінарські заняття є гнучкою формою спільної творчої діяльності викладача та здобувачів. Питання, що задається викладачем, має змушувати здобувачів постійно розмірковувати, доводити і відстоювати свою позицію,

свої думки. У цьому важливо створювати проблемну ситуацію, на вирішення якої шукати деякі узагальнення.

Сутність сократівського методу полягає в самостійному визначенні здобувачами основних понять та дефініцій, які підлягають засвоєнню. Цьому передують бесіди, в ході яких викладач, задаючи послідовні запитання, викриває здобувача в протиріччях. При цьому питання ставляться за принципом критичного відношення до догматичних тверджень. Виявляючи протиріччя, тим самим ліквідується уявне знання здобувача, а стурбованість розуму породжує думки здобувача до пошуку істини.

Тому завдання викладача, який використовує «сократівський» метод навчання, полягає в тому, щоб за допомогою спеціально підібраних запитань, допомогти здобувачам знайти правильну відповідь, і тим самим «провести» здобувача від невизначених уявлень про предмет до логічного, чіткого розуміння предмета, який вивчається.

Для таких розмов характерні дві специфічні риси:

1) «сократівська індукція» – побудова навідних питань таким чином, що, відповідаючи на них, здобувач сам поступово переконується в невірності та недосконалості раніше висловлених положень;

2) «сократівська іронія» – жартівливо спотворена позиція викладача, який підкреслював своє уявне незнання питання, що обговорюється на противагу самовпевненості здобувачам.

Цей метод навчання вимагає кропіткої самостійної підготовки викладача та здобувачів до заняття, в ході якого у здобувачів формуються дослідницькі вміння та навички. Використання «сократівського» методу в ході семінару дозволяє виявити прогалини у знаннях здобувачів, підвищує їх інтерес до дисципліни, що вивчається, сприяє активному засвоєнню знань, формує та розвиває навички самостійної роботи та ведення дискусії.

Семінар із застосуванням методу «мозкової атаки» («мозкового штурму»). Останнім часом в освітній сфері все частіше використовується такий метод, як мозковий штурм. Метод реалізується як система збору якнайбільшої кількості ідей, які обговорюються, класифікуються. Із представлених ідей залишаються оптимальні з погляду заданих умов. Система сприяє звільненню від інерції мислення.

Метод мозкового штурму – це оперативний метод вирішення проблеми на основі стимулювання творчої активності, при якому учасникам обговорення пропонують висловлювати якомога більшу кількість варіантів вирішення, зокрема найфантастичніших.

Метод «мозкової атаки» («мозкового штурму») – це максимально напружена творча розумова робота групи людей щодо вирішення складного інтелектуального завдання у гранично стислий термін. Він сприяє динамічності розумових процесів, абстрагування від звичних поглядів і стереотипів, зосередження на будь-якій конкретній меті.

Основна суть методу – генерування будь-яких, навіть найнеймовірніших, фантастичних, парадоксальних ідей без жодної критики, з подальшим їх аналізом, оцінкою, зіставленням та вибором варіанта рішення.

Використання цього методу передбачає здійснення певних етапів роботи:

- 1) формування проблеми, що підлягає вирішенню;
- 2) визначення умов колективної роботи;
- 3) оголошення правил поведінки учасників у пошуку рішення;
- 4) формування робочих груп;
- 5) постановка завдання;
- 6) «інтелектуальна розминка», яка передує «мозковій атаці» – це вправа, яка полягає у швидкому пошуку відповідей на заздалегідь підготовлені питання, вирішення нетипових завдань. У процесі розминки здобувачі звільняються від впливу сковуючих факторів, домагаються зняття

психологічних бар'єрів, сором'язливості, страху помилок, а також учаться утримуватися від критики будь-яких, нехай навіть безглузких пропозицій;

7) проведення аналізу ідей, що висуваються, тобто вивчення, зіставлення, оцінка та відбір експертами найкращих ідей;

8) інформація про результати колективної роботи;

9) оцінка найкращих ідей та їх публічний захист;

10) ухвалення підсумкового рішення.

Допускається й скорочений процес «мозкового штурму», який включає:

1. Постановка проблеми.

2. Генерація ідей.

3. Угруповання, відбір та оцінка ідей.

Відбір ідей проводять фахівці-експерти. Вони оцінюють ідеї на двох етапах: на першому етапі виділяють найбільш оригінальні та раціональні; на другому етапі залишаються оптимальні з урахуванням специфіки поставленого творчого завдання.

Завдання експертів:

1. Згрупувати подібні ідеї, постаратися сформулювати загальний принцип, що є основою групи ідей.

2. Оцінка перспективності кожної ідеї з погляду практичного здійснення за наявності відомих обмежень.

3. Розвиток перспективних ідей, заповнення їх конкретним змістом.

4. Формулювання способів вирішення завдання професійною мовою.

Для роботи на семінарському занятті цього типу необхідно встановити певні умови та правила. Наприклад:

- неприпустима критика щодо ідей, що висуваються, на етапі їх генерування – так як миттєва критика є «ворогом ідей», як би вона не виявлялася – у жестах, поглядах, міміці; це губить ідею;

- у «мозковій атаці» всі рівні, немає пріоритету та персонального авторства, не важливо, хто сказав – важливо, що сказано;

- творчий пошук спрямовується на генерування оптимальної ідеї на вирішення поставленої проблеми, відхід убік не допускається;
- ідея формулюється чітко і коротко;
- висловлювання не повинно дублюватися та повторюватися, але можливі та бажані їх комбінації, узагальнення та подальший розвиток висловлених ідей;
- із усіх запропонованих ідей вибираються найбільш раціональні, але решта остаточно не відкидаються.

З метою організації роботи учасників «мозкової атаки» можуть бути такі вимоги:

- 1) здобувачі розбиваються на групи, у яких визначаються:
 - керівники;
 - генератори ідей;
 - аналітики ідей;
- 2) час для виступу кожного гурту – не більше трьох хвилин;
- 3) у процесі обговорення підтримання невимушеної атмосфери, сприятливої для генерування ідей.

«Мозковий штурм» може застосовуватися або як один із методичних прийомів семінару, або як самостійний метод проведення семінарського заняття.

На семінарському чи практичному занятті викладач може використовувати метод 635, Метод Дельфи, Метод Дельбека, Метод синектики. Розглянемо їх особливість і зміст.

Метод 635

Це варіант «мозкового штурму». В межах однієї групи цей метод здійснюється лише у письмовому вигляді. Відповідає вимогам:

- наростаючий ступінь зв'язку, який існує між окремими ідеями, в подальшому учасники групи поглиблюють ідеї, запропоновані на першому

етапі;

– більш обмежена свобода дій, наслідком чого є більш висока конкурентність в обробці ідей.

Реалізація методу.

Основні ідеї по черзі повідомляються членам групи. Кожен доповнює свої думки з приводу вирішення проблем. Як правило, в роботі групи беруть участь 6 осіб. Кожному учаснику робочої групи роздаються спеціальні бланки, де відображаються 18 ідей (6 осіб по 3 ідеї). Після чого в бланках виявляється 108 ідей. Для письмового представлення основних і додаткових ідей виділяється 30 хв.

Про цьому методі дотримуються наступні вимоги:

- забезпечується неоднорідність складу групи;
- проблеми формулюються до початку роботи;
- проблеми повідомляються за 2-3 дні до початку роботи;
- забороняється усний обмін інформацією між учасниками творчої групи.

Метод Дельфи

Метод може бути застосований, якщо в умовах задачі є альтернатива або для вирішення пропонується кілька альтернатив. Наприклад, вирішується завдання щодо розподілу премії. Можуть бути висловлені кілька пропозицій:

- всім порівну;
- всім однаковий відсоток від окладу;
- в залежності від займаної посади;
- із врахуванням потреб робітника;
- більше тому, хто зробив більший внесок в роботу;
- виходячи із вислуги років;
- з урахуванням складності виконуваної роботи.

Цей метод складається з трьох етапів.

На першому етапі учасники оцінюють кожну пропозицію за 10-ти

бальною системою по суб'єктивних перевагах. Вищий бал – 1, нижчий – 10. Іншим позиціям приписуються бали в ієрархічній послідовності. Потім аналізуються бали всіх учасників і по кожній пропозиції вираховується середня величина.

На другому етапі, учасники порівнюють свої показники із середніми величинами в 10-ти бальній шкалі і оцінюють вдруге, вираховуючи другу середню величину.

На третьому етапі перемножуються дві середні величини по кожній альтернативі.

З'ясовується найбільш приваблива альтернатива з найменшою величиною.

Метод Дельбека

Застосовується при вирішенні проблем, які вимагають знань в різних галузях: при зібранні інформації та контролі за змістом; при складанні прогнозів, а також при виявленні взаємозв'язку складних завдань. Цей метод вимагає активного творчого підходу членів усієї групи. Пасивність будь кого виключається. Етапи методу:

- визначення проблеми;
- виявлення факторів, які сприяють, заважають виконанню визначеної мети, а також встановлення зв'язку між ними;
- знаходження варіантів вирішення проблеми і вибір оптимального.

Пропонується наступний порядок роботи:

1. Кожен член групи незалежно один від одного коротко змалює конкретну управлінську ситуацію.
2. Зачитуються найхарактерніші пропозиції. Викладач їх фіксує.
3. За допомогою питань і відповідей викладач усуває неточності формулювань.
4. Фіксується число однакових пропозицій.

5. Число різних пропозицій доводиться до мінімуму.
6. Викладач узагальнює пропозиції, висловлює думку групи.
7. Кожен член групи коротко змальовує бажаний стан речей.
8. Проводиться дискусія протягом 20 хв. Її мета – висновки, які оцінюють дану ситуацію.
9. Після дискусії кожен член групи вносить три пропозиції, ранжуючи їх за ступенем складності.
10. Мета формулюється у вигляді пропозиції, з якою погоджується більшість учасників групи.
11. Складається список факторів, які шкодять досягненню мети.
12. Визначаються фактори, які сприяють досягненню мети.
13. Складається план реалізації організаційних змін.

Метод синектики

Від методу «мозкового штурму» цей метод відрізняється організацією роботи творчої групи.

Процедура методу складається із чотирьох фаз:

Перша – обдумування проблеми і письмова фіксація варіантів.

Друга – вибір лідера, який детально висловлює свою думку по вирішенню завдань.

Третя – кожен учасник висловлює свою думку з приводу вирішення завдання, відбувається творча дискусія, керована лідером, досягаються узгоджені точки зору і модель вирішення проблеми.

Четверта – аналіз запропонованих моделей вирішення проблеми групою спеціалістів, творча група може бути присутньою.

Експертний лист-звіт про виконання завдання

«Методи вирішення проблем»

Вид критерію	№1	№2	№3
Змістовність презентації (повнота розкриття методу)			
Майстерність презентації			

Кількість залучених учасників групи			
Час організації роботи			
Зворотна реакція групи опонентів (правильність відповідей, час на роздуми)			

Семінар із використанням методу «круглого столу». Цей метод є різновидом діалогу. Він вимагає від викладачів або фахівців, що залучаються, реалізації принципу колективного обговорення проблеми, вміння поєднувати елементи доказу та переконання в ході дискусії.

Ведучий «круглого столу» (не обов'язково ним має бути сам викладач) прагне забезпечити основні засади відомого полемічного «кодексу честі»:

- взаємна інтелектуальна терпимість та довіра учасників;
- об'єктивність;
- щирість;
- активність;
- відвертість;
- певний рівень емоційної напруги;
- розумна частка гумору.

Під час підготовки та проведення «круглого столу» повинні витримуватися такі вимоги:

- 1) учасникам заздалегідь повідомляються тема, час початку та тривалість семінарського заняття;
- 2) здобувачам пропонується заздалегідь підготувати питання, що їх цікавлять, у межах теми;
- 3) попереднє оснащення місця проведення – так як сама назва методу вказує на необхідності «кола» або будь-якого іншого розташування, що зорOVO підкреслює рівність учасників.

Для проведення «круглого столу» розробляється сценарій, у якому орієнтовно визначаються можлива послідовність, зміст та регламент виступів.

Також рекомендується робити «домашні заготовки» та передбачати застосування стимулів на випадок згасання чи «інертності» дискусії.

Семінарське заняття з використанням методу «круглого столу», як правило, проводиться так:

1) на початку заняття ведучий називає його тему, репрезентує учасників, пояснює порядок роботи;

2) потім він пропонує ставити запитання, переадресує кожне питання фахівцю, порушує дискусію та керує її ходом;

3) наприкінці заняття ведучий коротко підбиває його підсумки.

«Круглий стіл» може проводитися за участю як викладачів, що спеціалізуються на суміжних навчальних дисциплінах, так і запрошених для цього практичних фахівців.

Семінар із застосуванням методу аналізу конкретних ситуацій.

Сутність даного методу у тому, що у семінарському занятті викладачем пропонуються конкретні ситуації, взяті з реальної професійної практики. У цьому випадку від здобувачів вимагається аналіз запропонованої ситуації та практичне вирішення поставленого завдання. Цей метод дозволяє реалізувати на семінарському занятті різні функції – дослідження, вивчення, оцінки, навчання, виховання, самооцінки та самоконтролю.

При вирішенні конкретної ситуації здобувачі зазвичай діють як практичні працівники – тобто аналізують її, використовуючи свій досвід, а також застосовують ті способи, засоби та критерії оцінки й вибору рішень, методи аналізу, які раніше вважалися ними правильними та достатньо надійними. Однак, під час розгляду конкретної ситуації, вони можуть виявитися неефективними, а то й зовсім хибними.

Під впливом навчальної роботи з конкретною ситуацією традиційні підходи можуть поступово руйнуватися і відкидатися самими здобувачами як непродуктивні. Це, у свою чергу, сприяє формуванню нової системи прийомів та способів роботи. Крім цього, вирішення конкретних ситуацій може

привести до зміни характеру поглядів здобувачів, унаслідок чого вони отримують здатність робити те, що раніше не вміли.

У професійній діяльності зазвичай існує три основні типи ситуацій, з якими стикається фахівець:

1) стандартна ситуація – яка певною мірою типова, часто повторюється за однакових обставин, має одні і ті самі джерела, причини, може мати як позитивний, так і негативний характер;

2) критична ситуація – яка нетипова для даної професійної діяльності, як правило, несподівана, виникає зненацька, руйнує початкові розрахунки та плани, може завдати моральної й економічної шкоди; потребує негайного втручання;

3) екстремальна ситуація (чи надзвичайний випадок) – тобто унікальна, що не має у минулому аналогів, яка потребує залучення незапланованих матеріальних та людських ресурсів.

У практиці застосування методу аналізу конкретної ситуації на семінарських заняттях зазвичай використовуються такі види конкретних ситуацій:

1) ситуація-ілюстрація – це демонстрація конкретного прикладу з практики, в якому проявляються закономірності та механізми дій посадових осіб, типові алгоритми вирішення практичних завдань, ефективність використання методів, прийомів керівництва. Наприклад, аналіз ситуації, у якій описується досвід роботи одного з фахівців з організації конкретних видів робіт;

2) ситуація-вправа – це ситуація, яка може бути дозволена без звернення здобувачів до спеціальних джерел інформації, літератури, довідників чи результатів дослідницької роботи. Навчальний ефект, у цьому разі, забезпечується діяльністю всіх учасників семінару з ситуації. Для вирішення таких ситуацій здобувачам необхідно вивчити довідкові дані, зробити необхідні розрахунки;

3) ситуація-проблема – це ситуація, яка має в собі проблемне завдання, яке реально стояло або стоїть перед професійною практикою. Вона може постати у вигляді кіно-, теле-, відеофрагменту реальної події, інтерв'ю, доповіді, набору документів (фотографій, графіків, діаграм), що відображають стан будь-якого факту, події, процесу, просто у вигляді документів або у формі виступу запрошених спеціалістів перед здобувачами;

4) ситуація-оцінка – це ситуація, яка демонструє конкретні події та вжиті стосовно них заходи. В цьому випадку здобувачі отримують завдання оцінити джерела, механізми, значення, наслідок ситуації та вжиті щодо неї заходи, дії посадових осіб, реакцію колективу.

Істотні труднощі у застосуванні цього методу є пошук сюжетів ситуацій, відповідних темі заняття, і навіть вибір найефективнішого варіанту заняття і форми представлення ситуації здобувачам.

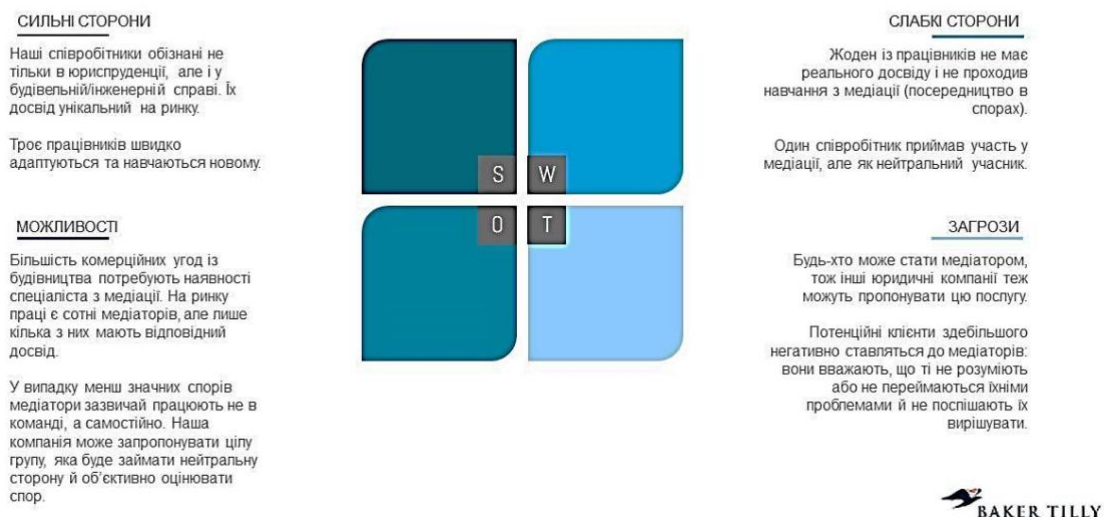
Коли сюжет знайдено й оброблено, необхідно сформулювати для здобувачів питання-завдання. Наведемо приклади формулювання завдань і питань до різних навчальних ситуацій незалежно від їхнього змісту:

- 1) як ви оцінюєте те, що сталося у запропонованій ситуації?
- 2) наскільки типова ця ситуація?
- 3) чи доводилося вам стикатися з такими явищами?
- 4) які помилки та ким допущені в даній ситуації?
- 5) яка причина цих помилок?
- 6) які норми (правила, закони) порушені?
- 7) якими нормативними актами зобов'язані керуватися учасники цієї ситуації?
- 8) що ви порадили б учасникам ситуації, якби виявилися її свідком?
- 9) кому і що слід зробити, як відреагувати, яке прийняти рішення?
- 10) які рішення, дії, кроки зробили б ви за цих обставин?
- 11) обґрунтуйте свої дії.

У середньому завдання до ситуації має містити не більше 5-7 питань. Практика показує, що на одному семінарському занятті можна вирішити 2-3 практичні ситуації.

Вирішуючи ситуативні завдання, зокрема з тем, пов'язаних з підприємницькою діяльністю, в окремих випадках викладач може запропонувати використати SWOT-аналіз, за допомогою якого здобувач може краще зрозуміти, наприклад, які чинники заважають розвитку компанії, зменшують її дохід та становлять загрозу в майбутньому, які можливості є на ринку, що сприяють мобілізації своїх сил та переваг для розширення власної ніші. SWOT-аналіз — чудовий інструмент, який може стати у нагоді при прийнятті збалансованих та розсудливих рішень щодо проблем, які потребують всебічного розуміння ситуації не тільки з правової точки зору, а й економічної, політичної та соціальної.

Приклад SWOT-аналізу з реального життя

Ефективними в підготовці правника стане і використання в професійній сфері **SMART** технології, яка передбачає правильну постановку мети з точки зору її

- конкретності (Specific)
- вимірності (Measurable)

- досяжності (Achievable)
- значущості (Relevant)
- визначеної в часі (Timeboxed).

Технологія Уолта Діснея, яка допоможе оцінити ситуацію з точки зору мрійника, реаліста і критика, і тим самим сприяти реальності виконання навчального, а потім і професійного завдання.

Усі перелічені методи та форми проведення семінарів забезпечують творчий характер пізнавальної діяльності здобувачів, сприяють дискусійності на семінарських заняттях, реалізують принципи і функції навчання, що виховує.

На закінчення слід зазначити, що перелічені вище методи організації та проведення семінарських занять далеко ще не вичерпують всього арсеналу активних форм навчання. Особливо слід зазначити зростання професійно-ігрових форм поведінки семінарських занять.

Семінар-диспут, в роботі якого здобувачі обирають собі ролі і відповідно до них розкривають поставлені на семінарському занятті питання. Так, функції дійових осіб на семінарі-диспуті за В.В. Гузеєвим наступні:

Доповідач: Викладає в тезовій формі істоту точки зору, позиції (основні положення, факти), що захищаються.

Співдоповідач: Підкріплює аргументами, доводить, ілюструє позицію доповідача.

Опонент: Демонструє контрприклад та контраргументи, викладає інший погляд.

Експерт: Проводить порівняльний аналіз аргументів і контраргументів, визначає сфери їх істинності.

«Провокатор»: Задає «підступні» питання. Наводить несподівані приклади та ініціює спільну дискусію.

Асистент: Здійснює матеріально-технічне забезпечення (готує презентацію, плакати, схеми, статистичні дані, відеозапис тощо).

Вибір виду й форми семінару визначається специфікою навчальної дисципліни, змістом теми, профілем та рівнем підготовки здобувачів, характером рекомендованої літератури.

Теми семінарських занять повинні мати проблемний та практично орієнтований характер, а також бути цікавими для здобувачів.

У процесі планування семінарського заняття викладач може використовувати не тільки різні форми заняття, а й різні форми опитування, перевірки знань з кожного запланованого питання.

Наприклад, з теми «Конституційно-правовий статус Верховної Ради України» питання про функції ВРУ можна сформулювати як творче завдання «Знайдіть відображення законодавчої, представницької, установчої, контрольної, бюджетно-фінансової, зовнішньополітичної функцій Верховної Ради України в Конституції України».

Питання про депутатські фракції, групи, опозицію чи коаліцію можна розглянути як визначення правильних чи хибних положень про поняття, функції, чисельність, законодавчі обмеження даних правових явищ.

Визначення предмета відання комітетів Верховної Ради України можна розглянути через запропоновані варіанти відповідей.

Правовий статус Президента, можливість бути обраним двічі підряд стане питанням для обговорення і висловлення власної думки щодо цього, враховуючи міжнародну практику, вітчизняний досвід науковців і практиків. Депутатське звернення і депутатський запит доцільно розглянути в порівнянні цих двох форм (спільні та відмінні риси).

Кількість читань, за процедурою яких Верховною Радою України розглядаються і приймаються законопроекти, можна визначити, вирішуючи юридичне рівняння.

$$(a + b) - c$$

$$d - (x + y)$$

- ▶ а – конституційний склад Верховної Ради України
- ▶ б – мінімальна кількість народних депутатів України, яка необхідна для подолання вето Президента України
- ▶ с – мінімальна кількість народних депутатів України, яка необхідна для ініціювання перед Головою Верховної Ради України скликання позачергової сесії парламенту
- ▶ d – мінімальна кількість народних депутатів України, яка необхідна для прийняття Виборчого кодексу України
- ▶ х – вік, з досяганням якого громадянин України може бути обраний народним депутатом України
- ▶ у – конституційний строк повноважень Верховної Ради України

Форми діяльності Верховної Ради України пропонується розглянути через перегляд частини засідання ВРУ, або аналізу аналітики щодо роботи ВРУ, або вирішення задачі такого змісту.

«У кінці чергової сесії Верховної Ради України через сильне протистояння депутатських фракцій навколо питань зовнішньої політики України, було заблоковано його роботу. Унаслідок цього Голова Верховної Ради України не мав фізичної можливості розпочати пленарне засідання, на якому б закрити роботу поточної сесії. Така можливість з'явилася у нього 10 лютого, коли роботу парламенту було розблоковано. Голова Верховної Ради України, зважаючи на те, що вже настав час розпочати роботу іншої чергової сесії, на одному пленарному засіданні спочатку закрити роботу поточної сесії, та одразу ж після цього відкрив роботу нової сесії парламенту.

Як Ви вважаєте, чи не порушив Голова Верховної Ради України своїми діями норм Регламенту Верховної Ради України, виходячи із ситуації, що склалася?».

Правові акти (нормативно-правові та індивідуально-правові) органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів

місцевого самоврядування в Україні можна зазначити в таблиці і тим самим візуально запам'ятати, які конкретно органи влади які акти приймають.

У процесі проведення семінарського заняття викладач може використовувати **дискусійні методи проведення заняття (дебати)**. Це може бути елементом в дидактичній грі, в процесі моделювання практичної ситуації, або бути самостійним прийомом на конкретному занятті.

Дискусійні методи – вид групових методів навчання, заснованих на організованій комунікації у процесі вирішення навчальних завдань.

Для ефективного застосування такого методу, викладачу доцільно продумати і запропонувати здобувачу правила ведення дискусії, які пропонуються здобувачам до початку заняття. Стандартно, на початку це в більшій мірі етичні норми. Наприклад:

1. Я критикую ідеї, а не людей.
2. Моя мета не в тому, щоб перемогти, а в тому, щоб дійти найкращого рішення.
3. Я спонукаю кожного з учасників до того, щоб брати участь в обговоренні.
4. Я вислуховую міркування кожного, навіть якщо я з ними не згоден.
5. Я спочатку з'ясовую всі ідеї та факти, що стосуються обох позицій.
6. Я прагну осмислити і зрозуміти різні погляди на проблему.
7. Я змінюю свою точку зору під впливом фактів та переконливих аргументів.

Для ефективної реалізації цього методу необхідно навчити здобувачів висловлюватися за формулою:

«П» – позиція (у чому полягає ваша точка зору) Я вважаю, що...

«О» – обґрунтування (на чому ви ґрунтуєте докази, переконання на підтримку вашої позиції) ...тому що...

«П» – приклад (факти, що ілюструють ваш аргумент) ... наприклад...

«Н» – наслідок (висновок, що треба зробити, спонукання до розуміння вашої позиції) ... тому..

Дискусійними темами можуть бути наступні теми:

1. Україна – правова держава: «За» і «проти».
2. «За» або «проти» застосування спеціальних податкових режимів.
3. Реальність судового захисту особистих немайнових прав.
4. Форми та засоби захисту трудових прав.
5. Інтелектуальна власність у сфері освіти.
6. Межі втручання держави у регулювання підприємницької діяльності.
7. «За» або «проти» запровадження процедури банкрутства.
8. Чи повинен представник у суді бути професійним юристом (або адвокатом)?
9. Розмежування трудового договору та цивільно-правових договорів про виконання робіт на надання послуг.
10. Чи потрібно укладати шлюбний договір?
11. Захист прав біженців.

Евристичні питання

При розгляді матеріалу цінується вміння викладача вести діалог з аудиторією, розмірковувати та реагувати на питання.

Евристична бесіда – це форма навчання за принципом «питання-відповідь», при якій викладач замість передачі здобувачам готових знань змушує їх самими «дійти» до нових понять і висновків. Здійснюється це шляхом правильно поставлених запитань з боку викладача та залучення здобувачами свого досвіду, наявних попередніх знань та спостережень.

Характерною особливістю такої бесіди є висування проблеми, яка потребує вирішення. Для цього викладач ставить здобувачам серію взаємопов'язаних питань, які впливають одне з одного. Кожне із запитань є невеликою проблемою, але в сукупності вони ведуть до вирішення основної

проблеми, поставленої викладачем. Походить даний метод з ідеї давньоримського філософа Квінтіліана, який рекомендував усім політикам перед прийняттям рішення відповісти на сім питань: Хто? Що? Навіщо? Де? Чим? Як? Коли?

Такий метод може бути корисний як на лекційних, так і на семінарських та практичних заняттях.

Швидше для самоосвіти, поглиблення знань, набуття додаткових компетентностей в освітньому процесі може використовуватися така форма роботи з аудиторією як **тренінг**.

Тренінг – діяльність, спрямована на набуття знань, умінь і навиків, корекцію та формування здібностей і установок.

За своїм змістом тренінги бувають:

- 1) освітній тренінг;
- 2) бізнес-тренінг;
- 3) соціально-психологічний тренінг (особистісно-розвивальний);
- 4) психотерапевтичний тренінг (корекційний) тощо.

Зазначимо, що в освітньому процесі допускається використовувати лише перші два види тренінгів.

На тренінгу використовуються такі методи: ігрові (ділові, рольові ігри), кейси, групова дискусія, мозковий штурм, модерація, відеоаналіз та ін.

Ефективність тренінгів та вправ буде вищою, якщо після їх проведення здійснити рефлексію з висловлюванням думок, обговоренням проблем тощо.

Дидактичні ігри

Підготовка конкурентного правника передбачає й сучасні інструменти його навчання. Так, на сьогодні широко застосовується моделювання як інструмент навчання, що дозволяє здобувачам відтворювати реальні процеси або діяльність. Моделювання ситуацій може бути, наприклад:

- Суд: засідання, судовий процес;
- Альтернативне вирішення спорів: погоджувальна процедура, медіація, переговори;
- Консультація клієнта;
- Організація сесій законодавчого органу, органів місцевого самоврядування;
- Дебати;
- Підготовка юридичних документів тощо.

Моделювання слугує ефективним методом засвоєння знань, оволодінню навичками і сприяє глибокому розумінню процесу. Однією з форм моделювання є дидактичні ігри (рольові ігри, ділові ігри, бліц-ігри тощо). Перш за все, побудована на умовностях гра водночас досить точно і продуктивно відображає структуру реальної діяльності, а це означає, що набуті у грі знання, прийоми та навички будуть застосовуватись гравцями у реальному повсякденному житті.

Найбільш популярною дидактичною грою при роботі зі здобувачами закладів вищої освіти є такий її вид, як рольова гра, яка спрямована на формування цілеспрямованості, відповідальності, самостійності, комунікабельності та інших особистісних якостей.

Ділові ігри, своєю чергою, спрямовані переважно на формування професійних якостей – мотивації та інтересу до обраної професії, актуалізують творчий потенціал особистості, забезпечують самоорганізацію діяльності.

За одним сценарієм викладач може повести заняття з використанням моделювання (гри), за такими етапами:

1. Визначення мети навчання для модулювання (першочергове запитання: чому мають навчитися здобувачі, які знання здобути? Викладач чітко повинен для себе визначити, чи дана форма проведення заняття сприятиме набуттю знань – знань про процес, процедуру; чи набудуть здобувачі навичок – аргументації, обґрунтування, аналізу, розуміння і застосування правових принципів).

2. Розробка практичної вправи, фактичних обставин, що лежать в основі моделювання (реальна чи наближена до реальної ситуація, яка потребує дослідження і ґрунтується на знаннях здобувачів з даної навчальної дисципліни, теми або інших правничих дисциплін, враховуючи структурно-логічну схему підготовки правників).

3. Сам процес модулювання включає ознайомлення з практичною ситуацією, фактичними обставинами справи, з методикою її вирішення (експертний чи судовий стиль вирішення; підготовку учасників; сам процес моделювання; зворотний зв'язок. Доречно на цьому етапі викладачу контролювати час, переконатися, що інструктаж був чітким і зрозумілим, здобувачі виконують все правильно).

4. Оцінювання моделювання (критерії оцінювання повинні враховувати мету навчання, викладач повинен бути переконаним, що мета навчання була досягнута, був раціональний розподіл часу, що необхідно змінити в такій формі проведення заняття, як підвищити його ефективність. Викладач повинен визначити чи достатньо складною для вирішення була ситуація, чи рівень підготовки здобувачів відповідав складності завдання, чи керувалися настановами викладача здобувачі тощо).

Таким чином ділові/рольові ігри – імітаційне моделювання професійної діяльності та рольова взаємодія за ігровими правилами фахівців, що беруть у

ній участь, у певному умовному часі, в атмосфері невизначеності, при зіткненні позицій, з розігруванням ролей та оцінюванням.

Інший сценарій та підхід до використання моделювання може бути наступний.

Етапи розробки сценарію гри:

- 1) введення у гру;
- 2) визначення кількості ігрових груп;
- 3) ігровий етап;
- 4) підбиття підсумків гри.

Приклад ділової (рольової) гри наведено нижче.

Так, вивчаючи тему «Судовий розгляд», можна провести гру з аналогічною назвою.

Перший етап – підготовка гри: вибір фабули (макета) цивільної (сімейної, трудової) справи; розподіл процесуальних ролей (суддя, позивач, відповідач, представники, прокурор, експерти, свідки, перекладач та ін.); підготовка процесуальних документів (позовна заява, письмові пояснення до судових дебатів та ін.).

Для ділової гри доцільно використати справу, в якій кожному здобувачу групи приділялася б своя конкретна роль. Підбір фабули може здійснюватися викладачем разом із самими здобувачами.

Для гри не варто брати таку фабулу цивільної справи, в якій спірне цивільно-правове питання ще не вивчалось здобувачами з відповідної дисципліни матеріального права.

Другий етап – розгляд та вирішення справи: безпосередньо судовий розгляд. Проводити краще у спеціально обладнаному залі судового засідання, оснащеному відеозаписом. Наявність відеозапису дисциплінує здобувачів, дає можливість у будь-який момент, зупинивши гру, відтворити та обговорити з ними потрібний фрагмент ділової гри, дозволяє учасникам процесу побачити себе «у справі» та краще зрозуміти допущені помилки.

Ділова гра повинна проводитися в обстановці та умовах, наближених до розгляду цивільних справ у судах та відповідно до вимог цивільного процесуального закону.

«Керує» судовим засіданням здобувач, який виступає у ролі «головуючого». У цій ролі має виступати добре теоретично та практично підготовлений здобувач.

Третій етап. Закінчується ділова гра винесенням «судового» рішення у справі.

Після закінчення ділової гри підбиваються підсумки роботи здобувачів. Обговорюється робота кожного здобувача, як позитивні моменти, так і недоліки його роботи в діловій грі. Робота «суду» та інших учасників процесу оцінюється не лише з погляду дотримання (недотримання) ними процесуальних норм, а й з точки зору дотримання норм судової, адвокатської етики.

Наприкінці оцінку роботи здобувачів загалом надає викладач.

Бліц-гра

Зважаючи на мету навчання, викладач завжди замислюється над тим, як зробити освітній процес не лише пізнавальним, а й цікавим для здобувачів.

У цьому випадку на допомогу викладачу можуть прийти описані вище рольові та ділові ігри, дебати, круглі столи, мозкові штурми та багато іншого. Проте застосування таких методів вимагає великих часових витрат як у процесі підготовки до заняття, так і в самому занятті.

Для ефективного вирішення представленої проблеми у процесі викладання правових дисциплін пропонується проводити бліц-ігри.

Слово «бліц» (від нім. blitz – «блискавка») має два основні значення:

1) пристрій, що виробляє короткочасний яскравий спалах для фотографування;

2) у шахах та деяких іграх: партія з дуже швидким контролем часу.

Іншими словами, «бліц» означає щось дуже коротке (за часом), блискавичне.

В освітньому процесі даний термін, на жаль, не є поширеним і загальноприйнятим, проте бліц-гра активно застосовується багатьма практикуючими педагогами. В даному випадку бліц-гра – це короткочасна ігрова взаємодія у процесі навчання, створена задля перевірки чи закріплення знань.

Поряд з діловими та рольовими іграми, бліц-ігри сприяють розвитку комунікабельності, цілеспрямованості, пізнавальній та інтелектуальній активності здобувачів тощо.

Переваги бліц-ігор ще й у тому, що їх однаково результативно можна використовувати як на першому курсі бакалаврату, так і в процесі підготовки магістрів, причому на різних етапах навчального заняття: на початку, у ході викладу нового матеріалу, закріплення знань.

Наведемо приклади лише деяких із можливих методів проведення бліц-ігор. Бліц-ігри, які проводяться на вступному занятті, на якому необхідно вгадати тему. Здобувачам видається декілька невеликих листків, на кожному з яких зображена будь-яка літера. Розташували листки за порядком, можна дізнатися формулювання теми заняття.

Якщо в учасників гри виникають труднощі, педагог може підказати, наприклад: перше слово – 7 літер; друге слово – 5 літер; третє слово – прийменник; четверте слово – 5 літер; п'яте слово – 6 літер.

Приклад використання бліц-гри при вивченні теми «Робочий час і час відпочинку».

Р	О	Б	О	Ч	Н
Й	Ч	І	П	О	К
В	С	А	И	Д	У

Бліц-гра «Шифрування»

Здобувачам видаються картки, на яких представлені символи, латинські літери та кирилиця. Прочитавши лише літери кирилиці, здобувачі дізнаються про тему заняття або ключове слово з вивченої теми.

Наведемо приклад

45\$6^\\@#%Д#\$%65ffl&%%&65wggx568863ghanbdkk838g
jgo#\$Ok@#%^%45765&&^54426!!@@#(*Г!@#\$\$%
89*&O:"&&*\$%jhehy@^%%\$^*^^*76hhet74hgakdy747
%\$#*^\$%65t5B&7ty&*jfkee9\$^&*&*(66235hd
n\$\$g666jdh8j@i\$ \$lkjgorui5njgfl@nmfkir!@O455566377
tdghsfwt68ghd5zgzg735P357c8VFRDR^664g4ggdcncu!

(ДОГОВІР)

Бліц-гра «Хто більше знає?»

Здобувачі поділяються на дві та більше групи, після чого учасники кожної з груп по черзі називають будь-який факт (правила, терміни, визначення) з конкретної теми. Виграє та група, яка згадає та назве найбільшу кількість вивчених фактів (інформації).

Ця гра дозволяє узагальнити та систематизувати знання з теми.

Бліц-гра «Аукціон»

Бліц-гру «Аукціон» можна використовувати як повторення однієї теми, але краще, якщо повторюється кілька тем. Перед початком бліц-гри учасники повинні ознайомитися з правилами її проведення:

1. Право на відповідь може купити будь-який із учасників, заплативши суму фішок під час відкритих торгів.
2. Стартова ціна кожного лота (право на відповідь) дорівнює 100 фішкам, торговий крок – 50 фішок (кількість фішок може змінюватись).
3. Учасник, називаючи свою ціну, повинен підняти та показати голові аукціону свій номер.

4. За правильну відповідь на запитання, яке було придбано, учасник отримує винагороду – 1000 фішок.

5. Учасник, який неправильно відповів на запитання, сплачує штраф – 50 фішок, а лот знімається з торгів.

6. Переможець визначається за кількістю фішок, що залишилися на руках після аукціону.

Ця гра цікава тим, що вона дозволяє як закріпити знання, так і стимулює пізнавальну діяльність здобувачів, активізує інтерес до предмета.

Бліц-гра «Вставте слово»

Учасникам гри видаються картки з текстом, у який необхідно вставити пропущені ключові слова чи словосполучення.

1. Юридична особа – це ..., яка має відокремлене ... та відповідає за своїми ..., може від свого імені набувати та здійснювати та нести цивільні обов'язки, бути позивачем та... у суді – **(організація, майно, зобов'язання, цивільні права, відповідачем).**

2. Публічним є договір, в якому одна сторона – ... взяла на себе ... здійснювати товарів, виконання робіт або надання послуг..., хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо) – **(підприємець, обов'язок, продаж кожному).**

3. Товариством з обмеженою відповідальністю визнається... , що має капітал, розділений на частки, розмір яких визначається..., максимальна кількість учасників товариства з обмеженою відповідальністю може досягати ... осіб – **(товариство, статутний установчими документами, 100).**

4. Право земельного сервітуту – це право ... або ... земельної ділянки чи іншої заінтересованої особи на ... платне або безоплатне ... чужою ... ділянкою (ділянками) – **(власника, землекористувача, обмежене, користування, земельною).**

5. Строк чинності ... майнових прав власності на промисловий зразок спливає через ... від дати подання ... на промисловий зразок в установленому законом порядку – **(виключних, інтелектуальної, п'ятнадцять років, заявки).**

Бліц-гра «Презентація»

Викладач називає одному із здобувачів якість із вивчених понять, а він, у свою чергу, намагається пояснити це поняття групі, використовуючи лише жести та міміку. Після того, як поняття правильно відгадано, аудиторія називає його точне визначення.

Бліц-гра «Питання та відповіді»

Здобувачі діляться на дві і більше групи, після чого кожна з команд, що утворилися, задає по одному запитанню протилежній команді. Виграє та команда, яка спромоглася правильно відповісти на найбільшу кількість запитань.

Бліц-гра «Пароль»

Аудиторії видаються картки, у яких представлені питання з вивченої теми. Після кожного запитання вказано, яку літеру з відповіді витягти. Відповідаючи на запитання таким чином, здобувачі визначають зашифрований викладачем пароль (слово чи словосполучення).

Бліц-гра «Добре і погано»

Здобувачам пропонується спірне судження, після чого вони по черзі називають позитивну та негативну сторону даного об'єкта, явища, події.

Бліц-гра «Добре і погано» дозволяє подивитися на проблему з різних точок зору, оцінити всі позитивні та негативні сторони об'єкта, явища, події.

Здобувачі по черзі закінчують фразу:

- Правова держава – це добре, тому що ...
- Диспозитивність цивільно-правових норм – це добре, тому що ...
- Імперативність кримінально-правових норм – це добре, тому що ...
- Невиконання судових актів – це погано, тому що...
- Суперечливість нормативних правових актів – це погано, тому що

...

Бліц-гра «Так» чи «ні»

Здобувачам пропонуються міркування, відповіді на які можна тільки так, якщо воно вірне чи ні – якщо судження неправильне.

1. Реєстрацію кандидата на пост Президента України здійснює Центральна виборча комісія (так).

2. Заповіт, як односторонній правочин, допускає просту письмову форму (ні/тільки нотаріальну).

3. Законом передбачено лише одну форму розпорядження майном у разі смерті – заповіт (так).

4. Речові права на нерухоме майно переходять від однієї особи до іншої з моменту передачі речі (ні/з моменту державної реєстрації).

У вигляді таблиці дидактичну гру можна зобразити так:

Етап гри	Форми роботи	Зміст гри
1. Підготовка	Розробка гри	Розробка сценарію і плану дидактичної гри - загальне описання гри; - роз'яснення методики проведення; - підготовка матеріального забезпечення
	Вступ у гру	- постановка проблеми і мети; - визначення умов гри; - інструктаж з проведення гри; - визначення регламенту і правил гри; - розподіл ролей; - формування груп; - поточна консультація

2. Проведення	Групова робота	- робота з джерелами; - тренінг; - «мозковий штурм»
	Дискусія між групами	- виступ групи; - представлення і захист позицій; - дотримання правил дискусії; - робота експертів
3. Аналіз та узагальнення	Групова робота	- закінчення гри (вихід з гри); - аналіз результатів; - оцінка і самооцінка роботи; - висновки та узагальнення; - пропозиції та рекомендації

Таким чином, застосування в освітньому процесі різних форм проведення занять, зокрема дидактичних ігор, які є важливим педагогічним засобом активізації процесу навчання, і передбачає виконання дій, аналогічних тим, які можуть мати місце в професійній діяльності здобувача в майбутньому, є ефективним та дієвим інструментарієм викладача. В результаті відбувається накопичення, актуалізація та трансформація знань у вміння та навички, а також накопичення досвіду особистості та її розвиток. Залучення до дидактичної гри, ігрове освоєння професійної діяльності на її моделі сприяє системному, цілісному освоєнню професії.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ТА ЗАСВОЄННЯ ПРАВОВИХ ТЕРМІНІВ

Голова учня – не посудина, яку потрібно заповнити,
а факел, який треба запалити.

Плутарх

Освітній процес спрямований на оволодіння здобувачами нових знань, а отже нових термінів, понять, їх суті та змісту. Робота викладача передбачає і застосування різних прийомів, за допомогою яких здобувачі оперативніше будуть запам'ятовувати нові слова, вміти їх застосовувати, формулювати

думку, вміти оперувати термінами в бесіді, виступах, дебатах, поясненнях, обґрунтуваннях тощо.

Так, вивчення правових дисциплін вимагає від здобувачів запам'ятовування великої кількості нових термінів і методика викладу правових категорій передбачає «відштовхування» від відомих понять та пройденого матеріалу. Наведені нижче прийоми сприяють швидкому вивченню великої кількості термінів, вчать формулювати визначення, тренують пам'ять тощо.

Приєм «Нарощування»

Варто звернути увагу на використання прийому «Нарощування» поняття, поглиблення змістовного компонента поняття. Важливий у методиці викладу категорій прийом зіставлення, коли одне й те саме явище аналізується у різних суспільних умовах, різних етапах розвитку суспільства. Наприклад, при викладанні тієї чи іншої проблеми у конкретній правовій дисципліні можна запропонувати різні визначення категорій.

Наприклад, у питанні про місце міжнародного приватного права (МПП) у правовій системі можна виділити три основні підходи:

1. МПП належить до системи міжнародного права – міжнародно-правова концепція;
2. МПП входить у систему внутрішнього права держави – міжнародно-правова концепція;
3. МПП – міжсистемний комплекс, який частково відноситься до міжнародного публічного права, а також частково до внутрішньодержавного права, така концепція отримала назву системної.

Приєм «Бартер»

Щоб вивчення інколи складних понять проходило простіше, можна використовувати прийом «Бартер». Викладач готує індивідуальні картки, в яких перераховані вивчені терміни. Ці ж терміни представлені здобувачам у

розрізненому вигляді. Наприклад, отримуючи картку з чотирнадцятьма поняттями, здобувач отримує і 14 міні-карток із поняттями, які можуть співпадати або не співпадати з представленими у картках термінами. Якщо збіг виявлено, то здобувач відкладає поняття до свого «банку». Якщо попався термін, якого немає в картці, необхідно обміняти його у своїх колег. При цьому не можна вимовляти назву терміну, можна лише озвучити його визначення. Той здобувач, котрий першим збере свою картку, стає переможцем.

Приєм «Позиціювання»

Оскільки у межах вивчення правових дисциплін багато складного теоретичного матеріалу, для полегшення їх вивчення можна скористатися методом позиціювання. Для цього здобувачі поділяються на чотири групи: поняття, схеми, питання, тести. Кожній групі видається лекційний матеріал, який необхідно вивчити, а потім переробити відповідно до позицій. Після виконання цього завдання група виступає перед аудиторією.

Приєм «Стікери»

Викладач приклеює стікер одному з тих, хто виходить до дошки, таким чином, щоб учасник гри не бачив, що написано на стікері. Ті, хто залишився за партами, по черзі характеризують поняття, а основний гравець намагається здогадатися, про який термін ідеться. Після того, як поняття розгадано, головний гравець узагальнює все сказане та намагається дати точне визначення терміну.

Приєм «Зіпсутий телефон»

Здобувачі ланцюжком передають на вухо один одному поняття або визначення даного поняття. Наприклад, перший учасник отримує якесь поняття та передає визначення даного поняття іншому учаснику, другий учасник, у свою чергу, прослухавши визначення, передає третьому учаснику гри поняття, яке, як він вважає, найбільше відповідає даному визначенню.

Прийом «Лото»

Викладач готує картки на кшталт знайомого всім лото, розміщуючи у клітинках вивчені терміни. Ведучий гри читає визначення понять, а учні закривають необхідні клітинки на ігровому полі. При цьому правила даного бліц аналогічні правилам, що пред'являються грі Лото: учасники викупувають картки (ціна картки – 100 монет), беручи кредит у банку під 50% річних. Після придбання кожним учасником необхідної кількості карток гравці роблять ставки (50 монет). Якщо гравець закриває всі осередки верхнього рядка, інші гравці збільшують ставки на подвоєння. Якщо гравець заповнює середній рядок картки, то забирає собі третину загальної ставки, а учасники роблять повторні ставки. Якщо гравець заповнює нижній рядок картки, то забирає половину загальної ставки, а учасники роблять повторні ставки. Переможцем гри стає той учасник, який першим закриє всю картку. У разі неправильного заповнення картки чи рядка учасник сплачує штраф.

Прийом «Сінквейн»

Здобувачам необхідно написати чотири вірші за вивченою темою, дотримуючись певної структури:

- 1) написати два прикметники, які асоціюються з темою;
- 2) написати три дієслова, дієприслівники, що асоціюються з темою;
- 3) написати речення із чотирьох слів на тему;
- 4) написати синонім цієї теми.

Такий прийом дозволяє як закріпити знання, так і стимулювати пізнавальну діяльність здобувачів, активізує інтерес до предмета.

Прийом «Термінологічна розминка»

Команди по черзі вимовляють терміни, що починаються з останньої літери попереднього слова. Називаються тільки іменники в однині.

Наприклад: Закон – недоїмка – габілітація – якість – транзит – товар – резидент тощо.

ПІДГОТОВКА ТА ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Найпоширенішою формою організації освітнього процесу у вищій школі є практичні заняття (практикуми). «**Практичне** (грец. *prakticos* – діяльний) **заняття** – це форма навчального заняття, за якої викладач організує здобувачам детальний розгляд окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування через індивідуальне виконання відповідно до сформульованих завдань».

Практичне заняття представляє собою, як правило, заняття з вирішення типових задач, кейсів, які сформовані на реальному фактичному матеріалі або ж наближені до реальної ситуації. Підбираючи систему завдань, задач, кейсів, викладач повинен прагнути до того, щоб це давало цілісне уявлення про навчальну дисципліну і методи її вивчення, формувало комплексний підхід до опанування знаннями і сприяло фаховій підготовці правника.

Як правило практичне заняття з будь-якої навчальної дисципліни – це колективне заняття. І хоча в оволодінні теорією питання велику і важливу роль відіграє індивідуальна робота здобувача (самостійне мислення, власні знання, особистий підхід, інтуїція), тим самим, велике значення мають колективні заняття, які спираються на групове мислення, особливо, коли у вирішенні завдань важлива позиція кожної сторони (захисту, обвинувачення, конфлікуючих сторін). Такий метод дає позитивний ефект, якщо в ході проведення практичного заняття панує атмосфера взаємної довіри, здорової конкуренції, поваги до іншої точки зору, що породжує ще більший інтерес до

теми заняття, проблем, які порушуються, рішучості і впевненості у власних силах, здібностях і знаннях.

Цілями проведення практичного заняття є:

1) допомогти здобувачам систематизувати, закріпити та поглибити знання теоретичного характеру;

2) навчити здобувачів прийомам вирішення практичних завдань, кейсів, сприяти оволодінню навичками та вміннями виконання таких завдань;

3) формувати вміння працювати з літературою, законодавством, судовою практикою, процесуальними документами, статистичним звітами, службовою документацією та схемами, користуватися довідковою та науковою літературою;

4) формувати вміння вчитися самостійно, тобто опановувати методами, способами та прийомами самонавчання, саморозвитку та самоконтролю.

У системі професійної підготовки здобувачів практичні заняття займають більшу частину часу, що відводиться на самостійне навчання. Як доповнення до лекційного матеріалу, вони закладають і формують підвалини кваліфікації спеціаліста спеціальності 081 Право. В обов'язковому порядку зміст цих занять та методика їх проведення повинні забезпечувати розвиток творчої активності особистості.

Вони розвивають наукове мислення і мову здобувачів, дозволяють перевірити їх знання, є засобом оперативного зворотного зв'язку. Тому практичні заняття виконують не тільки пізнавальну мету, а й сприяють росту здобувачів як творчих фахівців. Таким чином, враховуючи функції практичного заняття до такого заняття висуваються наступні вимоги:

- науковості;
- доступності;
- єдності форми та змісту;
- органічного зв'язку з іншими видами навчальних занять та практикою.

Підготовка викладача до проведення практичного заняття починається з аналізу змісту робочої програми, визначених у ній меті, завдань, аналізі універсальних та фахових компетентностей, яким повинен оволодіти здобувач при вивченні даної навчальної дисципліни і закінчується оформленням плану проведення такого заняття. З приводу цього у викладача формується чітке уявлення про цілі та завдання практичного заняття та про той обсяг робіт, який має виконати кожен здобувач. Далі викладач проводить відбір змісту навчального матеріалу, що підлягає закріпленню на практичному занятті.

Найважливішим елементом практичного заняття є навчальне завдання (проблема), яку необхідно вирішити. Тому викладач, підбираючи приклади (завдання, логічні завдання, кейси) для практичного заняття, повинен чітко визначити дидактичну мету, відповівши на наступні запитання:

1. Які уміння та навички набуде здобувач, вирішуючи конкретне завдання?
2. Яких зусиль здобувачів вимагатиме вирішення запропонованих завдань?
3. У чому має проявитися творчість здобувачів під час вирішення конкретного завдання?

В більшості випадків основним недоліком практичних завдань є те, що запропоновані завдання стосуються однієї теми, або предмету однієї навчальної дисципліни. Такі приклади звичайно необхідні на початковому рівні, проте не слід забувати про комплексну підготовку фахівців, що передбачає вирішення ними складних інтегрованих завдань на стику різних галузей вітчизняного і міжнародного права, де питання про вступ на державну службу (галузь адміністративного права) може стосуватися питань власності, шлюбу, родинних відносин, трудової і підприємницької діяльності, відповідальності, громадянства, реєстрації тощо. Тому при розробці завдань необхідно також враховувати знання не тільки з даної навчальної дисципліни, а й з інших галузей права, які вони вивчали раніше.

Викладач, проводячи практичне заняття, повинен прагнути до того, щоб протягом всього заняття здобувачі були зайняті напруженою творчою роботою, пошуком правильних та чітких рішень, щоб кожен отримав можливість розкритися та виявити свої здібності. Отже, при плануванні заняття та розробці індивідуальних завдань, викладачу важливо враховувати рівень підготовки та інтереси кожного студента. Практичне заняття проводиться, зазвичай, з однією навчальною групою, тому план його проведення може і враховувати індивідуальні особливості здобувачів цієї групи. Це стосується раціонального розподілу часу, складності та кількості завдань, що пропонуються для вирішення.

Практичне заняття рекомендується проводити у наступній послідовності:

1) заняття починається з короткого вступного слова викладача. У ньому оголошується тема, ціль та порядок проведення заняття;

2) перед вирішенням завдання, викладач перевіряє теоретичні знання, з теми заняття. Методично правильно ставити контрольне питання перед усією аудиторією, питання, на яке здобувачі повинні дати відповідь після вирішення завдання, а потім конкретизувати його, розбивши на дрібні, уточнюючі питання;

3) після повторення теоретичного матеріалу, здобувачі вирішують завдання з наступним визначенням етапів розв'язку та аргументацією відповіді.

4) після завершення виконання здобувачами завдань, викладач здійснює підсумок практичного заняття, звертає увагу на недоліки, упущення в знаннях аудиторії, визначає рівень оволодіння нормативною базою, судовою практикою, правильність вибору методів вирішення завдання, дотримання етапів такого розв'язку, оцінює логіку вирішення задачі, кейсу, і обґрунтовує отримані оцінки.

Приклад вирішення кейсу

Кожна справа органічно включає:

1. Набір фактів – обставин реальної дійсності, які були з'ясовані у процесі збору інформації. Вказаний елемент становить фактичну основу справи.

2. Набір норм, які врегульовують правовідношення, з приводу якого звернувся клієнт. Такий набір норм становить нормативну основу справи.

Правила роботи з нормативними актами:

Слід відшукати всі нормативні акти, які врегульовують відповідні відносини.

Знайдені акти необхідно згрупувати за ієрархією.

Потрібно перевірити чинність нормативних актів та наявність до них змін.

Необхідно узгодити часові межі дії нормативних актів з реальними обставинами справи.

3. Набір доказів – відомостей про факти, які підтверджують наявність або відсутність обставин.

Коротка фабула справи

У вересні 1991 року між Івановим та Петровою було укладено шлюб. Подружжя почало проживати разом з батьками Іванова у приватному будинку у м. Заліщики. У вересні 1993 р. народилася їх спільна дитина – Іванова. Однак у квітні 1995 р., у зв'язку із погіршенням стосунків між Петровою та Івановим, пов'язаних із систематичним вживанням останнім алкогольних напоїв, Петрова разом із донькою переїжджає у будинок своїх батьків у село Мамаївці, де проживає до липня 2001 р. Іванов залишається проживати у своїх батьків. У травні 1999 р. Іванов купує житловий будинок у м. Чернівці по вул. Сторожинецька, 29. Петрова з донькою приїжджають йому допомогти зробити ремонт, однак через два дні повертаються у село Мамаївці. Після того ні Петрова ні Іванов у будинку не проживають. У червні 2001 р. Петрова подає до суду позов про розлучення. Справа розглядається протягом липня-серпня 2001 р., при цьому у липні 2001 р. Петрова прописується у місті Чернівці по вул. Сторожинецька, 29. У серпні за рішенням Заставнівського районного суду шлюб між Петровою та Івановим припиняється. Позов про поділ майна під час

даного розгляду справи не розглядався. У 2004 р. між подружжям виник спір про поділ будинку, загальна вартість якого за попередньою оцінкою складає п'ятсот тисяч гривень.

Пояснення Петрової

Цей будинок повинен бути нашою спільною власністю, оскільки придбаний під час шлюбу. Як тільки чоловік придбав його, я поїхала туди робити ремонт. Білила там стіни і навіть ночувала у ньому. Мене бачили сусіди Сидоров та Скрипка. Крім того, під час купівлі будинку мій чоловік позичав гроші в сумі 50000 грн. у моєї мами, які, однак, повернув через рік.

Хоча ми і не жили разом з 1995 року, він до мене приходив. Ми думали почати спільне сімейне життя, переїхавши у місто Чернівці, для чого він і купив будинок. Однак чоловік знову почав вживати алкоголь, і я зрозуміла, що краще розлучитися.

На даний час він ніде не працює. Про дочку нашу – Іванову – не турбується. Аліментів, які він платить на її утримання у розмірі одного неоподаткованого мінімуму на місяць, недостатньо для прожиття. Таким чином, я сама змушена виховувати дочку. З червня 2001 року я фактично проживаю у місті Чернівці, знімаючи квартиру. Зарплата у мене невелика, оскільки я працюю на державній службі у відділі економіки Чернівецької міської ради.

Пояснення Іванова

Будинок, придбаний у травні 1999 року у місті Чернівці по вул. Сторожинецька, 29, повинен належати лише мені. З 1995 року я з Петровою фактично не проживаю і ніяких стосунків не підтримую. Те, що вона весь цей час – з 1995 року і до сьогодні – проживала у своїх батьків у с. Мамаївці, можуть підтвердити сусіди. У мене також є довідка із Мамаївської сільської ради про те, що Петрова постійно проживає у селі Мамаївці, і довідка з Мамаївської школи про те, що там з 1999 року навчається моя донька Іванова, яка проживає з матір'ю.

Цей будинок я купив за свої кошти, сплативши 300 000 грн. У період з 1995 по 1998 рік я кілька місяців працював за кордоном на будівельних роботах. За ці кошти, а також за позичені самостійно, я і придбав житло. Петрову у будинку прописав лише тому, що хотів розлучитися, а вона обіцяла

затягти процес розлучення.

У мене інша сім'я і є дочка у новому шлюбі. Мені потрібно піклуватися про дружину і дочку, а постійної роботи у мене нема.

Питання:

Чи доцільно для Петрової звертатися до суду з вимогою про визнання будинку спільною сумісною власністю з Івановим?

Аналіз фактичної основи справи передбачає:

- 1) визначення із загальної сукупності обставин, які відомі у справі, таких, які мають юридичне значення – юридичних фактів;
- 2) групування юридичних фактів за переконливістю;
- 3) позиціювання фактів.

У цій ситуації варто застосувати таке правило:

1. З'ясувати, чого хоче клієнт.
2. Визначити, що для цього потрібно.
3. Визначити, що з потрібного наявне.

Юридичний склад	Фактичний склад
час укладення шлюбу	1) у вересні 1991 року між Петровою та Івановим було укладено шлюб
час розірвання шлюбу	1) у серпні 2001 року за рішенням Заліщицького районного суду шлюб між Петровою та Івановим припиняється
час придбання майна	1) у травні 1999 р. Іванов купує житловий будинок у м. Чернівці по вул. Сторожинецька, 29
джерело коштів, за які було придбано майно	1) у період з 1995 по 1998 рік Іванов кілька місяців працював за кордоном на будівельних роботах; 2) під час купівлі будинку Іванов позичав гроші у сумі 50000 грн. у матері Петрової, які, однак, повернув через рік
фактичне існування шлюбу на момент купівлі майна	1) до квітня 1995 р. подружжя проживало разом з батьками Іванова; 2) у квітні 1995 р., Петрова разом із донькою переїжджає у будинок своїх батьків у село Мамаївці, де проживає до липня 2001 р.; 3) Петрова з чоловіком думали почати

	<p>спільне сімейне життя, переїхавши в місто Чернівці, для чого чоловік і придбав будинок;</p> <p>4) Петрова з донькою у 1999 році роблять ремонт у спірному будинку та ночують там 2 дні;</p> <p>5) у липні 2001 р. Петрова прописується у спірному будинку</p>
наявність обставин, які можуть вплинути на рівність часток подружжя	<p>1) у вересні 1993 р. народилася спільна дитина подружжя – Іванова;</p> <p>2) Іванова проживає з матір'ю – Петровою</p> <p>вартість будинку</p> <p>1) під час купівлі у 1999 році вартість будинку, сплачена за договором, становила 300000 грн.</p> <p>2) реальна вартість будинку на момент спору становить 500 000 грн.</p>

Групування юридичних фактів за переконливістю

Групування юридичних фактів за критерієм переконливості надзвичайно важливий, оскільки дає змогу визначити:

- А) які факти є встановленими однозначно;
- Б) які факти можуть бути спростовані в процесі подальшої роботи над справою.

У результаті групування фактів за даною ознакою доцільним буде їх поділ на факти абсолютні та спростовні.

А) абсолютними є факти, що залишаються незмінними, як би до них не ставились сторони. Загалом ні у сторін, ні у юриста немає жодного способу змінити їх зміст.

- *факт розірвання шлюбу між Петровою та Івановим у серпні 2001 року за рішенням Заставнівського районного суду;*
- *факт про те, що житловий будинок у м. Чернівці по вул. Сторожинецька, 29 куплено у травні 1999 р.*

Б) спростовні – це факти, що не є настільки переконливими і незаперечними, що викликають сумніви.

Їх оголошення перед судом залежить від волевиявлення самих сторін, оскільки такі факти можуть бути замовчані чи приховані без шкоди основним обставинам справи.

Факт про те, що у 1995 році вони з чоловіком хоч і не жили разом, але думали почати спільне сімейне життя, переїхавши в місто Чернівці, для чого чоловік і придбав будинок.

Цей факт може бути спростований тим, що за час окремого проживання у Іванова з'явилася нова сім'я.

Позиціювання фактів – заключний етап аналізу фактичного матеріалу.

Позиціювання передбачає віднесення кожного з встановлених юридичних фактів до таких, які будуть підтверджувати версію на обґрунтування обраної позиції або заперечувати її.

Позиціювання фактів передбачає їх поділ на факти «за», факти «проти» та інтерпретаційні факти.

Одним з видів практичного заняття є **практичне заняття на основі аналізу відеозапису трансляції судового засідання** в адміністративному, цивільному чи кримінальному провадженні. Це дає змогу ознайомити здобувачів із особливостями розгляду в суді першої інстанції справ адміністративної (цивільної чи кримінальної) юрисдикції та особливостями доказування таких категорій справ, як поновлення на роботі державних службовців та відновлення їх законних прав (адміністративне провадження), використовуючи:

метод: «Навчаючись – вчу» – перевірка домашнього завдання за самостійним ознайомленням із Єдиним реєстром судових рішень;

кейс-метод – ознайомлення з правилами складання процесуальних документів (позов, відзив на позов, рішення суду);

метод: «Демонстрація та візуалізація» – опрацювання процесуальної дії «допит свідка» в процесі доказування. Перегляд відеозапису онлайн-трансляції;

метод: «Мікрофон» – обговорення особливостей процесу доказування та допиту свідка в адміністративному процесі у формі перевірки знань здобувачів у процесі самостійного опрацювання матеріалу за даною темою;

метод: «Робота в малих групах» – підготовка до судових дебатів, в яких беруть участь здобувачі, які самостійно розподіляються на рольові групи (група «Суддя», група «Позивач», група «Відповідач, Представник відповідача», група «Свідок», група «Адвокат», група «Секретар судового засідання, судовий розпорядник»);

метод: «Коло ідей» – здобувачі ознайомлюються з роздатковим матеріалом (макет аналогічної справи за вибраною категорією) викладач пропонує здобувачам самостійно розробити сценарій судової справи.

З метою досягнення програмних результатів навчання для правників освітнього рівня бакалавр і магістр ефективним видами практичних занять буде й практичне вирішення ситуативної задачі.

Вирішення будь-якої ситуативної задачі передбачає логічні прийоми, правила та рекомендації. Найважливішою умовою беззаперечно є знання галузевого законодавства України, міжнародної практики та правових позиції Верховного Суду, рішень Конституційного суду. Звичайно, для вирішення задач недостатньо буде тільки володіння теоретичними знаннями. Швидкість та оперативність, кмітливість і гнучкість мислення, розвинута пам'ять, увага сприятимуть правильному результату вирішення.

Викладач може відповідно до конкретної теми продумувати різного виду задачі, що вбачатиме й різні підходи до їх вирішення.

Найпоширенішими видами правових задач можуть бути:

1. Розставити за юридичною силою правові акти.

2. Замість пропущених слів в тексті вставити доречні правові терміни, строки, поняття, положення нормативно-правових актів тощо.
3. Заповнити пусті рядки чи колонки таблиці.
4. Вибрати вірний варіант у текстовому завданні (і він необов'язково повинен бути один).
5. Складання порівняльних таблиць тощо.
6. Вирішення юридичних рівнянь, підставивши під запропоновану формулу конкретний термін, віковий ценз, термін, строк обмеження.

Така формула відповідає формулі складання в математиці латинськими буквами. Отримати результат абсолютно можливо шляхом застосування нескладних математичних операцій, що вимагається умовами юридичного рівняння. І, звичайно, якщо здобувач допустив помилку хоча б в одній дії, рівняння буде вирішено невірно.

Такого роду завдання виконуються, як правило, у письмовій формі. Методично вірно сформулювавши завдання, доречно вибравши вид завдань з метою належного відтворення теоретичних знань здобувачами, викладач тим самим сприятиме урізноманітненню не тільки форм і методів проведення заняття, а й цілеспрямованій, систематичній підготовці правника.

З метою успішного виконання ситуативного завдання, викладач повинен звернути увагу здобувачів на дотримання наступних правил:

- 1) уважно прочитати задачу та усвідомити всі обставини, які передбачені в умові. Не випускати з виду деталі, які містять важливу інформацію;
- 2) продумати спосіб вирішення (наприклад, чи задача може бути вирішена експертним шляхом, чи судовим). Обрання невірного методу призведе до невірного вирішення задачі;
- 3) вибрати вірні правові норми, на основі аналізу, співставлення й у відповідності з якими приймається рішення. Непотрібно обмежуватися тільки одним нормативно-правовим актом, або актами одієї галузі права;

4) при кваліфікації зверніть увагу на обставини та умови, які визначають спеціальний порядок застосування норми права;

5) занотуйте факти, розподіліть їх в хронологічному порядку, продумайте варіанти відповіді;

б) шляхом найменш підходящих варіантів необхідно відкинути безпідставні та необґрунтовані варіанти рішень.

Остаточним вважається вирішення ситуативної задачі, коли має місце логічно пов'язана низка аргументованих суджень, доказів і висновків, що ґрунтуються на положеннях Конституції України, міжнародних договорів, які ратифіковані Верховною Радою України, законів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України й інших підзаконних нормативно-правових актів, рішень Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини». Таким чином, коли обґрунтоване здобувачем рішення базується на належних правових нормах, аргументовано доведена вірність їх застосування, тільки тоді задача (кейс) вважається розв'язаною.

Для підсилення свого рішення здобувачу варто посилатися на міжнародно-правовий досвід чи стандарти, правову позицію суду, дослідження авторитетних правників або мислителів, використати статистичні дані.

Якщо завдання виконував здобувач дома, таке рішення може мати форму есе.

Викладач і здобувач прагнуть при вирішенні задачі, кейсу досягти максимального результату, проте **в процесі їх вирішення слід уникати типових помилок:**

- поверхневий аналіз умов, фактичних обставин справи призведе до неправильного вибору правової норми, яка повинна бути застосована у даному випадку;

- відсутність посилання на правову норму при обґрунтуванні свого рішення;
- неаргументованість рішення при посиланні на правову норму;
- намагання «підтягнути» під рішення за умовою задачі «зручну» правову норму;
- невикористання правил конкуренції правових норм;
- неврахування міжнародно-правових стандартів, норм;
- ігнорування правових позицій Конституційного Суду України та практики Європейського суду з прав людини.

Метод Едварда де Боно «Шість капелюхів мислення»

«Без нестандартного мислення та нових концепцій
рух уперед неможливий»

Едвард де Боно

Метод Едварда де Боно «Шість капелюхів мислення» являє собою техніку організації мислення та спосіб вирішення творчих завдань і суперечок. Причиною появи методу стало переконання автора, що людське мислення у процесі життєдіяльності поступово стає одностороннім, набуває стереотипів. Це зумовлено багатьма факторами: культурним і соціальним середовищем, релігією, освітою, мораллю тощо. Крім того, розумові процеси пов'язані ще й з настроєм самої людини, її емоціями, інтуїцією. Виходячи з усього переліченого вище, Едвард де Боно запропонував 6 капелюхів, здатних порушити звичний для мозку стан мислення і прийняття рішень. Вони ґрунтуються на розгляді будь-якої проблеми з різних ракурсів. Метод «Шість капелюхів мислення» – це психологічна рольова гра. Капелюх певного кольору означає окремий режим мислення, і, надягаючи його, людина включає цей режим. Це потрібно для складання цілісної думки щодо проблеми.

Коротко розшифруємо значення кожного «капелюха мислення».

Червоний капелюх «Емоції»: інтуїція, почуття та передчуття, які виникають у здобувачів при думці про обговорювану проблему.

Білий капелюх «Інформація»: яку ми маємо інформацію про проблеми? Яка нам потрібна інформація для вирішення проблеми?

Чорний капелюх «Обережність»: судження, оцінка. Чи це спрацює? У чому недоліки? Що тут неправильне?

Синій капелюх «Організація мислення»: чого ми досягли? Що слід зробити далі? Яка робота має бути?

Зелений капелюх «Творчість»: різні ідеї, пропозиції. Які можливі вирішення проблеми? Які альтернативи? Що може бути запропоновано для підвищення ефективності?

Жовтий капелюх «Переваги»: чому це варто зробити? Які переваги? Чому це спрацює? Навіщо це потрібно?

У процесі викладання правових дисциплін можна організувати роботу за методом Едварда де Боно на теми:

НАПРИКЛАД

«Довічне позбавлення волі»

Здобувачам необхідно висловити свою думку про наслідки запровадження такої міри покарання:

1) почуття, які викликає у них проблема, що обговорюється (ставлення до довічно ув'язнених);

2) інформація, якою володіють здобувачі з цього питання (злочини, за які передбачено довічне позбавлення волі, категорія осіб, до яких не може бути застосовано цю міру покарання, помилування тощо);

3) оцінка ефективності запровадження довічного позбавлення волі (з точки зору дієвості чи недієвості інших заходів покарання);

4) досягнення та прогнози по застосування такого виду покарання;

5) ідеї з вирішення питань, пов'язаних з покаранням;

5) результат обговорення, узагальнення та висновки.

«Посилення покарання за порушення Правил дорожнього руху»

- 1) почуття, що викликає дана проблема (проблема дотримання ПДР);
- 2) узагальнення вивченого матеріалу (види адміністративного та кримінального покарання за порушення ПДР, аналіз статистичних даних, правовий досвід інших держав);
- 3) оцінка ефективності посилення заходів відповідальності за порушення ПДР;
- 4) позитивні зміни та прогнози подальшого посилення (запровадження нових стягнень за порушення ПДР);
- 5) негативні наслідки посилення покарання за порушення ПДР;
- 6) результат обговорення, узагальнення та висновки.

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ

Освіта – це, те, що залишається після того,
коли забувається все, чого вчили

А. Ейнштейн

Самостійна робота здобувачів з дидактичної сутності є комплексом умов навчання, що організуються викладачем і спрямовані на самопідготовку здобувачів. Навчальна діяльність відбувається без безпосередньої участі викладача.

Значимість самостійної роботи зростає. Постійно зростає обсяг інформації, що потребує її регулярного осмислення.

1. Самостійна робота здобувачів поряд з аудиторною представляє одну з форм освітнього процесу та є істотною його частиною. Для її успішного виконання необхідні планування та контроль з боку викладача, а також планування обсягу самостійної роботи у навчальних планах спеціальностей профілюючими кафедрами.

Самостійна робота – це планована робота здобувачів, що виконується за завданням та за методичного керівництва викладача, але без його безпосередньої участі.

Самостійна робота здобувачів призначена не тільки для оволодіння кожною дисципліною, але й для формування навичок самостійної роботи взагалі – у навчальній, науковій, професійній діяльності, здатності приймати на себе відповідальність, самостійно вирішити проблему, знаходити конструктивні рішення, вихід із кризової ситуації тощо. Тому значимість СРС виходить далеко за межі окремої навчальної дисципліни, у зв'язку з чим викладачі повинні розробляти стратегію формування системи умінь та навичок самостійної роботи.

Відповідно до нової освітньої парадигми незалежно від спеціальності і характеру роботи будь-який фахівець-початківець повинен мати:

фундаментальні знання, професійні вміння та навички діяльності своєї спеціальності;

досвід творчої та дослідницької діяльності щодо вирішення нових завдань;

досвід соціально-оціночної діяльності.

Дві останні складові освіти формуються саме у процесі самостійної роботи здобувачів. Крім того, завдання викладача – розробити диференційовані критерії самостійної роботи залежно від спеціальності та виду діяльності.

Основою самостійної роботи у ЗВО є науково-теоретичний курс, комплекс отриманих здобувачами знань. При розподілі завдань здобувачі отримують інструкції щодо їх виконання, методичні вказівки, посібники, список необхідної літератури.

У ЗВО існують різні види індивідуальної самостійної роботи: підготовка до лекцій, семінарів, лабораторних робіт, заліків, іспитів, виконання

рефератів, завдань, курсових робіт та проектів, а на заключному етапі – складання фахового комплексного екзамену зі спеціальності.

Провідними педагогічними аспектами та основними напрямками організації самостійної роботи здобувачів є:

1) на лекції викладач рекомендує здобувачам літературу та роз'яснює методи роботи з підручником і першоджерелами. В цьому плані особливі можливості представляють вступні та настановні лекції, на яких розкривається проблематика теми, логіка оволодіння нею, дається характеристика списку літератури, виділяються розділи для самостійного опрацювання;

2) семінарські та проектні завдання мають бути розраховані на вдосконалення умінь пошуку оптимальних варіантів відповідей, розрахунків, рішень;

3) самостійна робота виконується з використанням опорних дидактичних матеріалів, покликаних коригувати роботу здобувачів та вдосконалювати її якість.

З цією метою викладачем розробляються:

1) система завдань для самостійної роботи;

2) теми рефератів та доповідей;

3) методичні вказівки до виконання практичних робіт, тренувальних вправ, домашніх завдань тощо;

4) списки обов'язкової та додаткової літератури.

Самостійна робота здобувачів носить діяльнісний характер і тому в її структурі можна виділити компоненти, характерні для діяльності як такої:

мотивація;

постановка конкретного завдання;

вибір способів виконання;

виконання;

контроль.

У зв'язку з цим можна виділити умови, що забезпечують успішне виконання самостійної роботи:

- 1) вмотивованість навчального завдання (навіщо, чому сприяє);
- 2) чітка постановка пізнавальних завдань;
- 3) алгоритм, метод виконання роботи, знання здобувачем способів виконання;
- 4) чітке визначення викладачем форм звітності, обсягу роботи, строків її подання;
- 5) визначення видів консультаційної допомоги (консультації – настановні, тематичні, проблемні);
- 6) критерії оцінки, звітності тощо;
- 7) види та форми контролю (практикум, контрольні роботи, тести, семінар тощо).

Для організації та успішного функціонування самостійної роботи здобувачів необхідні:

1. Комплексний підхід до організації СРС за всіма формами аудиторної роботи.
2. Поєднання всіх рівнів (типів) СРС.
3. Забезпечення контролю якості виконання (вимоги, консультації).
4. Форми контролю.

У викладацькій практиці використовуються різноманітні прийоми активізації самостійної роботи здобувачів:

1. Навчання здобувачів методам самостійної роботи, що включає:
 - 1) визначення тимчасових орієнтирів виконання СРС для вироблення навичок планування бюджету часу;
 - 2) наявність рефлексивних знань, необхідних для самоаналізу і самооцінки.

2. Аргументація необхідності оволодіння пропонованим навчальним матеріалом для майбутньої навчальної та професійної діяльності у вступних лекціях, методичних вказівках та навчальних посібниках.

3. Проблемний виклад навчального матеріалу, що відтворює типові способи реальних міркувань, що використовуються в науці та практиці.

4. Застосування операційних формулювань об'єктивних законів та ухвал з метою встановлення однозначного зв'язку теорії з практикою.

5. Застосування методів активного навчання:

- аналіз конкретних ситуацій;
- дискусії;
- групова та парна робота;
- колективне обговорення найважчих питань;
- ділові ігри.

6. Розробка та ознайомлення здобувачів зі структурно-логічною схемою навчальної дисципліни та її елементів, застосування візуальних засобів навчання.

7. Видача здобувачам молодших курсів методичних вказівок, які містять докладний алгоритм виконання завдань, поступово зменшуючи роз'яснювальну частину курсу до курсу з метою привчити здобувачів до більшої самостійності.

8. Розробка комплексних навчальних посібників для самостійної роботи, що поєднують методичні вказівки, теоретичний матеріал, тестові завдання, завдання на вирішення.

9. Розробка навчальних посібників міждисциплінарного характеру.

10. Індивідуалізація домашніх завдань, а за групової роботи – чіткий її розподіл між членами групи.

11. Внесення елементів труднощів у типові завдання, видача завдань із надмірними даними.

12. Контрольні питання для самостійної роботи після кожної лекції.

13. Самостійна підготовка та читання здобувачами на лекційному занятті фрагментів лекції (15-20 хв.) (попередня підготовка здійснюється за допомогою викладача).

14. Надання найбільш здібним здобувачам статусу «здобувачів-консультантів», надаючи їм усіляку допомогу.

15. Розробка та запровадження колективних методів навчання (групової, парної роботи).

16. Використання автоматизованих навчальних систем для самоконтролю здобувачів.

Основними видами самостійної роботи є:

- 1) самостійна робота з літературою;
- 2) підготовка до семінарів, заліків та іспитів;
- 3) навчальна й виробнича практика;
- 4) підготовка наукових доповідей для конференцій.

Самостійна робота з літературою, нормативно-правовими актами.

На місце за значимістю можна поставити вміння працювати з інформаційними джерелами.

Перерахуємо низку методів, які можна використовувати для самостійної роботи з текстом.

1. Щоденник із реакцією на прочитане передбачає письмове виконання завдання, запропоноване викладачем. Наприклад, вибрати три основні ідеї тексту, з якими ви згодні чи, навпаки, не згодні; представити крок за кроком процедуру аналізу конкретного процесу, явища. Тезисно уявити перебіг міркувань автора.

2. Для роботи з текстом використовується картографія – складання карти ідей та понять. Здобувачам індивідуально або в малих групах пропонується відобразити основні ідеї та суттєві зв'язки і взаємозалежності у вигляді карти-

креслення, моделі. Окремі частини тексту пов'язуються між собою, щоб повно і точно розкрити зміст явища, що вивчається, предмета.

3. Для роботи з матеріалом можна використовувати критичну дискусію, коли здобувачі ставлять під сумнів авторські положення. Пропонується низка питань для організації дискусії:

1. Які основні положення висуває автор і які аргументи використовує на захист?

2. Які сумніви виникають щодо значущості одержаних результатів?

3. Що можна запропонувати на захист позиції автора?

4. Які сильні сторони контраргументів?

4. Цікавим є метод «Залишіть за мною останнє слово». Здобувачам пропонується вибрати найважливіший уривок із джерела та записати на одному боці аркуша, а на іншому – прокоментувати свій вибір. Під час обговорення тексту здобувачам по черзі пропонується зачитати свої уривки, потім коментар та оціночні судження.

5. Метод «Конспектування» передбачає письмове оформлення джерела. Форми запису може запропонувати викладач: план, тезовий виклад, конспектування з поясненнями та ін.

Підготовка до семінарів, заліків, іспитів

Роль викладача в організації підготовки здобувачів до семінарів, заліків, іспитів полягає, по-перше, у розробці та доведенні навчального завдання до кожного здобувача, по-друге, надання допомоги при їх виконанні, корекції роботи здобувачів.

Педагогічна допомога здобувачам при підготовці до заліків, іспитів полягає в організації консультацій, які мають на меті отримання додаткових знань, розширення меж навчального курсу.

РЕФЛЕКСІЯ

Освічений це той, хто знає, де знайти те, що він не знає.

Д.Сіммер

Один з основних принципів навчання – це принцип активності та свідомості. Освітній процес може бути активний тільки тоді, коли здобувач усвідомлює мету навчання, його необхідність, якщо кожна його дія є логічною та зрозумілою. Таким чином, обов'язковою умовою створення середовища в процесі викладання правових дисциплін є етап рефлексії. Поняття «рефлексія» походить від латинського слова *reflexio* – навернення.

Рефлексія – це форма теоретичної діяльності, яка спрямована на осмислення своїх дій та її законів; діяльність самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу. Отже, під рефлексією прийнято розуміти самоаналіз.

Психологічна рефлексія істотно відрізняється від рефлексії в освітньому процесі, яку розуміють насамперед як самоаналіз навчальної діяльності та її результатів.

В освітньому процесі рефлексія виконує наступні функції:

- проєктувальна (проєктування та моделювання діяльності учасників освітнього процесу);
- організаційна (організація найефективніших способів взаємодії у спільній діяльності);
- комунікативна (як умова продуктивного спілкування учасників освітнього процесу);
- сенсотворча (формування осмисленості діяльності та взаємодії);
- мотиваційна (визначення спрямованості спільної діяльності учасників освітнього процесу на результат);
- корекційна (спонукання до зміни у взаємодії та діяльності).

Попри загальноприйняту практику, рефлексію можна здійснювати або в кінці заняття, або на кожному етапі проведеного заняття. Рефлексія спрямована на усвідомлення вивченого на занятті матеріалу, закріплення знань, виявлення недоліків у знаннях тощо. Мета рефлексії – не просто отримати знання із зафіксованим результатом, а вибудовування смислових ланцюжків, систематизація знань та особистісне розуміння цих знань, формування мотивації до самонавчання тощо.

Все, що робиться на занятті щодо організації рефлексивної діяльності, – не самоціль, а підготовка до свідомої внутрішньої рефлексії. Проте процес рефлексії може бути багатограним, оскільки оцінка має проводитися як здобувачем самого себе, так і іншими учасниками освітнього процесу. Таким чином, рефлексія на занятті – це спільна діяльність здобувачів та викладача, що дозволяє вдосконалювати освітній процес, орієнтуючись на особистість кожного здобувача.

Ефективність проведення рефлексії залежить від вибору конкретних прийомів самоаналізу освітньої діяльності. Серед найбільш продуктивних прийомів можна виділити наступні: незакінченої пропозиції, тези, підбору афоризму, «знаю, хочу знати, дізнався», «плюс-мінус-цікаво» та ін. Кожен прийом рефлексії можна проводити в усній і у письмовій формах залежно від наявного у викладача часу на занятті, цілей проведення рефлексії та багато іншого.

НАПРИКЛАД

Прийом незакінченої пропозиції

Здобувачам пропонується продовжити одне з таких висловлювань:

- 1) знати норми права необхідно, щоб
- 2) знати легальні правові поняття необхідно, тому що...
- 3) виконувати імперативні норми обов'язково, тому що...
- 4) використовувати кодекси та закони при вирішенні завдань потрібно, тому що....

5) цивільне законодавство містить максимально можливу кількість диспозитивних норм, тому що...

Прийом «Знаю, хочу дізнатися, дізнався»

На початку заняття після позначення теми, постановки цілей та основних питань, які належить вивчити, здобувачам пропонується заповнити перші дві колонки спеціально створеної таблиці:

Що знаю	Що хочу знати	Що дізнався

Після цього здобувачі за бажанням називають, що вони знають, внаслідок чого відбувається актуалізація вивченого, а потім перераховують, що вони хочуть знати і, відповідно, що дізналися.

Прискорений аналіз за принципом Ейзенхауера

У випадках, коли потрібно швидко прийняти рішення відносно того, якому завданню віддати перевагу, можна використати запропоноване американським генералом правило. Згідно з цим правилом пріоритети встановлюються за критерієм терміновості справи. Відповідно, завдання розрізняються:

- Термінові / важливі справи. До їх виконання треба приступити негайно і виконувати їх самому.
- Термінові / менш важливі справи. Тут існує небезпека потрапити під тиранію спішності і в результаті цілком віддатися вирішенню конкретного завдання, тому що воно термінове. Якщо воно, однак, є не настільки важливим, то має бути в будь-якому випадку делеговане.

- Менш термінові / важливі справи. Їх не треба виконувати терміново, вони, як правило, можуть зачекати. Складності тут виникають тоді, коли ці завдання рано чи пізно перетворюються на термінові і мусять бути вами особисто вирішені в стислі терміни. Тому рекомендується спробувати завдання такого характеру доручати своїм співробітникам. Поряд з тим, що ви себе розвантажуете, ви зможете сприяти підвищеною мотивації в роботі і кваліфікації своїх підлеглих, довіряючи їм важливі справи.
- Менш термінові / менш важливі справи. Відкладаються до часу, коли їх необхідно вирішити.

Деякі приклади ситуаційних завдань

Ситуаційне завдання 1

Мета – оцінити відповідність кандидата спеціальним вимогам до посади в частині наявності у нього таких компетенцій, як комунікації та взаємодія, управління організацією роботи та персоналом.

У департаменті планово-фінансової діяльності, бухгалтерського обліку та звітності державного органу сформувався злагоджений і дружний колектив. Усі прийшли до департаменту практично одночасно, і у всіх була однакова заробітна плата. Керівник розподіляв навантаження між співробітниками рівномірно (наскільки було можливо), і в колективі з цього приводу ніколи не виникало невдоволення, усі вважали, що все справедливо.

Через півтора року одна співробітниця департаменту змінила своє ставлення до роботи. При цьому явних причин для цього не було. Але вона стала часто брати вихідні за свій рахунок, відмовлятися виконувати доручення з різних причин. Маючи дитину, постійно брала лікарняні. Коли поставили нову програму автоматизації та обліку, вона не дуже вникала у роз'яснення фахівця про принципи роботи цієї системи. Однак потім постійно зверталася до колег по допомогу, щоб зробити елементарні дії в програмі. Паралельно вона дуже активно проводила свою «політику дружби» стосовно керівника – то принесе тістечка, то загляне до нього поговорити на пару хвилин, то зробить комплімент. А нещодавно привселюдно повідомила, що вступила до Національної академії державного управління, щоб підніматися по кар'єрних сходах. На що керівник відреагував схвально. У колективі у багатьох співробітників вже була вища освіта, а деякі мали ступінь магістра або кандидата наук. Два фахівці недавно отримали сертифікати, закінчивши курси підвищення кваліфікації. Але у всіх склалося враження, що перспектива зростання є лише у неї. У результаті в колективі почалися хвилювання. Співробітники постійно обговорювали ситуацію щодо своєї колеги і

керівника. Більшість співробітників вважали, що саме вони достойні отримати підвищення.

Завдання:

1. Дайте оцінку ситуації, що склалася. Чи можна в цьому випадку спрогнозувати, що надалі буде відбуватися в колективі?

2. Як краще вчинити керівникові служби персоналу в цій ситуації?

Ситуаційне завдання 2

Мета – оцінити відповідність кандидата спеціальним вимогам до посади в частині знання законодавства та особистісних компетенцій.

Співробітнику міністерства доручили підготувати замовлення на передплатні видання (газети та журнали) для міністерства. Видавець одного журналу організовує безліч рекламних акцій для передплатників цього видання. В одній із таких рекламних акцій пропонується приз: проживання в нещодавно відкритому готелі зі спа-салонем протягом семи днів плюс відвідування спа-салону. Приз пропонують представнику міністерства, який організував передплату.

Завдання:

1. Дайте оцінку ситуації, що склалася. Чи можна стверджувати, що тут є конфлікт інтересів?

2. Як би Ви вчинили в цій ситуації виходячи з моделі прийняття етичних рішень?

Ситуаційне завдання 3

Мета – оцінити відповідність кандидата спеціальним вимогам до посади в частині знання законодавства та особистісних компетенцій.

Співробітник міністерства, який здійснює регулярні поїздки на засідання робочих груп Європейської Комісії в Брюсселі та інших містах Європи, отримує запрошення від туристичної фірми на відкриття нового

авіарейсу до Відня. У запрошенні сказано, що на відкритті будуть присутні лояльні клієнти туристичної фірми. До програми відкриття включені квитки на літак до Відня в обидва кінці у бізнес-класі, повний пансіон, проживання у п'ятизірковому готелі та прийом у концертному залі у Відні. Усі витрати за програмою оплачуються туристичною фірмою. Цей співробітник користувався послугами туристичної фірми для польотів у відрядження та в особистих цілях.

Завдання:

1. Дайте оцінку ситуації, що склалася. Чи можна стверджувати, що тут є конфлікт інтересів?

2. Як би Ви вчинили в цій ситуації виходячи з моделі прийняття етичних рішень?

Ситуаційне завдання 4

Мета – оцінити відповідність кандидата спеціальним вимогам до посади в частині знання законодавства, професійних знань, наявності у нього таких компетенцій, як комунікація і взаємодія.

Реалізація Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» від 02.07.2015 №577-VIII щодо електронного звернення та електронної петиції» сприяє становленню ефективного діалогу між органами державної влади, органами місцевого самоврядування і громадянами, зростанню довіри населення, а також уможливорює оперативне реагування держави та органів місцевого самоврядування на суспільні виклики та ініціативи до органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб.

Завдання:

1. Які наслідки, як позитивні, так і негативні, на Вашу думку, може нести така форма електронного звернення в нашій країні?

2. З якою актуальною проблемою, що потребує оперативного реагування, Ви б як автор (ініціатор) електронної петиції звернулися? Чому?

Ситуаційне завдання 5

Мета – оцінити відповідність кандидата спеціальним вимогам до посади на наявність у нього таких компетенцій, як комунікації та взаємодії, управління організацією роботи та персоналом.

Керівник державного органу мав бажання поліпшити висхідні (у дужках пояснити) комунікації. Розпочати, на його думку, варто було із впровадження політики відкритих дверей. Він оголосив, що двері його кабінету завжди відкриті для співробітників, і порекомендував усім керівникам підрозділів вчинити так само. Це, вважав керівник, дасть йому можливість своєчасно отримувати тривожні сигнали, які до того ж не будуть «відфільтровані» або направлені за формальними каналами. Він знав, що багато співробітників цілком впевнено почувають себе в розмові з керівниками підрозділів. Іноді йому надходила інформація, що деякі процедури неправильні та вимагають унормування, уточнення, корекції. У такому разі керівник одразу реагував на сигнали і піднімав ці питання на найближчій нараді.

Складніше за все було розбиратися зі скаргами співробітників, які не могли ужитися зі своїми керівниками. Один з працівників, пан Гаврилюк, гірко нарікав на те, що його керівник бере на підрозділ надмірні зобов'язання і що всі співробітники відчують великий тиск з його боку. Найгірше, за словами Гаврилюка, те, що доводилося працювати понаднормово. Проте він не підтримав пропозицію керівника запросити безпосереднього керівника на дискусію, а також був проти того, щоби й інші працівники цього підрозділу

підтвердили його скаргу. Керівник, розуміючи, що Гаврилюк може і не мати рації, не міг дозволити йому ось так сидіти і скаржитися на долю. «Ви не думали про звільнення з державної служби?». Гаврилюк зрозумів, що зустрічі з безпосереднім керівником йому не уникнути. Перед проведенням тристоронньої зустрічі керівник зв'язався з керівником Гаврилюка і пояснив йому ситуацію. Він наполягав, щоб керівник прийшов на зустріч з бажанням вислухати іншу сторону, без будь-якої ворожості. І дійсно, під час зустрічі керівник Гаврилюка слухав дуже активно і не виявляв жодних упереджень. Він подивився на проблему очима підлеглого, усвідомив, що сам зазнає величезні переваження. Після зустрічі керівник сказав, що йому стало набагато легше. Його призначили на посаду до інформаційно-аналітичного управління всього кілька місяців тому, до того у нього не було необхідного досвіду управління і планування. І він з радістю сприйняв пропозицію керівника допомогти йому в роботі.

Завдання:

1. Як Ви оцінюєте ефективність політики відкритих дверей для стимулювання висхідних комунікацій? Які ще способи Ви можете запропонувати?

2. Які проблеми створює політика відкритих дверей? Як Ви думаєте, чи охоче користуються нею працівники? Чому?

Наостанок! Безумовно, ми поки що не можемо (та й навряд чи зможемо в найближчому майбутньому через об'єктивні й суб'єктивні причини) говорити про повну суспільну відкритість процесу добору персоналу для державних органів, відсутність протекціонізму і мікрополітичних маніпуляцій. Проте сьогодні у сфері державної служби України яскраво виражений вектор прагнення до побудови системи добору на принципах прозорості цього процесу та рівності вимог для всіх кандидатів.

Шановні колеги! Звертаємо вашу увагу на те, що у цій статті використані деякі приклади ситуаційних завдань, які були розроблені автором

для претендентів на зайняття посад державної служби категорії «А». На думку редакції, їх також можна використати в роботі з претендентами на зайняття посад категорії «Б». Повний перелік ситуаційних завдань для претендентів на зайняття посад державної служби категорії «А» опубліковано у цьому випуску «Держслужбовця» у розділі «Методичні рекомендації» на с. 33.

Щеплення

Матеріальне право

Пономаренко Т.К. звернулась до суду із позовом в інтересах малолітнього сина Пономаренка Дмитра до Дошкільного навчального закладу № 87 (Ясла- Садок) комбінованого типу «Сонечко», в якому вимагала визнати бездіяльність директора ДНЗ щодо неприйняття малолітнього Пономаренка Дмитра до ясел-садка; зобов'язати директора ДНЗ комбінованого типу №87 «Сонечко» прийняти малолітнього Пономаренка Дмитра до вказаного закладу.

В позовній заяві Пономаренко Т.К. зазначила, що у червні 2019 року вона звернулася письмово до ДНЗ № 87 про зарахування до дитячого садочка її малолітньої дитини Пономаренка Дмитра, надіславши необхідні для цього документи, а саме свідоцтво про народження Пономаренка Дмитра, медичну довідку про стан здоров'я дитини (оригінал), форму 063/0 «Карта профілактичних щеплень (оригінал)»

Відповідач ДНЗ №87 «Сонечко» у відповіді зазначив, що у довідці, наданої позивачкою, не має дозволу на відвідування дошкільного закладу (через відсутність у дитини щеплень). Роз'яснено, що дитину буде зараховано до ДНЗ за умови надання необхідних документів згідно вимог чинного законодавства.

В липні 2019 року Пономаренко Т.К. повторно направила до ДНЗ №87 пакет документів про зарахування її дитини до закладу разом із формою № 063/о «Карта профілактичних щеплень».

У письмовій відповіді від 21 липня 2019 року ДНЗ №87 зазначив, що у довідці дільничного лікаря зазначено «ЗДО відвідувати може при наявності щеплень», а щеплення у Пономаренка Дмитра, згідно з календарем профілактичних щеплень, відсутні.

В обґрунтування позовних вимог Пономаренко Т.К. посилалась на наступні акти законодавства:

Статтю 53 Конституції України, в якій передбачено право на освіту для кожного громадянина. Згідно з названою статтею повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах.

Офіційне тлумачення статті 53 Конституції України Конституційним Судом України у рішенні № 5-р/гт/2004 від 04.03.2004, в якому суд зазначив:

«Розглядаючи порушені у конституційному поданні питання, Конституційний Суд України вважає, що при тлумаченні терміну «доступність» стосовно освіти в державних і комунальних навчальних закладах слід виходити із граматичного визначення слова “доступність” як «доступ для всіх отримати, користуватись, придбати щось». При цьому необхідно зазначити, що доступність дошкільної і загальної середньої освіти є гарантією права кожного на здобуття такої освіти, якому кореспондує обов'язок держави забезпечити реалізацію цього права. Таким чином, виходячи із змісту поняття «доступність», яке вживається у положеннях Основного Закону України, відповідних законах про освіту, інших нормативно-правових актах, Конституційний Суд України вважає, що доступність освіти за конституційно-правовим смислом необхідно розуміти так, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту».

Частину 6 ст. 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», в якій, як зазначила Пономаренко Т.К., передбачено право особи на відмову від профілактичного щеплення.

Частину 2 ст.3 ЗУ «Про освіту», згідно з якою «В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних,

релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак».

На справу К'єльдсен, Буск Мадсен і Педерсен проти Данії, в якій Європейський Суд, роз'яснюючи, що будучи наділеними природним зобов'язанням стосовно своїх дітей, заявники-батьки мають пріоритет в забезпеченні їхньої освіти та навчання, вони можуть вимагати від держави поваги до своїх світоглядних переконань, їхнє право поєднується з відповідальністю, яка тісно пов'язана із здійсненням і використанням права на освіту.

Завдання:

Необхідно проаналізувати ситуацію, скласти обґрунтований проєкт рішення суду, в якому визначити чи є законною та обґрунтованою вимога Пономаренко Т.К. про зобов'язання директора ДНЗ №87 «Сонечко» прийняти малолітнього Пономаренка Дмитра до вказаного закладу.

Нормативна база, обов'язкова для використання для вирішення даної справи, крім зазначених вище:

Стаття 27 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення»; ч.1 ст.12, ч.-ч.1,2 ст.15 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб»; ст.9 Закону України «Про дошкільну освіту»; п.-п.85, 136 рішення ЄСПЛ у справі № 302/02; п.-п. 2, 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»; параграф 33, 36 рішення ЄСПЛ у справі «Соломахін проти України» від 15 березня 2012 року, заява № 24429/03.

Автономне опалення

Матеріальне право

Позивач Концерн «Міські теплові мережі» звернувся до суду із позовом до Ісаєва М.П. про стягнення заборгованості за комунальні послуги.

В обґрунтування позовних вимог Концерн «МТМ» зазначив, що відповідач є власником квартири № 23, буд.17 вул. Шкільна, на нього відкрито особовий рахунок. За період з 01.02.2017 по 01.02.2019 р. позивачем згідно з укладеним 03.08.2006 р. договором про надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення надавались відповідні послуги. Загальна сума заборгованості за вказаний період становить 26338,65 грн. , що підтверджується відповідним розрахунком.

У зв'язку з вищенаведеним, Концерн «МТМ» просить суд стягнути з відповідача Ісаєва М.П. суму боргу. Ісаєв М.П. в судовому засіданні позов не визнав. Пояснив суду, що не отримує послугу з опалення та теплопостачання з 2015 р. у зв'язку із встановленням ним автономного опалення. Звернув увагу суду на те, що строк дії договору, укладеного 03.08.2006 р. між ним та Концерном «МТМ» сплив 03.08.2009 р. і в подальшому сторонами не був пролонгований.

Надав суду:

- проект реконструкції системи опалення квартири № 23, буд.17 по вул. Шкільній від 03.03.2015 р., розроблений ТОВ «ДИЗАЙНБУД», згідно з яким у квартирі передбачено автономне опалення із встановленням газового котла.

- технічний паспорт БТІ на вказану квартиру, де зазначено про обладнання автономного опалення приміщення;

- висновок судового експерта Сидоренко К.І. № 2318 від від.04.09.2016 р., складений за заявою Ісаєва М.П., в якому зазначено, що: «проведеним дослідженням встановлено, що у квартирі № 23 будинку № 17 по вулиці Шкільній фактично виконані будівельні роботи по обладнанню автономного

опалення квартири, відповідно до робочого проекту «Реконструкція системи опалення квартири № 61 будинку № 71 по вулиці Святого Миколая у м. Запоріжжі», шифр: 12.09 - 01 ОВ, з від'єднанням від мережі опалення житлового будинку. Окрім того, під час огляду квартири встановлено, що «стояки опалення жилого будинку у контурі квартири заглушені або закольцовані із встановленням клапанів повітрявідведення».

Крім цього, судом встановлено, що в 2015 році відповідач звернувся до міського голови із заявою про отримання дозволу здійснити перепланування/реконструкцію квартири. Заява була погоджена представником співвласників будинку, санітарно-епідеміологічною станцією Жовтневого району, Спеціалізованою пожежною частиною Жовтневого району, Запорізьким відділенням НДІ будівельних конструкцій, Головним управлінням архітектури та містобудування міської ради, КП «Сприяння».

Однак, а ні дозволу, а ні відмови в переплануванні/реконструкції квартири від міського голови він не отримав.

Відповідач Ісаєв М.П. посилається на те, що послуга з централізованого, постачання тепла, яка мала надаватися виконавцем з використанням внутрішньобудинкових систем теплопостачання в періоді, зазначеному в позові (з 01.02.2017 по 01.02.2019 р.), йому не надавалася. Квартира була від'єднана від централізованої системи постачання тепла у спосіб, який виключає можливість її подання. Інше позивачем не доведено.

Оскільки він та Концерн «МТМ» не знаходяться в зобов'язальних правовідносинах, фактично будь-яких послуг позивача він не отримував, тому відсутні законні підстави стягувати з нього суму боргу, який не існує.

Завдання:

Необхідно проаналізувати ситуацію, скласти обґрунтований проект рішення суду, в якому визначити, чи підлягає до стягнення з відповідача Ісаєва М.П. сума заборгованості за послуги Концерну «МТМ».

Нормативна база, обов'язкова для використання для вирішення даної справи: ст.ст. 76-89, 102,110 ЦПК України, 526,626,629,901 ЦК України, ст.ст. 19, 25 Закону України «Про теплопостачання» Закон України «Про житлово-комунальні послуги», ст. 67 ЖК України, «Правила надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення», затверджені Постановою КМУ від 21.07.2005 р. за № 630, Наказ Мінбуду України № 4 от 22.11.2005 року «Про порядок відключення окремих приміщень житлових будинків від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води» зі змінами, внесеними наказом Мінжитлокомунгоспу за № 169 від 06 жовтня 2007р., Постанова Верховного суду України від 30.10.2013 р. по справі 6-59цс13.

Визначення місця проживання дитини

Матеріальне право

Позивачка Федоренко К.О. звернулась до суду із позовом до Федоренко А.В., третя особа Орган опіки та піклування районної адміністрації Запорізької міської Ради по Олександрійському району про визначення місця проживання дитини.

В обґрунтування позовних вимог зазначено, що позивачка Федоренко К.О., перебувала з 17 червня 2014 року у шлюбі з Федоренко А.В. Рішенням Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 22.02.2019 р. шлюб між ними розірвано. Від шлюбу 13.05.2015 народився син – Федоренко Іван, що підтверджується свідоцтвом про народження дитини. На час подання позову до суду син проживає разом з позивачкою та перебуває на її утриманні. Вона виховує дитину самостійно.

Федоренко К.О. вважає, що в інтересах сина проживати далі саме з нею, а не з його батьком, оскільки вона офіційно працевлаштована, має час

відводити дитину до дитячого садку, займатися із ним вечорами, гуляти та іншим чином піклуватися про сина. Має стабільний самостійний дохід, яким може створити всі необхідні умови для проживання та нормального розвитку дитини, задовольнити гармонійний розвиток її особистості в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості.

Позивачка проживає у комфортабельній квартирі на п'ятому поверсі дев'ятиповерхового будинку з ремонтом та обладнанням, де створені всі умови для проживання, виховання та утримання дитини. Дитина в даній квартирі має можливість навчатися, гратися, проживати. Вважає, що проживання сина разом із позивачкою відповідає інтересам Івана.

Спиртними напоями вона не зловживає, не палить, за місцем роботи і проживання характеризується позитивно. На підтвердження цього позивачка надала суду характеристику з місця роботи, довідки з обласної клінічної психіатричної лікарні, з обласного наркологічного диспансеру. Бажає дати дитині освіту і добробут. Наполягає на тому, що син також хоче жити з нею.

Посилаючись на вищенаведені обставини, просить суд визначити місце проживання малолітньої дитини Федоренко Івана з нею за місцем її постійного проживання.

Відповідач Федоренко А.В. пред'явив зустрічний позов, в якому просив суд визначити місце проживання сина разом з ним.

Пояснив суду, що офіційно працевлаштований, має стабільний дохід.

Мешкає у приватному будинку разом з батьками, де для його сина є окрема кімната. Причиною припинення шлюбних відносин стала аморальна поведінка Федоренко К.О., порушення подружньої вірності, а також її недбале відношення до дитини.

01.11.2018 року вони з дружиною фактично припинили шлюбні відносини і син залишився проживати з ним та його батьками – Федоренко В.М. та Федоренко Л.С. Протягом 8 місяців з дня розірвання шлюбних відносин, син проживав з ним та його батьками. Федоренко К.О. приблизно

три рази на місяць навідувала дитину, він ніколи не чинив перешкод у спілкуванні сина та матері, про що свідчить той факт, що відповідачка не зверталася до компетентних органів з відповідними заявами.

В липні 2019 року відповідачка із своїм співмешканцем силоміць викрала дитину і з цього часу син мешкає разом з відповідачкою. Він тривалий час намагався встановити місце проживання дитини, не мав змоги бачитись з сином, його батьки також позбавлені можливості спілкуватися з онуком, якого вони виховували з народження.

Надав суду висновок спеціаліста-психолога, зі змісту якого вбачається, що коли дитина проживала з матір'ю Федоренко К.О., у дитини не було усталеного образу сім'ї, співмешканець матері не сприймається ним як батько. Разом з тим, у дитини були виявлені позитивні відносини з батьком Федоренко А.В., який виступає фігурою захисту та підтримки. До матері у Івана виявлено тривожно-уникаючий тип прив'язаності, коли фігура матері викликає одночасно протилежні емоції. Факт самоправного відібрання матір'ю дитини від батька підтвердився в судовому засіданні.

Органом опіки та піклування надано суду письмовий висновок, згідно з яким комісія дійшла висновку, що за доцільне визначити місце проживання малолітнього Федоренко Івана разом з матір'ю Федоренко К.О.

Завдання:

Необхідно проаналізувати ситуацію, скласти обґрунтований проєкт рішення суду, в якому визначити з ким із батьків має проживати малолітня дитина.

Нормативна база, обов'язкова для використання для вирішення даної справи: ст.ст. 8, 9, 24, 51 Конституції України ст.ст. 19, 141, 160, 161 СК України, ст.ст. 8, 11, 12 Закону України «Про охорону дитинства», ч.1 статті 18, ст.3, ч.1 ст. 27 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-ХІІ;

Рішення Європейського суду з прав людини від 11 липня 2017 року у справі «М.С. проти України», заява № 2091/13, Рішення Європейського суду з прав людини «Хант проти України» від 07 грудня 2006 року, заява N 31111/04, постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі №402/428/16-ц (провадження № 14-327цс18).

Виконавчий напис

Процесуальне право

Позивач Трачук І.В. звернувся до Жовтневого районного суду м. Запоріжжя із позовом до ТОВ ФК «Фінансова ініціатива», 3-ї особи: приватний виконавець виконавчого округу Запорізької області Притула А.М., приватний нотаріус Миколаївського міського нотаріального округу Миколаївської області Басараб Т.В., про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню.

В позовній заяві зазначено, що 15 червня 2006 року між ПАТ КБ «Приватбанк» та Трачуком І.В. (проживає та зареєстрований в м. Дніпро) був укладений кредитний договір №165-99/К-06 09 вересня 2020 року приватним нотаріусом Миколаївського міського нотаріального округу Миколаївської області Басараб Т.В., був вчинений виконавчий напис, яким запропоновано стягнути на користь ТОВ ФК «Фінансова ініціатива» (місцезнаходження м. Київ) заборгованість, що виникла за кредитним договором №165-99/К-06 від 15 червня 2006 року, який укладений між ПАТ КБ «Приватбанк» та Трачуком І.В.

У виконавчому написі №3749 вказано, що правонаступником усіх прав та обов'язків ПАТ КБ «Приватбанк» за вказаним кредитним договором є ТОВ ФК «Фінансова ініціатива» на підставі договору відступлення прав вимоги за кредитними договорами.

На цей час у провадженні приватного виконавця Притула А.М. знаходиться виконавче провадження з виконання виконавчого напису №3749, виданого 09.09.2020 нотаріусом Басараб Т.В. про стягнення з Трачука І.В. на користь ТОВ ФК «Фінансова ініціатива» суми боргу у розмірі 293 985,90 гривень.

Приватним виконавцем накладено арешт на нерухоме майно позивача – нежитлове приміщення, яке знаходиться на території Подільського району Одеської області.

Позивач Трачук І.В. обґрунтовує подання позову до Жовтневого районного суду м. Запоріжжя тим, що офіс приватного виконавця Притула А.М. знаходиться на території Жовтневого району м. Запоріжжя. При цьому посилається на ч.12 ст.28 ЦПК України, згідно з якою позови до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса можуть пред'являтися також за місцем його виконання.

Завдання:

Необхідно проаналізувати ситуацію та визначити, чи обґрунтовано пред'явлено даний позов в порядку на ч.12 ст. 28 ЦПК України та підготувати проєкт ухвали (один з перелічених) про:

- 1) Відкриття провадження у справі
- 2) Відмови у відкритті провадження у справі
- 3) Залишення позовної заяви без руху

Нормативна база, обов'язкова для використання для вирішення даної справи: ст.ст.26-28,30, 175,177, 184-187 ЦПК України, ст. 24 ЗУ «Про виконавче провадження».

Захист прав споживачів

Процесуальне право

Трибусян Є.О. звернувся до суду з позовом до Приватного акціонерного товариства «Укрсиббанк» про захист прав споживачів та визнання недійсним кредитного договору.

В позовній заяві зазначено, що 15 липня 2012 року між Трибусян Євгеном Олеговичем (проживає та зареєстрований в м. Запоріжжя) та ПАТ «УкрСиббанк» (місцезнаходження м. Київ) був укладений кредитний договір, на підставі якого відповідач зобов'язався надати позивачу на умовах цього Договору грошові кошти в сумі 25000,00 (двадцять п'ять тисяч) гривень, а позивач зобов'язався прийняти, належним чином використати та повернути кредит в сумі 25000,00 (двадцять п'ять тисяч) гривень, а також сплатити проценти за користування кредитом в розмірі 12,5% річних в порядку, на умовах та в строки, визначені кредитним договором.

Позивачем Трибусян Є.О. не вказано в позовній заяві на які потреби йому було надано кредит, але зазначено, що він отримував кредитні кошти як фізична особа, тобто в якості споживача в розумінні положень Закону України «Про захист прав споживачів».

Трибусян Є.О. пред'явив позов за місцем свого проживання та не сплатив суму судового збору, в обґрунтування чого він посилався на ч.5 ст. 28 ЦПК України п. 4 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справи від 30.03.12 № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин».

Завдання:

Необхідно проаналізувати ситуацію та визначити, чи обґрунтовано пред'явлено даний позов в порядку на ч.5 ст. 28 ЦПК України та підготувати проект ухвали (один з перелічених) про:

- 1) Відкриття провадження у справі
- 2) Відмови у відкритті провадження у справі
- 3) Залишення позовної заяви без руху

Нормативна база, обов'язкова для використання для вирішення даної справи: ст.ст.26-28, 175,177, 184-187 ЦПК України, Закон України «Про захист прав споживачів», Закон України «Про споживче кредитування», Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справи від 30.03.12 № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин»; Постанова Пленуму Верховного суду України N 5 від 12.04.96 «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів».

Крадіжка

Фактичні обставини

У провадженні суду перебуває на розгляді кримінальне провадження внесене до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань за номером 55070000000002233 від 20.09.2020 за обвинуваченням Клеєвого Романа Руслановича, 15.06.2000 року народження, який народився та проживає у м. Київ, вул. Московська, 36, кв. 256, не працюючого, з середньою спеціальною освітою, не одруженого у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 185 КК України.

Досудовим розслідування встановлено, що 20.09.2020, близько 13 год 30 хв., Клеєвий Р.Р., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, з метою таємного викрадення чужого майна, з корисливих спонукань, перебуваючи біля приміщення будинку № 45 по вул. Кортицька у м. Києві, скориставшись неуважністю сторонніх осіб, з поверхні лавиці таємно викрав належний

Сороці Т.К. мобільний телефон марки «Meizu M5C», вартістю 1819,30 грн, чим заподіяв останньому матеріальну шкоду на вказану суму.

Дії обвинуваченого Клеєвого Р.Р. кваліфіковано за ч. 1 ст. 185 КК України як таємне викрадення чужого майна (крадіжка).

Позиції сторін:

- обвинувачений Клеєвий Р.Р. повністю визнав свою вину, щиро розкався та надав показання, які за своїм змістом відповідають викладеним фактичним обставинам справи;

- учасники судового провадження не заперечували проти визнання недоцільним дослідження доказів, щодо тих обставин, які ніким не оспорюються.

На підставі ч. 3 ст. 349 КПК України за згодою учасників судового провадження, судом визнано недоцільним дослідження доказів у кримінальному провадженні щодо тих обставин, які ніким з учасників судового розгляду не оспорюються. При цьому судом з'ясовано, чи правильно розуміють обвинувачений та інші учасники кримінального провадження зміст обставин, які ніким не оспорюються, чи немає сумнівів у добровільності їх позицій, а також роз'яснив їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку.

Завдання:

Необхідно проаналізувати ситуацію та скласти проєкт вироку.

Нормативна база: ст. 349, 368, 373-374, 100 КПК України, 12, 50, 65-67, 75-76, 185 КК України.

Декларування недостовірної інформації

Фактичні обставини

У провадженні суду перебуває на розгляді кримінальне провадження внесене до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань за номером

55070000000002233 від 20.08.2020, за обвинуваченням Іванова Івана Івановича, 01.01.1999 року народження, який народився та проживає у м. Київ, вул. Троїцька, 3, кв. 21, не працюючого, з середньою спеціальною освітою, не одруженого, у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ст. 366-1 КК України.

Досудовим розслідуванням встановлено, що Іванов Іван Іванович, будучи з 12.11.2015 депутатом Токівської сільської ради сьомого скликання, згідно п. «б» п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» (далі Закону) є суб'єктом відповідальності за вчинення корупційних правопорушень, та згідно ч. 1 ст. 45 Закону, зобов'язаний щорічно до 01 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – декларації) за минулий рік за формою, що визначається Національним агентством.

Проте Іванов Іван Іванович, будучи суб'єктом декларування, достовірно знаючи про необхідність подання щорічної декларації, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно-небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, маючи всі необхідні умови та технічні можливості, в порушення ч.1 ст.45 Закону, не подав у період з 1.01.2018 по 1.04.2018 щорічну декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування за 2017 рік, шляхом заповнення такої на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції.

Дії обвинуваченого Іванова Івана Івановича кваліфіковані за ст. 366-1 КК України як умисне неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції».

01.03.2021 захисник обвинуваченого, адвокат Петров П.П., подав клопотання про закриття цього кримінального провадження на підставі п. 4 ч.

1 ст. 284 КПК України, у зв'язку з втратою чинності ст. 366-1 КК України через визнання її неконституційною.

Позиції сторін:

- захисник Петров П.П. підтримав подане ним клопотання та просив суд його задовольнити,
- обвинувачений Іванов І.І. також підтримав клопотання свого захисника,
- прокурор не заперечував проти задоволення клопотання.

Завдання:

Необхідно проаналізувати ситуацію, звернути увагу на чинність норми, яка встановлює кримінальну відповідальність за декларування недостовірної інформації, за результатом чого скласти проєкт ухвали про закриття кримінального провадження.

Нормативна база: ст.ст. 3, 45_Закону України «Про запобігання корупції», ст. 5 КК України, рішення Конституційного Суду України № 13-р/2020 (справа № 1-24/2020(393/201) від 27.10.2020, ст.ст. 314, 372, 284 КПК України.

Провокація злочину

Фактичні обставини

У провадженні суду перебуває на розгляді кримінальне провадження внесене до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань за номером 55070000000002233 від 20.08.2020, за обвинуваченням Клеменка Романа Руслановича, 15.06.2000 року народження, який народився та проживає у м. Харків, вул. Московська, 36, кв. 256, не працюючого, з середньою спеціальною освітою, не одруженого, у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України.

Досудовим розслідуванням встановлено, що Клеменко Роман Русланович, перебуваючи поблизу нічного клубу «Еталон» у м. Харкові, по вул. Нескінченній, придбав у Мазурова Івана Вікторовича психотропну речовину – «амфетамін», яку зберігав у себе вдома з метою подальшого збуту.

20.09.2020, приблизно о 20 год 40 хв, Клеменко Р.Р., знаходячись у салоні автомобіля марки «Volkswagen Passat», д.н.з. АА 6597 РР, за адресою: м. Харків, вул. Кортицька, 45, з корисливих мотивів, незаконно збув Панасенку Олесю Дмитровичу за 3 000 грн. порошкоподібну речовину білого кольору масою 12 160 грам, яка містила у своєму складі психотропну речовину «амфетамін» – (метилфенетиламін), масою – 5 1093 грама, що є великим розміром.

Дії обвинуваченого Клеменко Р.Р. кваліфіковані за ч. 2 ст. 307 КК України як «незаконне придбання та зберігання з метою збуту, а також незаконний збут психотропної речовини у великих розмірах».

Позиції сторін:

- обвинувачений Клеменко Р.Р. та його захисник, адвокат Справедливий І.П., винуватість у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України, заперечували та заявили про провокацію злочину,

- прокурор на підтвердження обставин інкримінованого злочину надав наступні докази:

1) витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, згідно з яким 10.09.2020 за № 5507000000002233 було внесено відповідні відомості на підставі заяви Панасенка О.Д. про збут Клеменком Р.Р. психотропної речовини «амфетаміну»;

2) протокол видачі коштів для проведення оперативної закупівлі від 20.09.2020 з якого вбачається, що Панасенку О.Д. було видано кошти у сумі 3 000 грн, серійні номери купюр яких занесено до протоколу та зроблено їх копії;

3) протокол огляду автомобіля «Volkswagen Passat», «Volkswagen Passat», д.н.з. АА 6597 РР від 20.09.2020, володільцем якого є Клеменко Р.Р. З протоколу вбачається, що у салоні автомобіля виявлено грошові кошти у сумі 3 000 грн, серійні номери купюр яких відповідають номерам, зазначеним у протоколі видачі коштів для проведення оперативної закупівлі від 20.09.2020;

4) протокол добровільної видачі від 20.09.2020, згідно з яким Панасенко О.Д. добровільно видав придбану цього дня у Клеменка Р.Р. психотропну речовину – «амфетамін»;

5) висновок судової експертизи матеріалів, речовин і виробів № 153/5 від 30.09.2020, згідно з яким вбачається, що вилучена порошкоподібна речовина білого кольору масою 12 160 грам містить у своєму складі психотропну речовину «амфетамін» – (метилфенетиламін), масою – 5 1093 грама;

6) постанова прокурора від 10.10.2020, згідно з якою психотропну речовину амфетамін (метилфенетиламін) масою 5,1093 грама визнано речовим доказом.

Допитаний в якості свідка Мазуров Іван Вікторович показав, що у 2017 році познайомився Клеменком Р.Р., однак за яких обставин не пам'ятає. На початку осені 2020 року, перебуваючи поблизу клубу «Еталон» у м. Харкові, свідок передав за грошову винагороду Клеменку Р.Р. психотропну речовину «амфетамін». Яка була сума та маса психотропної речовини, свідок не пам'ятає.

Свідок Панасенко Олександр Дмитрович, будучи допитаним у судовому засіданні показав, що приблизно у серпні 2020 році він познайомився з Клеменком Р.Р. Останній запропонував придбати у нього психотропну речовину. У зв'язку з такою протизаконною пропозицією обвинуваченого, він звернувся до правоохоронних органів з відповідною заявою. 20.09.2020 приблизно о 20 год. 40 хв., перебуваючи за адресою: м. Харків, вул. Кортицька, 45, свідок зустрівся із Клеменком Р.Р., сів до салону автомобіля марки

«Volkswagen Passat», д.н.з. АА 6597 РР, де передав йому грошові кошти у сумі 3 000 грн, в обмін на згорток офольгованого паперу з психотропною речовиною. Після того, як Клеменко Р.Р. перерахував гроші, його було затримано працівниками правоохоронного органу. Крім цього свідок зазначив, що грошові кошти у сумі 3 000 грн були йому видані працівниками правоохоронного органу.

Згідно довідки про витрати на проведення судової експертизи вартість послуг складає 2 568 грн.

Завдання:

Необхідно проаналізувати ситуацію та скласти проєкт вироку про визнання Клеменка Р.Р. винним у скоєному кримінальному правопорушенні, дати аналіз позиції захисту про провокацію злочину, та аргументувати призначене покарання.

Нормативна база: ст. 94, 368, 373-374, 100, 124 КПК України, 12, 50, 65-67, 307 КК України, таблиця 2 затверджена Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 188 від 01.08.2000 р.

Угода про примирення

Фактичні обставини

У провадженні суду перебуває на розгляді кримінальне провадження внесене до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань за номером 55070000000002111 від 20.08.2020, за обвинуваченням Сидорова Олександра Олександровича, 01.01.2000 року народження, який народився та проживає у м. Київ, вул. Хрещатик, 88, не працюючого, з середньою спеціальною освітою, не одруженого, у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України.

Досудовим розслідуванням встановлено, що 01.01.2021, близько 12 год. 30 хв., Сидоров О.О., перебуваючи за місцем свого проживання по вул. Хрещатик 88 у м. Києві на подвір'ї житлового будинку, в ході конфлікту, який виник на ґрунті особистих неприязних відносин, маючи умисел на нанесення тілесних ушкоджень, умисно правою рукою сильно схопив за шию Сидорову Варвару Василівну, а лівою в цей час взяв за праву руку та сильно стиснув, чим спричинив потерпілій Сидоровій Варварі Василівні тілесні ушкодження у виді садна на шиї та на правій верхній кінцівці, які відносяться до легкого тілесного ушкодження.

Дії обвинуваченого Сидорова Олександра Олександровича кваліфіковано за ч. 1 ст. 125 КК України як умисне легке тілесне ушкодження.

В ході досудового розслідування між потерпілою Сидоровою В.В. та обвинуваченим Сидоровим О.О. було укладено угоду про примирення від 16.01.2021, котра знаходиться в матеріалах кримінального провадження.

Згідно з даною угодою, яка скріплена підписами сторін, потерпіла та обвинувачений дійшли згоди щодо:

1) формулювання обвинувачення, всіх істотних для даного кримінального провадження обставин та правової кваліфікації дій обвинуваченого за ч. 1 ст. 125 КК України,

2) покарання, яке слід призначити Сидорову О.О. за ч. 1 ст. 125 КК України у виді громадських робіт строком 200 годин,

3) зобов'язання обвинуваченого Сидорова О.О. попросити вибачення у потерпілої Сидорової В.В. після винесення вироку суду та відшкодувати їй 500 грн моральної шкоди.

4) наслідків укладення, затвердження та невиконання угоди, передбачені ст.ст. 473, 476 КПК України.

Позиції сторін:

- обвинувачений Сидоров О.О. визнав себе винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України, вказавши, що час, місце та

спосіб скоєння ним кримінального правопорушення, описаного в обвинувальному акті, викладено вірно, вказані обставини відповідають подіям, що відбувалися в дійсності, і він їх в повному обсязі підтверджує. У скоєному щиро розкаюється. Заключивши угоду про примирення, він цілком розуміє надані йому законом права, а також роз'яснені судом наслідки укладення та затвердження вказаної угоди. При цьому зазначив, що здатен реально виконати взяті на себе відповідно до угоди зобов'язання та просив суд затвердити угоду, призначивши узгоджене покарання. Крім того, обвинувачений вказав, що вищезазначена угода укладена добровільно, без застосування будь-якого насильства, примусу та погроз. Розуміє, що умисне невиконання угоди є підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 389-1 КК України,

- потерпіла Сидорова В.В. повідомила суду, що здійснила акт прощення Сидорова О.О., просила затвердити укладену угоду про примирення та призначити Сидорову О.О. узгоджене покарання,

- прокурор не заперечував проти затвердження угоди про примирення.

Завдання:

Необхідно проаналізувати ситуацію та скласти проєкт вироку на підставі угоди про примирення.

Нормативна база: ст. ст. 314, 468-476, 477 КПК України, ст. 12, 125 КК України.

Додаток 3

**ПРО РОЗВИТОК У СТУДЕНТІВ
НАВИЧОК АНАЛІТИЧНОГО,
КРИТИЧНОГО ТА СИСТЕМНОГО
МИСЛЕННЯ ПІД ЧАС
ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ
ЗАНЯТЬ**

МИСЛЕННЯ

• опосередковане і узагальнене віддзеркалення істотних закономірних зв'язків дійсності

• діяльність людини розумна завдяки мисленню

• мислення дає відповідь на питання, які не можна вирішити шляхом безпосереднього чуттєвого відображення

• завдяки мисленню людина орієнтується в навколишньому світі, оскільки використовує отримані раніше узагальнення в ситуації, що змінюється

СТАНДАРТ ВИЩОЇ ОСВІТИ, СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 081 «ПРАВО»
ДЛЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ,
ЗАТВЕРДЖЕНИЙ НАКАЗОМ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
№1379 ВІД 12.12.2018 Р.

ЦІЛЯМИ НАВЧАННЯ Є ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ РОЗУМІННЯ ПРИРОДИ І ФУНКЦІЙ ПРАВА, ЗМІСТУ ЙОГО ОСНОВНИХ ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ, ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА, А ТАКОЖ МЕЖ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РІЗНИХ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН.

ДО ЗАГАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВИПУСКНИКА ЗА
СТАНДАРТОМ НАЛЕЖАТЬ

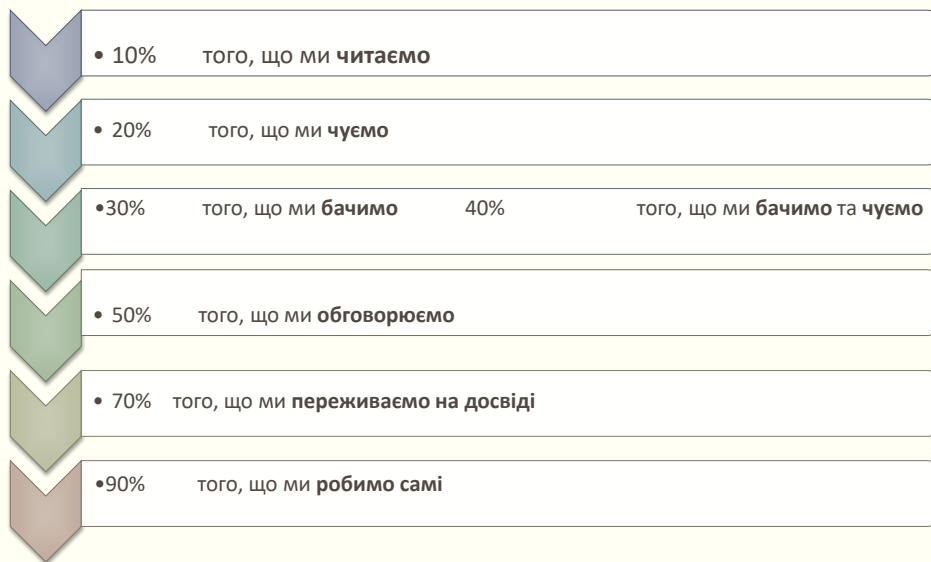
**ЗДАТНІСТЬ ДО АБСТРАКТНОГО, ЛОГІЧНОГО ТА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ, АНАЛІЗУ І СИНТЕЗУ,
ЗДАТНІСТЬ ЗАСТОСОВУВАТИ ЗНАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ У СТАНДАРТНИХ ТА ОКРЕМИХ
НЕСТАНДАРТНИХ СИТУАЦІЯХ,
ВМІННЯ ПРАЦЮВАТИ САМОСТІЙНО,
А ТАКОЖ ПРАЦЮВАТИ У КОМАНДІ КОЛЕГ ЗА ФАХОМ.**

До спеціальних (фахових, предметних) компетентностей належать навички

Принцип активності спирається на ідею про те, що людина засвоює

Мозковий шторм - формулювання певного запитання чи проблеми, що передбачає різні варіанти вирішення

1. Учасники активно висувують свої ідеї, версії, варіанти, зокрема й нереалістичні, фантастичні та нелогічні.
2. Фіксування, без оцінювання та коментування ідей (головне — кількість варіантів, а не тільки їхня якість).
3. Після закінчення висловлювань ідей - оцінювання та обговорення, ранжування за рівнем значущості, поділ на групи тощо.

Робота в парах

1. Студенти об'єднуються в пари.
2. Кожна пара виконує завдання.
3. Після вичерпаного часу на виконання завдання один із партнерів пари презентує результати.

Робота по троє

1. Студенти об'єднуються в групи по троє.
2. Кожна група виконує завдання.
3. Після вичерпаного часу на виконання завдання один із партнерів групи презентує результати.

Робота у малих групах

1. Студенти об'єднуються в міні-групи по 4–7 осіб.
2. Кожна група виконує завдання.
3. Після вичерпаного часу на виконання завдання кожна група презентує результати

Акваріум

Зі студентів (краще — за бажанням) формується дві групи:

- 1) невелика група студентів (краще — окремо, наприклад, у центрі залу), яка обговорює поставлене викладачем питання (внутрішнє коло);
- 2) решта студентів, які спостерігають за роботою першою групи і не втручається у процес (зовнішнє коло).
- 3) Після завершення обговорення (за потреби — презентації результатів) учасники зовнішнього кола обговорюють виступ учасників внутрішнього кола й власні висновки.

Два — чотири — всі разом

Поставте перед студентами завдання чи запитання та дайте їм 1–2 хв для продумування можливих відповідей або індивідуальних рішень. Після цього об'єднайте їх в пари та попросіть дійти консенсусу щодо поставленого завдання. Потім об'єднайте усіх по четверо та попросіть дійти консенсусу щодо поставленого завдання. Залежно від цілей об'єднуватися у більші групи можна до тих пір, доки не об'єднається усі учасники завдання.

Дебати

Викладач пропонує студентам підготувати обмежені певним часовим проміжком промови та здійснити виступи. Дані промови мають бути як за, так і проти певної ідеї, твердження чи позиції та спрямовані на переконання незалежної третьої сторони (судді чи аудиторії).

Незакінчені речення

Більш структурований різновид методу «Велике коло». Викладач пропонує завершити певну фразу. Наприклад, «Я вважаю, що на правову позицію судді впливають...»

Навчаючись — вчу

Теоретичний матеріал заняття розподіляється на невеликі блоки.

Кожному студенту видається картки з таким блоком.

Студент має ознайомитись із інформацією (у разі виникнення запитань можна уточнити у викладача), потім протягом визначеного часу підійти до максимальної кількості інших студентів та розповісти свою інформацію та послухати їх.

Кожен студент може розмовляти одночасно тільки з однією людиною

Займи позицію В різних кутках приміщення розмістіть вказівники «Погоджуюсь», «Не знаю», «Не погоджуюсь». Озвучте студентам дискусійне питання і попросіть їх визначити власну позицію щодо цього питання, перейшовши до відповідного вказівника. Запропонуйте охочим обґрунтувати свій вибір.

Кейс-метод

Викладач готує опис конкретної ситуації або випадку.

Зазвичай кейс містить не просто опис, а й певну проблему або протиріччя і будується на реальних фактах.

Завдання — розв'язати проблему.

Такий метод дає змогу краще розібратись у перипетіях справи і запропонувати найоптимальніший вихід.

Коло ідей

Даний метод допомагає узагальнювати результати під час роботи в парах, в групах по троє, малих групах.

Коли групи завершили виконувати завдання, викладач пропонує презентувати кожній групі лише один аспект обговорюваної проблеми (озвучити одне рішення, ознаку, міркування тощо).

Викладач фіксує всі відповіді по черзі, поки не закінчатся ідеї.

Велике коло

1. Студенти сидять у колі разом із викладачем .
2. Обговорення будується навколо пропонованої теми чи питання, яке окреслюється викладачем .
3. Студенти висловлюються за бажанням.
4. Обговорення триває, доки є охочі висловитися.

МікрофонРізновид методу «Велике коло». Викладач (-ка) ставить запитання та пропонує студентам (-кам) предмет (маркер, кулька тощо), що виконуватиме роль мікрофона. Слово має той/та, хто тримає «мікрофон».

Бінарні заняття
(виклад+практичний працівник)

Моделювання

- це метод, в якому **студенти відіграють** певну роль і стикаються з ситуаціями, що виникають у правничій практиці.
- **Мета:** розвиток системного, логічного, критичного мислення, навички виконання (такі як інтерв'ювання, переговори та адвокація) і професійні цінності.
- Моделювання може тривати десять хвилин, все заняття або кілька занять.
- Приклади включають проблему, під час вирішення якої **студенти готують письмову аргументацію для клієнта, або вправи, в яких студенти представляють усні аргументи, обговорюють угоду, складають контракт або проводять медіацію спору.**

Приклади занять

Адміністративне позовне провадження в суді першої інстанції

Мета:

- на основі аналізу відеозапису трансляції судового засідання у адміністративному провадженні ознайомити студентів (–ок) із особливостями розгляду в суді першої інстанції справ адміністративної юрисдикції та особливостями доказування таких категорій справ як поновлення на роботі державних службовців та відновлення їх законних прав

Завдання:

- За результатами проведення заняття студенти повинні **знати**
- права й обов'язки учасників процесу під час розгляду справ у першій інстанції;
- порядок виконання процесуальних дій;
- ознайомлення з тактикою доказування;
- практичне закріплення теоретичного матеріалу.

За результатами проведеного заняття студент повинен уміти:

визначати статус кожного учасника процесу відповідно до його прав та обов'язків;

застосовувати процесуальні норми для виконання процесуальних дій;

вміти відрізнати адміністративно-процесуальні норми від інших процесуальних норм (цивільні, господарські, кримінальні) та проводити паралелі щодо подібності процесуальних норм інших процесуальних галузей;

вміти проголошувати промови та виконувати інші процесуальні дії будь-яких учасників адміністративного процесу у першій інстанції;

складати процесуальні документи від імені різних учасників адміністративного судочинства;

уміти формувати доказову базу для доведення позовних вимог та здійснення захисту проти позову

Очікувані результати

- залучення студентів до самостійного та під керівництвом викладача опанування адміністративного процесу порядку розгляду справ в першій інстанції;
- формування **практичних** процесуальних навичок та вмінь щодо участі в адміністративному процесі (в суді першої інстанції) із застосуванням інтерактивних методів навчання

Методика проведення практичного заняття

- 1. 10 хв Колективне обговорення основних теоретичних питань щодо структури впровадження справ у першій інстанції, зокрема судовий розгляд з виділенням питань доказування.
- Перевірка домашнього завдання за самостійним ознайомленням із Єдиним реєстром судових рішень <http://www.reyestr.court.gov.ua/>
- **Метод: «Навчаючись — вчу»**
- 2. 5 хв Оголошення фабули справи.
- Вкладач коментує правові позиції щодо категорії по справам у публічно-правових спорах із приводу незаконного звільнення з публічної служби (п. 2 ст. 19 КАС України).
- **Кейс-метод.**

Методика проведення практичного заняття

- 3. 60 хв Перегляд відеозапису справи № 824/766/18-а за позовом Каспрука Олексія Павловича до Чернівецької міської ради, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору Продана Василя Сафроновича про поновлення на посаді міського голови та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу, розглядає Чернівецький окружний адміністративний суд, суддя Боднарюк О. В.
- **Метод: «Демонстрація та візуалізація»**
- 4. 10 хв Обговорення особливості процесу доказування та допиту свідка у адміністративному процесі в формі перевірки знань студентів у процесі самостійного опрацювання матеріалу за даною темою.
- **Метод: «Мікрофон»**

Методика проведення практичного заняття

- 5. 30 хв Опрацювання процесуальної дії «допит свідка» в процесі доказування. Перегляд відеозапису онлайн-трансляції <https://court.gov.ua/affairs/online/> (тільки перші 30 хв) судового засідання від 12.04.19 10.00 справа № 824/766/18-а
 - **Метод: «Демонстрація та візуалізація»**
- 6. 10 хв За результатами перегляду та розгляду судового засідання студенти (–ки) визначають принципи адміністративного судочинства, порядок розгляду справи в суді першої інстанції, процесуальний статус учасників, особливості виконання окремих процесуальних дій.
 - **Метод: «Навчаючись — вчу»**

Методика проведення практичного заняття

- 7. 3 хв Підготовка до судових дебатів, в яких беруть участь студенти.
 - Студенти самостійно розподіляються на рольові групи (група «Суддя», група «Позивач», група «Від-повідач, Представник відповідача», група «Свідок», група «Адвокат», група «Секретар судового засідання, судовий розпорядник»).
 - **Метод: «Робота в малих групах»**
- 8. 15 хв Викладач пояснює основні правила складання процесуальних документів (позов, відзив на позов, рішення суду), пояснює процесуальні та методологічні особливості участі та виступу адвоката.
 - **Кейс-метод**

Методика проведення практичного заняття

- 9. 20 хв Студенти ознайомлюються з роздатковим матеріалом (макет аналогічної справи за вибраною категорією).
- Викладач пропонує студентам самостійно розробити сценарій судової справи.
- **Метод: «Коло ідей»**
- 10. 60 хв Самостійна робота студентів із метою підготовки сценарію судового засідання.
- Під час обговорення викладач допомагає визначитися з фабулою справи використовуючи матеріальні норми права та допомагає у її формулюванні.
- Студенти в групах самостійно розробляють доповідь судді, промови позивача, представника відповідача, свідка, виступ адвоката під час постійного консультування та викладача.
- У той же час викладач допомагає підготувати рішення суду в справі, наголошуючи на ключових процесуальних та методологічних елементах.
- **Метод: «Велике коло»**

Методика проведення практичного заняття

- 11. 2 хв викладач пропонує обрати по одному представнику з кожної рольової групи, які продемонструють підготовлене судове засідання.
- 12. 45 хв Демонстрація судового засідання
- Метод: «Рольова гра»
- 13. 30 хв Підбиття підсумків.
- Закріплення опрацьованого матеріалу.
- За результатами продемонстрованого судового засідання студенти виявляють сильні та слабкі сторони, вносять зауваження та поправки у макет справи під керівництвом викладача.
- **Методи: «Коло ідей», «Дебати»**

Методологія вирішення юридичного казусу (на прикладі казусу в цивільному праві України)

- Вирішення юридичного казусу в цивільному праві України доцільно розглядати як процес правової кваліфікації, основними стадіями якого є:
- встановлення суб'єктом правозастосування фактичних обставин казусу;
- правова оцінка фактів, що мають істотне значення для казусу;
- встановлення правової природи даних правовідносин;
- пошук (підбір) належної правової норми, яка відповідає природі цих правовідносин;
- винесення та належне оформлення рішення юридичного казусу.

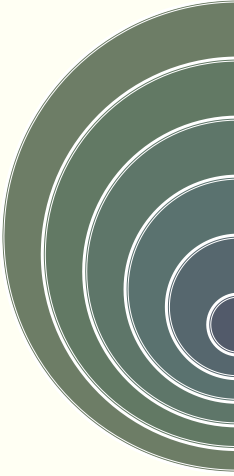

Методологія вирішення юридичного казусу (на прикладі казусу в цивільному праві України)

- В кінці казусу чітко структурувати завдання до його вирішення (наприклад,
- здійснити юридичну кваліфікацію дій особи,
- визначити право вимоги,
- кваліфікувати спірні правовідносини,
- визначити особливості порушеного права,
- визначити сторін у справі, проаналізувавши їх правовий статус,
- предмет спору, охарактеризувати позовні вимоги,
- визначити сильні та слабкі сторони,
- охарактеризувати процесуальні дії справи.

Запитання стимулюють мислення

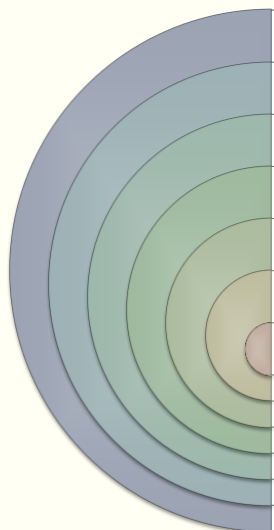
Одна з причин, що викладачі, як правило, надають перевагу “охопленню матеріалу” над “мисленням із залученням”, полягає в тому, що вони недооцінюють роль запитань у викладанні змісту.
Мислення не має сенсу, якщо воно нікуди не веде, і знову ж таки, запитання, які ми ставимо, визначають, куди нас заведе наше мислення. Лише коли наше мислення кудись прямує, ми можемо навчитися чомусь цінному для нас.

Основні правила

Запитання щодо правильності змушують студента оцінювати і перевіряти правдивість і правильність
Глибокі запитання стимулюють мислення студента на внутрішньому рівні і змушують їх розглядати складні моменти.
Запитання щодо мети стимулюють студента визначати наше завдання.
Запитання інформаційного характеру змушують студента розглядати джерела їх інформації, а також якість такої інформації.
Запитання щодо поглядів змушують студента аналізувати свої погляди і розглядати інші релевантні точки зору.

Основні правила

	Запитання щодо інтерпретації змушують студента аналізувати, як вони структурують чи надають смислу інформації, а також розглядати альтернативні шляхи наповнення смислом.
	Запитання щодо припущень змушують студента аналізувати те, що вони сприймаємо як належне.
	Запитання щодо підтексту змушують студента відслідковувати, в якому напрямку рухаються їх думки.

Основні правила

	Запитання щодо релевантності змушують студента розрізнати, що має стосунок до запитання, а що ні
	Запитання щодо точності змушують студента визначати деталі і конкретизувати думку.
	Запитання щодо послідовності змушують студента перевіряти своє мислення на предмет наявності неузгодженості.
	Запитання про логіку змушують студента звертати увагу на те, як вони складаємо всі свої думки до купи, переконуватися у тому, що всі вони добре складаються у загальну картину і мають смисл в межах якоїсь обґрунтованої системи.

Інтерактивні методи навчання

Робота в парах: Здобувачі об'єднуються в пари. Кожна пара виконує завдання. Після вичерпаного часу на виконання завдання один із партнерів пари презентує результати.

Робота по троє: Здобувачі об'єднуються в групи по троє. Кожна група виконує завдання. Після вичерпання часу на виконання завдання один із партнерів групи презентує результати.

Робота у малих групах: Здобувачі об'єднуються в міні-групи по 4–7 осіб. Кожна група виконує завдання. Після вичерпання часу на виконання завдання кожна група презентує результати.

Коло ідей: Даний метод допомагає узагальнювати результати під час роботи в парах, в групах по троє, малих групах. Коли групи завершили виконувати завдання, викладач пропонує презентувати кожній групі лише один аспект обговорюваної проблеми (озвучити одне рішення, ознаку, міркування тощо). Викладач фіксує всі відповіді по черзі, поки не закінчаться ідеї.

Велике коло: Здобувачі сидять у колі разом із викладачем. Обговорення будується навколо запропонованої теми чи питання, яке окреслюється викладачем. Здобувачі висловлюються за бажанням. Обговорення триває, доки є охочі висловитися.

Мікрофон: Різновид методу «Велике коло». Викладач ставить запитання та пропонує здобувачам предмет (маркер, кулька тощо), що виконуватиме роль мікрофона. Слово має той/та, хто тримає «мікрофон».

Незакінчені речення: Більш структурований різновид методу «Велике коло». Викладач пропонує завершити певну фразу. Наприклад, «У даному відео мене найбільше зацікавило...».

Акваріум: Із здобувачів (краще – за бажанням) формується дві групи: 1) невелика група здобувачів (краще – окремо, наприклад, у центрі залу), яка обговорює поставлене викладачем питання (внутрішнє коло); 2) решта

здобувачів, які спостерігають за роботою першої групи і не втручається у процес (зовнішнє коло). Після завершення обговорення (за потреби – презентації результатів) учасники зовнішнього кола обговорюють виступ учасників внутрішнього кола й власні висновки.

Карусель: Усі здобувачі діляться на дві частини, формуючи два кола – внутрішнє та зовнішнє.

Здобувачі, що сидять у внутрішньому колі, розташовані спиною до центру, а в зовнішньому – обличчям. У такий спосіб кожна особа сидить навпроти іншої. Внутрішнє коло нерухоме, а зовнішнє – рухливе: за сигналом викладача, всі його учасники переміщуються на один стілець вправо й виявляються перед новим партнером. Мета – пройти все коло, обговорюючи певне питання.

Два – чотири – всі разом: Поставте перед здобувачами завдання чи запитання та дайте їм 1–2 хв. для продумування можливих відповідей або індивідуальних рішень. Після цього об’єднайте їх в пари та попросіть дійти консенсусу щодо поставленого завдання. Потім об’єднайте усіх по четверо та попросіть дійти консенсусу щодо поставленого завдання. Залежно від цілей об’єднуватися у більші групи можна до тих пір, доки не об’єднуються усі учасники завдання.

Голосування: Складіть перелік питань і пронумеруйте кожне. Запропонуйте кожному учаснику обрати певну кількість найважливіших питань до загального обговорення (наприклад, відкритим голосуванням, позначенням маркером тощо). Продовжуйте роботу з тими питаннями, якими зацікавиться найбільша кількість здобувачів.

Мозковий штурм: Викладач формулює певне запитання чи проблему, що передбачає різні варіанти вирішення.

На першому етапі учасники активно висувають свої ідеї, зокрема й нереалістичні, фантастичні та нелогічні. Вони всі фіксуються, без оцінювання та коментування. Головне – кількість ідей, а не їхня якість. Після закінчення

висловлювань ідеї оцінюються та обговорюються, ранжуються за рівнем значущості, поділяються на групи тощо.

Навчаючись – учу: Теоретичний матеріал заняття розподіляється на невеликі блоки. Кожному здобувачу видаються картки з таким блоком. Здобувач має ознайомитись із інформацією (у разі виникнення запитань можна уточнити у викладача), потім протягом визначеного часу підійти до максимальної кількості інших здобувачів, розповісти свою інформацію та послухати їх. Кожен здобувач може розмовляти одночасно тільки з однією людиною.

Займи позицію: В різних кутках приміщення розмістіть вказівники «Погоджуюсь», «Не знаю», «Не погоджуюсь». Озвучте здобувачам дискусійне питання і попросіть їх визначити власну позицію щодо цього питання, перейшовши до відповідного вказівника. Запропонуйте охочим обґрунтувати свій вибір.

Рольова гра: Викладач пропонує певну фабулу та перелік ролей, які можуть обрати здобувачі. Завдання – від імені уявного персонажа продовжити історію.

Кейс-метод: Викладач готує опис конкретної ситуації або випадку. Зазвичай кейс містить не просто опис, а й певну проблему або протиріччя і будується на реальних фактах. Завдання – розв'язати проблему. Такий метод дає змогу краще розібратись у перипетіях справи і запропонувати найоптимальніший вихід.

Дебати: Викладач пропонує здобувачам підготувати обмежені певним часовим проміжком промови та здійснити виступи. Дані промови мають бути як за, так і проти певної ідеї, твердження чи позиції та спрямовані на переконання незалежної третьої сторони (судді чи аудиторії).

ЛІТЕРАТУРА

1. Боярський Н.Ф. Навчаємо через практику: досвід використання судових трансляцій у викладанні права / Упорядник: Назарій Боярський. Харків, 2019. 130 с.
2. Драйден Г. Бос Д. Революция в обучении / пер. с англ. Гордон Драйден. Москва: ООО «ПАРВИНЗ», 2003. 672 с.
3. Євтух О., Євтух О., Фастовець А. Новітні технології інтерактивного навчання при підготовці фахівців з економіки. Київ. *Вища школа*. 2010. № 9. С. 48 -56.
4. Калиновская С. Б. Модель интерактивного учебного процесса в образовательной системе высшей школы / *Вестник высшей школы*. Алма-Ата. 2012. № 4. С. 40 -43.
5. Кашлев С. С. Интерактивные методы обучения. Учебно-методическое пособие. Минск: Тетра Системс, 2011. 224 с.
6. Козлова Г.М. Методика викладання у вищій школі: Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ Ротапринт, 2014. 200 с.
7. Коні А.Ф. А.Ф. Кони как судебный оратор. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 315 с.
8. Майданик Р. А. Методика вирішення юридичного казусу в приватному праві Німеччини та України // *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 52-58. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun> (дата звернення: 16.01.2022).
9. Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі: Навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2007. 211 с.
10. Нестуля С. І. Впровадження інтерактивних методів навчання як засіб підвищення пізнавальної активності здобувачської молоді (з досвіду роботи) // *Модернізація змісту і підготовки фахівців: проблеми і*

завдання вищих навчальних закладів щодо входження в європейський освітній простір. Матеріали XXX міжвузівської науково-методичної конференції. 25-26 березня 2005 р. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2005. С. 105-107.

11. Пометун О. І. Запровадження компетентнісного підходу – перспективний напрям розвитку сучасної освіти URL: <http://www.visnykOiatp.org.ua>.
12. Пятакова Г. П., Заячківська Н.М. Сучасні педагогічні технології та методи їх застосування у вищій школі. Навчально-методичний посібник для студентів та магістрантів вищої школи. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 55 с.
13. Система дистанційного обучения «Прометей» URL: <http://www.portalus.ru/modules/computers/>.
14. Січкарук О. Інтерактивні методи навчання у вищій школі. Навч.- метод. посібник. Київ: Таксон, 2006. 88 с.
15. Трайнев В.А. Деловые игры: методология и практика проведения в педагогике, экономике, менеджменте, управлении. Учебн. пособие для студентов ВУЗов. Київ: Кондор, 2011. 628 с.
16. Туркот Т.І., Коновал О.А. Педагогіка та психологія вищої школи: Навчальний посібник для здобувачів вищих навчальних закладів. Херсон: Олді-плюс, 2013. 466 с.
17. Хуторской А. Ключевые компетенции и образовательные стандарты. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>.
18. Ціпан Т.С. Концептуальні засади розвитку вищої школи в єдиному Європейському просторі. Рівне: РДГУ, 2012. 18 с.
19. Шевчук С. П., Скороходов В. А., Шевчук О. С. Інтерактивні технології підготовки менеджерів. Навчальний посібник. Київ: «Видавничий дім «Професіонал», 2009. 232 с.
20. Шеремета П.М., Канищенко Л.Г. Кейс-метод: з досвіду викладання в

українській бізнес-школі. Київ: Центр інновацій та розвитку, 1999. 80

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Вдовічен В.А., Вдовічена Л.І., Меленко О.В.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПРАВНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК